92/3

Helmonds Heem

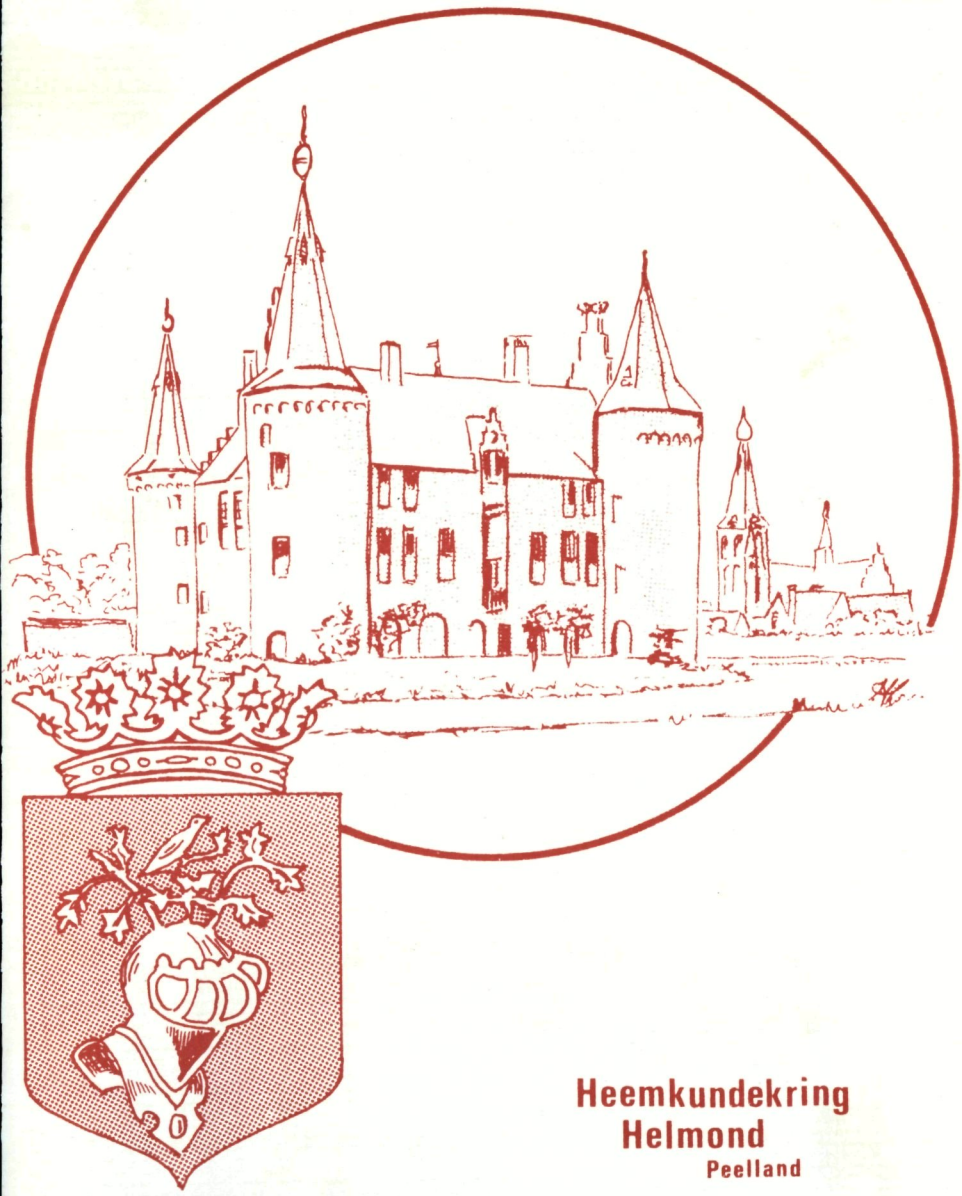

Heemkundekring
Helmond
Peelland

EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND

Uitgave van Heemkundekring
Helmond - Peelland

Opgericht 24 mei 1948

3-Maandelijks tijdschrift

Secretariaat en abonnementen:
R. Boudewijns
Harmoniestraat 44
5702 JG Helmond
Tel. 04920-51 623

Redactie:
Jeroen v.d. Heijden
Gabriël van Neerven
Sanne Vonk

Redactieadres:
Basstraat 48
5702 SH Helmond
Tel. 04920-51 847

Druk: Erwin Vane

Kringlidmaatschap incl. abonnement:
ƒ 27,50 per jaar.
Abonnement zonder lidmaatschap:
ƒ 20,- per jaar.

Penningmeester:
M. Wijnhof
Van Deutekomplein 80
5706 TJ Helmond
Postgiro 26 410 99

1992 NUMMER 3

ISSN 0166-3585

HELMONDS HEEM

1992 nummer 3

achttiende jaargang

INHOUD:

Redactioneel 138

Voorwoord
C. Laros 139

DE FAMILIE BIJLO-STERK
C. Laros, m.m.v. de redactie 141

Meisjes 141
Veelzijdig man 143
Moeder Marie 144

Naar Helmond 147
Gestorven broertje 149

De Heuvel, september 1886 - voorjaar 1895 152

De buren 155
De familie Hoogstraten en Marie van Markenstein 155
Piet Manders en knecht Tinus 158
Hotel de Bruxelles 159

Het Postkantoor 161

Met vader naar boekhandel De Reijdt 165

Jaarlijkse hoogtepunten 166
Heuvelse kermis 166
Koffertje met cadeautjes van oma 168
Sinterklaas 168
Een voorstelling van het lilliputter-gezelschap 168
De brand van 14 februari 1895 172

INHOUD

De scholen op de Wiel 177
De oude school 177
'Aardrijkskundeles' 178
De noodschool 181
Het nieuwe gebouw 182

Schoolgenootjes, vrienden en vriendinnen 184

Het station en de familie De Vries-Hogendijk 187

De Vossenberg/Molenstraat, voorjaar 1895-mei 1898 193

De buren 196

Het capucijnerklooster op de Vossenberg 198

Ons leven in de Molenstraat 201
Mijn verjaardag (Jeanne Bijlo), 7 juli 1896 202
De Molenstraatse kermis anno 1895 205
Uit logeren 207
Sinterklaas-voorbereiding 211
Kerst 212
Vastenavond in Beek en Donk 214
De verjaardag van Lilly, 1895 215
De verjaardag van Lilly, een jaar later 217

Afscheid van Helmond 218
Galgemaal 220
De verhuizing 221

Naspel 223
Jeanne 224
Marie 224

INHOUD

BIJLAGE 1
Brief van D. Bijlo aan zijn ouders 227

BIJLAGE 2
Onze werkster Kee 232

BIJLAGE 3
De Helmondse fabrieken anno 1890 233

NOTEN: 236

INDEX VAN NAMEN 240

****

DE REDACTIE is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen. Het redactieadres staat daarom open voor alle reacties. Ook kopij is daar van harte welkom. De redactie behoudt zich wel het recht voor stukken in te korten of aan te passen. Kopij bij voorkeur tijpen of aanleveren op 5,25 of 3,5 inch floppydisk in WP -, FW - of Ascii-formaat.

ADVERTENTIE TARIEVEN: *f*75,- voor een hele pagina, *f*50,- voor een halve pagina. Bij langdurige plaatsing reductie mogelijk. Inlichtingen en opgave bij de redactie, telefoon 51 847. VASTGESTELDE VERKOOPPRIJS: *f* 9,50.

REDACTIONEEL

Dit nummer van Helmonds Heem is geheel gewijd aan de dagboeken van twee zusjes, Jeanne en Marie Bijlo. Als kind hebben zij rond de eeuwwisseling enkele jaren in Helmond gewoond. Wij werden op de dagboeken attent gemaakt door de heer A. Lambrechtsen uit Lieshout. De heer C. Laros, zoon van schrijfster Marie, was al eerder met de boeken bezig geweest en heeft de teksten zowel als de foto's bereidwillig ter beschikking gesteld.

De dames Bijlo hebben ook op latere leeftijd met elkaar herinneringen zitten ophalen om die vervolgens te noteren. Niet alle verhalen zijn (zo) in hun kindertijd genoteerd. Kennelijk hebben ze achteraf voornamen van buren opgezocht. In hun schrijfstijl zijn de verschillen tussen Jeanne en Marie opvallend: Marie schrijf to the point, de oudere Jeanne heeft als kind van haar tijd een meer zwierige en plechtige schrijfstijl.
Zoals alle herinneringen gaan ook deze hier en daar mank. Maar alles tezamen bieden zij een ons inziens fraai inzicht in Helmond rond de eeuwwisseling, bekeken door de ogen van kinderen uit een gemiddeld (protestants) huisgezin.

Uit de originele teksten vallen een paar conclusies te trekken: kennelijk leefden Jeanne en Marie in een tamelijk klein kringetje. Uit met name het geschrift van Jeanne spreekt ook een hunkeren naar status door aansluiting te zoeken bij de hogere kringen: fabrikanten, bewoners van kastelen en adelijken. Daarnaast laat de tekst zien wat van kinderen van alle tijden is: de wereld wordt gevormd door het gezin, familie, de school en de buren. Een ritje met de tram naar Beek en Donk is al een hele expeditie.

De redactie heeft gekozen voor een bewerking waarin de letterlijke citaten zo veel mogelijk centraal staan, inclusief het gebezigde taalgebruik. Om de leesbaarheid te vergroten zijn interpunctie, hoofdletters en spelling gedeeltelijk aan de moderne vorm aangepast. Heel precies aangeven welk citaat precies van wie is, is om dezelfde reden achterwege gelaten.

De redactie

VOORWOORD

Door C. Laros

"Voor de reis door je leven." Een opdracht in een dagboek van Marietje Bijlo anno 1921. Een geschenk van de collega's van het postkantoor te Delft, bij haar eervol ontslag als telegrafiste 1e klasse. Reden: haar huwelijk met de telegrafist 2e klasse, Gerard Laros.

Voor je reis door het leven - van die reis had ze toen, op 16 september 1921, ruim tweeëndertig jaar afgelegd. Er zouden nog eenenvijftig gelukkige jaren aan worden toegevoegd. Bij haar overlijden heb ik getracht iets over die reis te vertellen. Vijftien minuten om een reis van drieëntachtig levensjaren te belichten! Haar man Gerard stierf ruim tien jaar later, na een levensreis van zesentachtig jaren. Weer waren vijftien minuten spreektijd beschikbaar.
Een half uur voor 169 mensenjaren, waarvan eenenvijftig jaar of zestig procent samen - een schamele getuigenis. En wat blijft daarvan over? De kleinkinderen hebben nog herinnering aan hun grootouders. Hún kinderen zegt het al niets meer. De getuigen die het verst terug kunnen kijken zijn wij, de kleinkinderen van toen, de grootouders van nu.

Vaders naam leeft voort. Moeders en grootmoeders, de hele vrouwelijke lijn, verdwijnt volledig uit beeld. Onbevredigend, maar zo gaat het nu eenmaal. Maar toen waren daar de dagboeken en foto's. Een uitdaging om toch wat van die schaduw terug te halen.

Ik heb geprobeerd met behulp van deze geschreven getuigenissen iets vast te leggen van de reis door het leven van mijn ouders en grootouders. Onze kinderen en kinds-kinderen zullen daarin iets terug kunnen vinden van het proces, waaraan zij zelf onontkoombaar deel hebben. Het proces dat zich sinds mensenheugenis herhaalt: de reis door het leven.

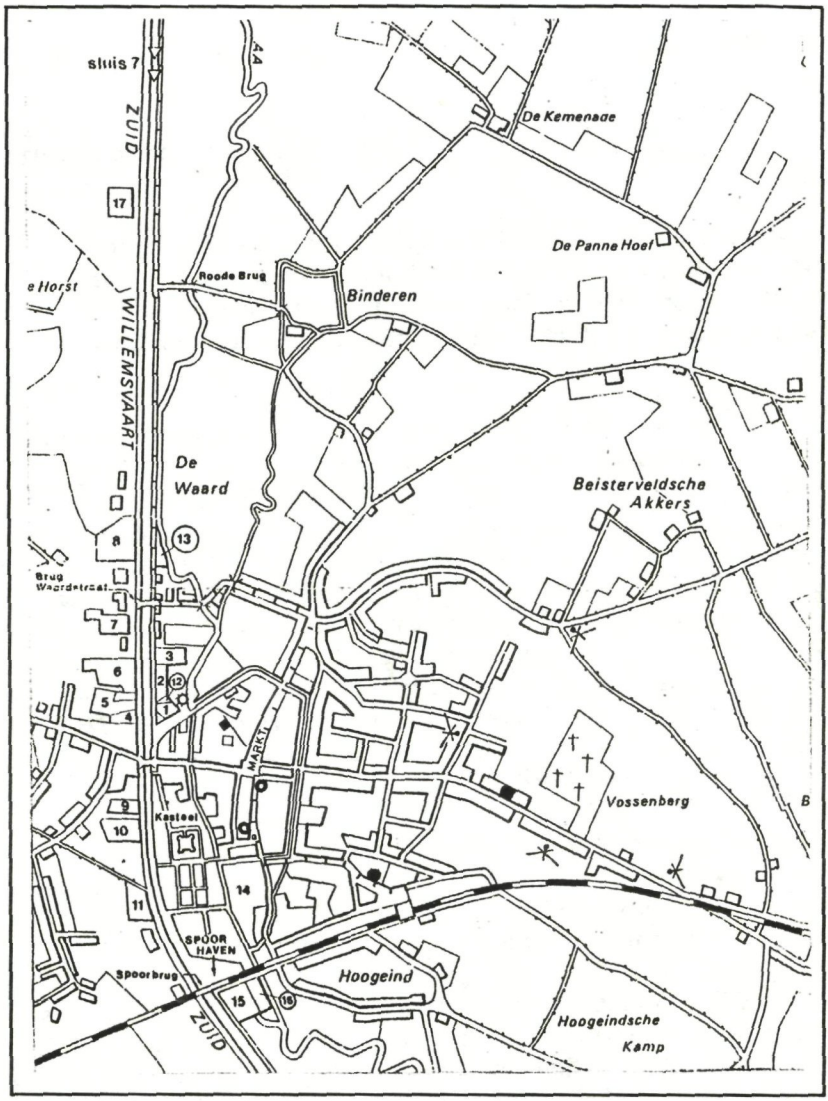

Helmond in 1890. De woonhuizen van de familie Bijlo zijn in zwart aangegeven. Zie voor verklaring der cijfers Bijlage 3 op blz. 235.

DE FAMILIE BIJLO-STERK IN HELMOND

Door C. Laros
met medewerking van de redactie

Telegrafist Daniël Bijlo komt eind negentiende eeuw met zijn vrouw Marie Sterk in Helmond wonen. In 1887, 1889 en 1892 worden hier hun dochters Jeanne en Marie en hun zoon Nicolaas geboren. Nicolaas sterft, nog geen drie maanden oud, aan kinkhoest. Maar het leven gaat verder. De meisjes groeien op, leren buren en vrienden kennen. Het Helmondse station wordt hun belangrijkste speelterrein. Stationschef De Vries en zijn vrouw raken goed bevriend met de familie Bijlo. Hun dochter Jo de Vries met de kinderen Jeanne en Marietje Bijlo. De meisjes gaan naar school op 'het Wieleke'.
De familie verhuist in 1895 naar Huize Weltevreden op de Vossenberg, aan de Molenstraat. Op 1 juni 1898 wordt Daniël Bijlo overgeplaatst naar de inspectie van de Post-en-Telegraafdienst[1] in Middelburg.
Vanaf ongeveer 1900 houden beide meisjes een dagboek bij. In die dagboeken worden ook herinneringen uit hun Helmondse tijd gedetailleerd beschreven. Deze aantekeningen vormen de basis voor dit artikel. In het vervolg gaan we uitgebreid in op de Helmondse periode.

Laten we beginnen met wat achtergronden van de families Bijlo en Sterk. Daniël Bijlo kwam uit een gezin van zeven zonen, waarvan twee kinderen op vierjarige leeftijd overleden.
De jongens hebben een vrij spartaanse opvoeding gehad. Dit blijkt onder andere uit opgetekende[2] verhalen van de broers Willem en Jan.
"Wij kregen nooit vriendjes op visite en we gingen ook nergens heen. Moeder had het met haar vijf jongens veel te druk om vreemd volk over de vloer te hebben, het huis schoon te houden, te koken en te wassen en de jongens 'heel en knap' te houden. Vriendjes en vriendinnetjes: geen sprake van."

Meisjes

"Meisjes zijn voor ons lang geheimzinnige wezens geweest. Tante Maart en tante Kee vormden het vrouwelijk element, ik durf niet zeggen 'de schone sexe'. Dat ze ooit meisjes geweest zijn hebben we ons

nimmer kunnen verbeelden. We hebben ons zelven zo maar wat opgevoed. Vaders opvoedkunde bepaalde zich tot: 'Jongens loop niet met je handen in je zakken,' een privilege dat hij voor zich zelf opeiste. Ik kan me ook niet herinneren dat ooit grote vreugde in den huize was als we met prijzen van school kwamen. Toen ik eens met een zesde prijs thuis kwam, werd dit feit min of meer als een publieke schande beschouwd. Dat er onverlaten waren die helemáál geen prijs kregen werd niet in aanmerking genomen."

Vader Nicolaas klom van jongste bediende bij de firma Rijnbende te Schiedam op tot procuratiehouder. Hij heeft volgens goed calvinistisch principe nooit complimentjes willen geven maar het beschouwd als kinderplicht om met de beste resultaten - naar eigen kunnen - thuis te komen. En dat het natuurlijk altijd beter kan. Een gevleugeld gezegde bij het behalen van een examen was dan ook: "Nogal wiedes, ik betaal schoolgeld; jij leert."

Tekenend voor de omgang met elkaar is de zondagse vraag van de vader aan zijn zonen: Wie van jullie gaat er vandaag mee naar de kerk? De kinderen schreven daarover: "We hadden allemaal een hekel aan de preken van de orthodoxe dominee en antwoordden niet gauw genoeg naar vaders zin. Dan zei vader: Als ik vroeg: wie gaat er mee naar de komedie, dan riepen jullie wel allemaal tegelijk. Dan zei er een: Dan ga ik wel mee. Maar vader zei: Als het zo moet, dan hoeft het niet." Het slot van het liedje was, dat ze toch gingen.

Daniël komt in de familie-annalen naar voren als een schuchtere jongen. Hij doorliep de Hogere Burger School met driejarige cursus te Schiedam. Na het eindexamen heeft Daan verschillende baantjes. Hij treedt op 15 april 1877 als klerk tweede klasse in dienst van de Post-en-Telegraafdienst in Rotterdam.

Twee jaar later wordt Daniël overgeplaatst naar Delft. Hij komt in de kost bij de familie Sterk. Zij hebben vier dochters en twee zonen. "Daan, die nooit meisjes van zo dichtbij had meegemaakt, heeft daar heel wat niet-postale zaken bijgeleerd." Enkele jaren later ontstaat een romance tussen Daniël en de tweede dochter, Marie Johanna Catharina Sterk.
Daniël wordt op 1 april 1881 overgeplaatst naar Schiedam. Op 1 december 1882 begint hij aan de cursus telegrafist te Rotterdam. Met het

behalen van zijn examen, is hij naar eigen zeggen "niet al te gelukkig geweest." Hij moest verschillende malen opgaan alvorens hij de akte behaalde.

Daniël Bijlo als achttienjarige tijdens zijn HBS-tijd

Medio 1884 is het zover. Hij wordt benoemd tot telegrafist tweede klas in Dordrecht. In die periode doet hij per brief zijn ouders kond van zijn speurtocht naar een kamer. En van iets belangrijkers: "namelijk over de keuze ener levensgezellin."
In die brief [integraal opgenomen als bijlage 1] staat onder andere: "Toch kon ik toen nog niet zeggen dat ik veel van haar [Marie Sterk] hield. Ik noemde haar mijn beste vriendin, en meer was zij ook niet voor mij, zo dacht ik ten minste. De liefde kwam eerst later, die kwam de 25e mei van het jaar 1882, toen ik bij gelegenheid dat ik in Amsterdam was, haar bij haar broer Mathijs te Diemen ontmoette. Nooit had ik iemand in zo'n korte tijd zulk een verandering zien ondergaan, als mijn goede Marie."
Na zijn overplaatsing in 1886 naar Helmond trouwt hij met 'de flinke en gezette' Marie Sterk.

Veelzijdig man

Daniël Bijlo ontpopt zich tot een veelzijdig man. Naast zijn dagelijks werk vertaalt hij voor een krant[3] feuilletons. Hij maakt zichzelf, middels een schriftelijke cursus, het Deens en Noors eigen. Van zijn hand

verschijnt in 1899 bij uitgeverij Becht 'Lars Dilling; nagelaten schetsen en vertellingen uit het noorsch vertaald'. Daarnaast stelt hij jaarlijks een scheurkalender samen, waarschijnlijk voor de uitgever van de krant. Deze scheurkalender, die Veldbloemen heette, bevatte voor iedere dag een spreuk.

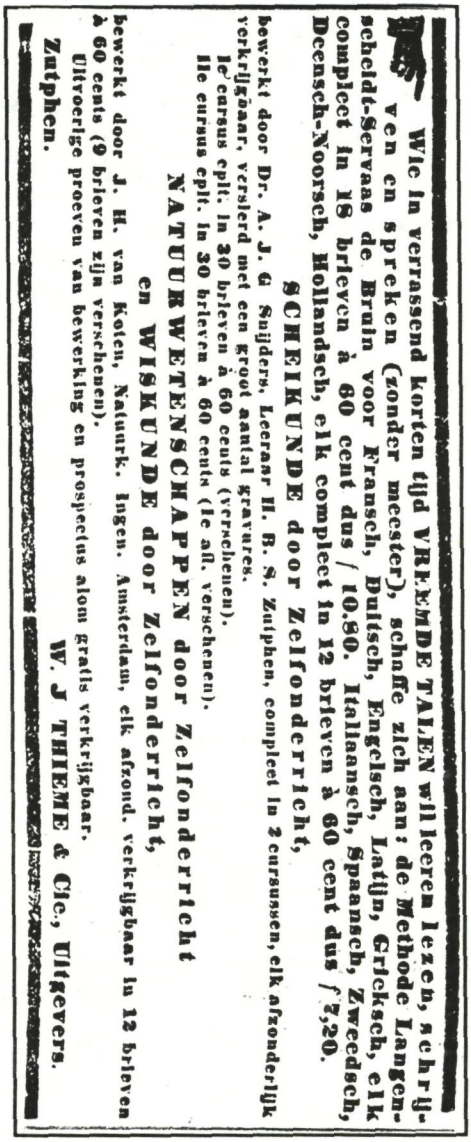
Wie in verrassend korten tijd VREEMDE TALEN wil leeren lezen, schrijven en spreken (zonder meester), schaffe zich aan: de Methode Langenscheidt-Servaas de Bruin voor Fransch, Duitsch, Engelsch, Latijn, Grieksch, elk compleet in 18 brieven à 60 cent dus / 10.80. Italiaansch, Spaansch, Zweedsch, Deensch-Noorsch, Hollandsch, elk compleet in 12 brieven à 60 cent dus / 7,20.

SCHEIKUNDE door Zelfonderricht,
bewerkt door Dr. A. J. G Suijders, Leeraar H. B. S. Zutphen, compleet in 2 cursussen, elk afzonderlijk verkrijgbaar, versierd met een groot aantal gravures.
Ie cursus cplt. in 20 brieven à 60 cents (verscheinen).
IIe cursus cplt. in 30 brieven à 60 cents (Ie afl. verscheinen).

NATUURWETENSCHAPPEN door Zelfonderricht
en WISKUNDE door Zelfonderricht,
bewerkt door J. H. van Koten, Natuurk. Ingen. Amsterdam, elk afzond. verkrijgbaar in 12 brieven à 60 cents (9 brieven zijn verscheinen).
Uitvoerige proeven van bewerking en prospectus alom gratis verkrijgbaar.

W. J THIEME & Cie., Uitgevers.
Zutphen.

Daniël Bijlo was zeer belezen in verschillende talen. Tot zijn lievelings-schrijvers behoorde Gustav Frenssen, een Duits protestants theoloog.
Daarnaast had hij een grote interesse voor en kennis van de natuur. Zijn kinderen herinneren zich hem als "een stille man die de opvoeding aan Moeder overliet, en die zelf maar 't liefst zat te lezen en te studeren."

Moeder Marie

Marie Sterk is geboren op 12 oktober 1860 in Delft. Haar vader Cornelis Sterk is meester-timmerman op de Gist- en Spiritusfabriek. Hij beheert tevens de uitleenbibliotheek van de fabriek, samen met de dochter van Professor Kruseman. Cornelis Sterk is gehuwd met Johanna Catharina Nater. Lezen is zijn lust en zijn leven.

Verlovingsportret van Marie J. Sterk, augustus 1884

De familie Sterk woonde in een tamelijk groot huis op het Vrouw Jutteland 25 te Delft. Het gezin bestond uit twaalf kinderen waarvan er zes heel jong overleden of dood geboren werden. Er bleven vier meisjes en twee jongens over. Vader en moeder Sterk hadden dus heel wat monden te voeden. Uit de nagelaten brieven en dagboeken valt af te leiden dat het een levendig huishouden was waar veel kon, maar waar van een ieder verwacht werd de handen uit de mouwen te steken.

Uit overlevering blijkt dat Marie een zwak kind was. Daarom kookte de klopvrouw[4] voor haar pap. Dat gebeurde op de volgende manier: in twee busjes die in elkaar konden worden geschoven en ieder voorzien waren van een oor, werden een paar lepels grutten gedaan met wat water. De busjes werden een hele nacht in de grote waterketel gehangen. Deze gruttepap werd dan langzaam gaar gestoofd. De klopvrouw zette de busjes pap 's morgens naast de theestoof op de stoep bij het gezin Sterk. Kleine Marie at als ontbijt gruttepap in plaats van brood.

Ook later, toen Daniël bij de familie Sterk in de kost kwam, zag zij er blijkbaar nog niet zo florissant uit. Dit blijkt uit de eerder aangehaalde brief van Daniël die hij een tijd na zijn Delftse periode schrijft. "Nooit had ik iemand in zo'n korte tijd zulk een verandering zien ondergaan,

als mijn goede Marie. Te Delft had ik haar altijd gekend als een mager ziekelijk meisje en nu was het de bloeiende gezondheid in persoon. Zo akelig als zij er vroeger uitzag, zo flink en gezet was zij nu."

Welke schoolopleiding Marie Sterk heeft gehad is uit de verhalen niet op te maken. Waarschijnlijk alleen lagere school. Dat zij een opgeruimde natuur bezat en de spil van het gezin was, is iets dat in de dagboeken van haar dochters doorklinkt.

Na een verlovingsperiode van vier jaar, trouwt Marie op 15 september 1886 in het Hof van Delft met Daniël Bijlo. In oktober van dat jaar verhuist zij naar Helmond. Daar worden hun drie kinderen geboren.

Portret van Daniël Bijlo en Marie Sterk, 1884.

Naar Helmond

Al in juni is Daniël Bijlo door de Posterijen overgeplaatst naar Helmond. Hij woont korte tijd in een kosthuis op Heuvel D 216 bij Willem de Roy en Maria Helsper. Van daaruit zoekt hij een woning en vindt die achter huisnummer D 172c op diezelfde Heuvel. Na het huwelijk gaat hij daar met zijn 'nieuwe' vrouw wonen.[5]
In Helmond begint voor Marie en Daan een nieuwe episode in hun leven. Helmond telt in die dagen nog geen tienduizend inwoners. In de stad heerst nog een erg landelijke sfeer.
Marie en Daniël betrokken een huurhuis op de Heuvel naast het koffiehuis van Jac. Stevens. Deze buren leefden mee met de grote en kleine gebeurtenissen in het gezin Bijlo. Hier ontstonden hechte vriendschappen, die in sommige gevallen een leven lang voortduurden.

Binnen een jaar na het huwelijk beviel Marie van een stevig kind met donkere haren en donkere ogen: Jeanne. In 1889 volgde haar zusje Marie[6]. Marietje kwam ter wereld zonder de hulp van dokter of baker. Zelf schrijft ze daar later over: "Een buurvrouw hielp mijn moeder en verzorgde mij zodat ik veilig en wel in mijn wiegje kwam. Omdat ik een Belgische baker had noemden mijn ouders mij wel 'de Belg'. Mijn zusje Jeanne was toen 21 maanden oud.
Moeder vertelde ons graag en vaak over vroeger. Hoe mooi we eruit zagen toen we gedoopt werden, en dat ik zo lachte tegen de dominee en met de handjes naar zijn baard greep."
Verderop in haar dagboek schrijft Marie: "Op 24 Juni 1892 was mijn broertje Nicolaas geboren. Toen hij op de wereld kwam kreeg hij, evenals zijn moeder en beide zusjes, kinkhoest. Samen met moeder zongen wij dikwijls broertje in slaap. Hij huilde toen zo veel omdat hij zo moest hoesten."
"Ofschoon het een flink kind was met donkere ogen en donker haar, net als zijn oudste zusje, heeft hij toch maar drie maanden geleefd. De behandelend arts nam niet veel notitie van het zieke kindje. Hij verbood mijn moeder hem zelf te voeden. Het heengaan van Nicolaas op 17 september was vooral voor mijn moeder een zware slag, zij was zo blij met haar zoontje. Ik weet nog hoe we met haar naar het grafje op de begraafplaats aan de Molenstraat gingen, een mooie plek tussen twee hoge dennen, om er bloemen en plantjes te brengen en 't te verzorgen."

Marie (op stoel) en Jeanne Bijlo in juni 1890.

Bij de geboorte van zijn zoon heeft vader zelf op 'zijn' kantoor een spaarboekje voor hem ingeschreven. Het boekje van de spaarrekening die hij na het overlijden van zijn zoontje heeft moeten beëindigen, heeft hij nooit weg kunnen doen. Spaarboekje nr. 2295 is het enige persoonlijke document dat getuigt van de voortijdige dood van stamhouder Nicolaas Bijlo.

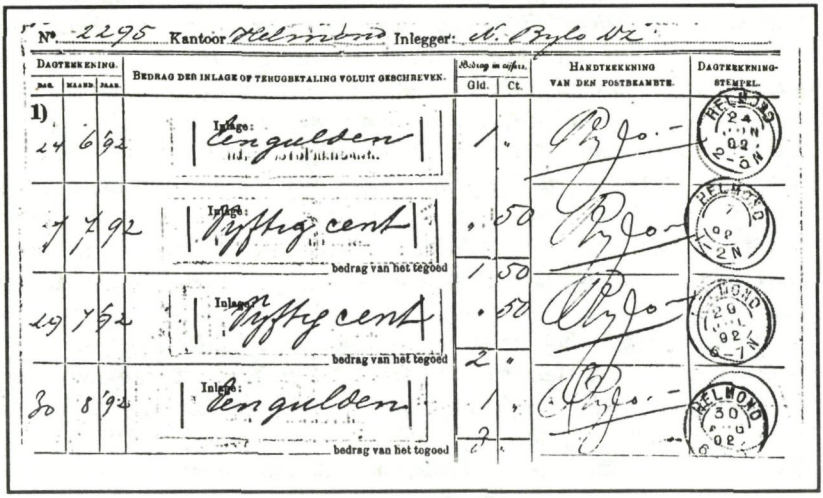

N° 2295 Kantoor Helmond Inlegger: N. Bijlo Dz

Dagtekening. Dag.	Maand	Jaar	Bedrag der inlage of terugbetaling voluit geschreven.	Bedrag in cijfers. Gld.	Ct.	Handtekening van den postbeambte.	Dagtekening-stempel.
1) 24	6	92	Inlage: Een gulden	1	.		HELMOND 24 JUN 92
7	7	92	Inlage: Vijftig cent	.	50		HELMOND 7 JUL 92
			bedrag van het tegoed	1	50		
29	7	92	Inlage: Vijftig cent	.	50		HELMOND 29 JUL 92
			bedrag van het tegoed	2	.		
30	8	92	Inlage: Een gulden	1	.		HELMOND 30 AUG 92
			bedrag van het tegoed	2	.		

Het spaarbankboekje van Nicolaas Bijlo.

Op twaalfjarige leeftijd schreef Jeanne het volgende opstel over dit familiedrama.

GESTORVEN BROERTJE - Nicolaas Bijlo 2/6 - 19/9 1892.

't Is lang geleden, dat datgene gebeurde, waarover ik nu ga vertellen. Toch heugt het mij nog als de dag van gisteren.
't Was tamelijk vroeg in de morgen, half zeven. De zon scheen door een reetje van het gordijn, juist in het bedje van zus en mij. 'Ons kleintje' sliep nog gerust, zodat ik het jammer vond, haar wakker te maken. Met een sprongetje was ik uit bed. Op de grond zittend, trok ik mijn kousen aan, ze waren al in de hiel, ik had ze dus maar aan te schuiven. 't Was Dinsdag, wat hadden we ook weer vandaag op school? School ... hé ja,

met vreugde herinnerde ik me, dat ik nu toch echt naar school ging. Voor enige weken was ik er op gekomen en iedere morgen was het weer een heerlijke verrassing opnieuw. Hoe was 't ook weer? E-e-n, een; r-oo-s, roos; p-ee-r, peer. Wat had ik 't de vorige dag goed gekend, een knappe meid was ik, zei de juffrouw.

Zou broer al wakker wezen? Gauw stond ik op. Het was 's morgens altijd mijn eerste werk om mijn kousen aan te trekken en dan naar de grote slaapkamer te hollen. Uit 't wiegje hoorde ik dan meestal een kraaistemmetje, terwijl een paar kleine voetjes en handjes boven de wiegerand uitstaken. Zo gauw mogelijk klom ik dan op een stoof, want kleine dreumes van vijf jaar dat ik was, kon ik nog niet eens boven de wiegerand uitkijken. Dan zoende ik hem op zijn mollige wangetjes, tot ze helemaal rood waren. Wat keken zijn grote bruine ogen me dan verwonderd aan, na die stormachtige omhelzingen. Net of ze vroegen: "Ben je van plan me plat te drukken of hoe staat het er mee?" Neen, pijn zou ik hem voor geen geld van de wereld willen doen, dat kleine aardige manneke van ons.

Maar deze morgen hoorde ik uit de verte geen helder stemmetje, zelfs geen huilkreetjes klonken over de gang. Doch in 't geheel geen kwaad nog vermoedend, liep ik op mijn tenen de kamer binnen, denkend dat hij nog sliep. Maar die was geheel leeg, zelfs geen wiegje stond er. Mijn hart begon te kloppen, wat..., hoe...? Ik liep naar de trap en gilde naar beneden: "Moe, Moetje." Nog geen antwoord.

Dat was te veel om te verdragen.

Haastig stapte ik de trap af. Daar, in de huiskamer, stond Moeder. Ze trok juist de gordijnen op. Toen ze me hoorde aankomen, keerde ze zich langzaam om en ik schrok, want ze had gehuild. Dat had ik nooit gezien, eigenlijk dacht ik dat grote mensen niet huilen konden. Maar nu ... "Moeder, wat is er, bent U bedroefd, ben ik stout geweest?" Maar Moeder zei niets; ze nam me op haar arm en bracht me naar de kamer, die aan de huiskamer grensde. Daar stond het wiegje ... ik herademde: met broertje erin. Maar wat schrok ik toen ik hem van nabij zag. Zijn gezichtje was zo wit, net zo wit als het kussentje, waarop zijn hoofdje lag. Zijn ogen waren gesloten, zijn mondje ook en de anders zo woelige handjes lagen nu rustig op het dek naast elkaar.

"Moe...wat is er?" Met verschrikte, betraande ogen keek ik haar aan. Ik begreep wat, toch niet alles.

"Arme Zus", en Moeders stem klonk zo bedroefd, "nu hebben we geen broertje meer!" Geen....broertje meer? Was hij dan dood net zo als het kindje van hiernaast?[7] En werd hij dan ook onder 't zand gestopt, in

zo'n diepe kuil, waaruit hij nooit meer kon komen en waar het zo donker was? Neen, dat kon toch niet. Al was hij dan dood, dan moesten we hem toch maar houden, in zijn wiegje laten liggen. Al kon hij dan niet meer lachen en kraaien, dan konden we hem ten minste toch zien en zijn handjes strelen. Wie weet..., wie weet of hij dan op een keer niet weer zijn oogjes zou open doen om naar ons te kijken en tegen ons te lachen. Zou Moeder zich niet vergist hebben?

Maar toen het dichte rijtuig voor de deur stond met een zwart paard er voor, en ik het in alle stilte, door een kiertje van de gordijnen stond te begluren, klopte mijn hart toch zó erg, dat ik er zelf bang van werd. Toen ik omkeek, stond Moeder achter me. Ze zag erg bleek, alleen haar ogen waren rood. Ze nam me bij de hand en fluisterde: "Ga mee Zus, kom broertje nog een keer goedendag zeggen, ze komen hem halen."

"Neen, niet halen, niet halen," snikte ik plotseling, terwijl ik haar rok vasthield. "Moeke, zeg nou dat ze het niet mogen doen, toe nou!"

Maar ze schudde het hoofd. "Ga mee, gauw, anders is hij weg."

Maar ik was koppig en bleef met mijn gezicht in mijn schort tegen de muur staan huilen. Toen ik weer opkeek, was Moeder verdwenen. Op mijn tenen ging ik naar de achterkamer. Ik kon niets zien van broertje, want allen stonden in een kring om het kistje heen, terwijl ik Rie's stemmetje hoorde zeggen: "Nacht broertje."

Ik kon het niet meer uithouden en stormde op hen toe. "Ik wil, Moeke!" riep ik. Ze brachten me naar broertje toe. Hij lag in een kistje, zijn hoofdje rustte op een kussentje en zijn gezichtje zag nog even wit. Ik bedekte het met kussen, een vaag voorgevoel hebbend, dat ik dat nooit meer zou kunnen doen, nooit meer.

Toen streek ik over de kleine handjes en zoende het blote voetje dat uit het nachtponnetje tevoorschijn kwam.

Toen hield ik het niet meer uit. In de donkere voorkamer zette ik me neer en huilde, huilde, tot mijn schort nat was van tranen. Eerst toen ik het gekraak van wielen over de stenen hoorde, stond ik op. Nu was er niks meer van broertje hier, het kistje achter was verdwenen. Ik vloog op Moeder toe en verborg mijn gezicht in haar japon. Ik wou haar troosten, maar kon niet. Ik moest maar huilen, aldoor. 't Was stil, doodstil in de huiskamer, tot Rie's bemoedigend stemmetje klonk, door geen snikken afgebroken: "Niet huilen Moeke, Rie zal nooit meer stout zijn."

Een week later gingen we met ons drietjes, Rie en ik ieder een bloempotje dragend, naar het kerkhof. Ik was hier dikwijls al geweest, nooit echter was ik met zo'n angst het hek doorgegaan. We liepen de graven langs, nog zagen we niets.

"Waar is het nou, Moeke?" vroeg Rie.
Daar in een hoek lag het vers gedolven grafje onder een treurwilg. Zus zette er haar bloempotje op en ik deed hetzelfde. "Kijk eens wat een mooie bloemen hier groeien!" riep Rie, maar ze kreeg geen antwoord."

Tot zover het opstel van Jeanne. Op latere leeftijd schreef Marie over diezelfde ervaring: "Toch heeft deze droeve gebeurtenis ons verdere leven niet bepaald. In die tijd leefden de mensen dichter bij de dood. De kindersterfte was groot en dit werd als onontkoombaar ervaren en geaccepteerd. Onze ouders, en het was vooral Moeke, zorgden ervoor dat wij toch een zorgeloze jeugd hadden na het verlies van ons broertje."

De Heuvel, september 1886 - voorjaar 1895

"Zoals we daar woonden, in ons huis op de Heuvel, was voor ons kinderen ideaal, vol afwisseling en kleine genoegens. De weg had overigens niets heuvelachtigs, het was een doodgewone straat.
Op de plaats waar ons huis stond vormde de Heuvel een soort pleintje dat uitliep op twee straten, aan de zuidkant naar het station en naar het noord-westen uitlopend op het Beugelsplein. De stoomtram naar Den Bosch kwam vlak langs ons huis, bellend en fluitend."[8]

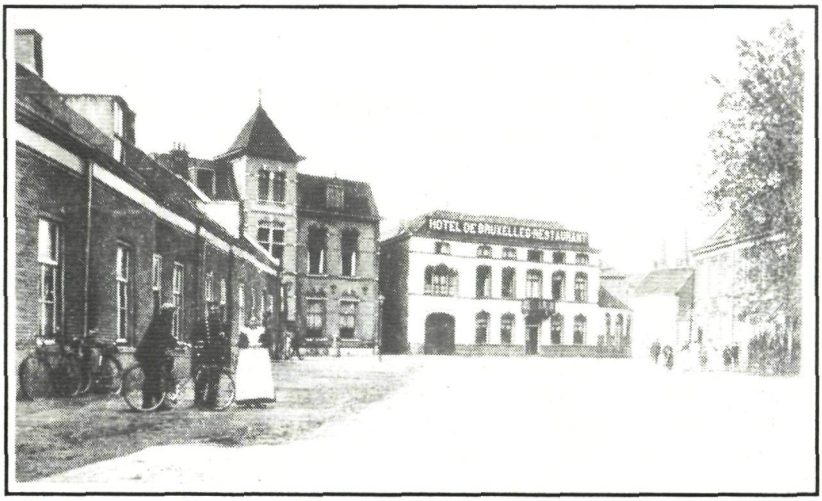

Een blik op de Heuvel na de bouw van het kantongerecht (1906).

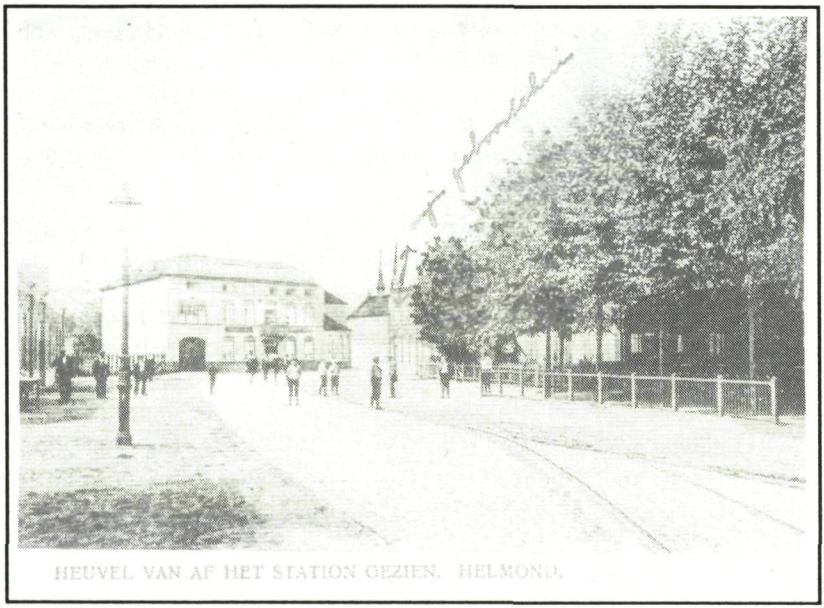

De Heuvel vóór 1906: centraal Hotel de Bruxelles, rechts achter de bomen het Hof van Holland van Jac Stevens en het huis van de familie Bijlo.

"Ons huis had een grote tuin, gedeeltelijk bloemen-, gedeeltelijk groentetuin. Er was ook een grasveld waar we heerlijk konden spelen. Het was een gezellig huis. De pomp in de keuken gaf heerlijk water. Veel lekkerder, zei Moeder, dan het water bij haar thuis in Delft. Je kon van dit water heerlijke thee zetten en de was werd er veel helderder van. Voor de was was het bezit van een eigen bleek, ons grasveld, ook erg prettig. In Delft werd de was gebleekt op het gras langs de gracht. Daar werd het vaak weer vuil door het stof en het vuil van sleperskarren en straathonden."

"We hadden in de huiskamer een koperen petroleumlamp die boven de ronde tafel hing en een gezellig licht verspreidde. In de keuken stond een staande schemerlamp. Dat was gemakkelijk, want je kon hem van de aanrecht naar de keukentafel verplaatsen, al naar je bezigheden. In

het kolenfornuis kon ook hout worden gestookt. 's Winters was het in de keuken heerlijk warm. Maar Moeke had ook een nieuwerwets petroleumstel gekregen waarop ze graag kookte.
Op de slaapkamer hadden we geen licht. Moeder bracht ons met de blaker naar bed. Na een versje en 'welterusten, tot morgen,' verdween ze met de blaker naar beneden. Later toen we groter werden, hadden we een eigen blaker. We zetten die eerst bij de lampetkan om ons te wassen en daarna op het nachtkastje. Vader had op zijn bureautje twee grote waskaarsen in mooie houders. Op de plee was een klein plankje waarop je de blaker zette. In de deur van het kleinste kamertje was een hartje gezaagd. Bovendien had het een piepklein raampje met een tralietje ervoor.
's Zaterdags gingen we in de teil. 's Zomers stond die in de keuken of op het plaatsje. 's Winters werd de teil op een doek in de kamer voor de salamander-kachel geplaatst."

"Ons speelgoed bestond uit ieder een pop, een wiegje en een blokkendoos. Goed gelegd kon je met de blokken zes platen maken; een boerderij, een vijver met eenden, een kippenhok, een station, een stoomboot en een korenveld. Je kon er natuurlijk ook van alles van bouwen. Een stoof, een leeg kistje en een lege doos waren daarbij belangrijke attributen."

"Ons dienstmeisje Kee was het nichtje van Bruinis Johan Kreuger, schoenmaker en tevens koster van de Hervormde kerk. Kee was als een tweede moeder voor ons. Later heeft ze haar oom opgevolgd als kosteres."

Het volgende is een samenvatting van het opstel dat Jeanne Bijlo over Kee Kreuger schreef. Het gehele opstel is als bijlage 2 opgenomen. De informatie over het loon is door de redactie toegevoegd.[9]

Onze werkster Kee

"Al jong was ze wees. Ze werd aangenomen en groot gebracht door oom en tante Kreuger. Oom was schoenmaker en koster van de Protestantse kerk. Na ooms dood, werd Kee kosteres. Hiervan kon zij niet bestaan; daarom ging zij kostgangers houden.

Toen ze ouder werd en het zorgen voor meerderen haar te zwaar ging vallen, bleef alleen [kostganger] De Broekert bij haar. Het lot had twee eenzamen bij elkaar gebracht. Bij haar heeft hij een 'thuis' gevonden. Zij op haar beurt, heeft iemand gevonden, die bij haar ouder worden, op zijn beurt voor haar zorgt zoveel, hij kan.
Op 8 October 1949 is Kee overleden. Zij is bijgezet in het graf van haar oom; dat was altijd haar wens, en ik geloof dat zij 'in vrede rust'."
Op haar graf op 't protestants kerkhof staat een steen die door de Hervormde gemeente daar geplaatst is met 't opschrift dat ze 40 jaar lang de kerk als kosteres heeft gediend.[10]

Het halfjaarlijks loon van medewerkers
van de N.H. kerk in 1898:

organist	A. Roosen	*f* 20,--
voorzanger	E. Roosen	*f* 13,50
koster	B. Kreuger	*f* 25,--
orgeltrapper	Cromzigt	*f* 5,--
doodgraver	G. Buying	*f* 10,--

De buren: de familie Hoogstraten en Marie van Markenstein

Marie: "Naast ons[11] woonde de familie P. Hoogstraten. Marie van Markenstein, buffetjuffrouw van de stationswachtkamer, was bij hen op kamers. Marie werd een lieve, opgewekte huisvriendin van ons. Als moeder het erg druk had nam zij ons meisjes mee naar het station. Zo heeft Jeanne volgens moeder in de wachtkamer leren lopen. Al heel jong werden we door haar vergast op een kappertje bier [dit is bier met suiker, een drankje dat vooral door de vrouwen gedronken werd].

PLAATSELIJKE BERICHTEN

BEKENDMAKING.

Burgemeester en Wethouders der gemeente *Helmond*,

Gelet op art. 5 der drankwet,

Brengen ter openbare kennis, dat bij hen zijn ingekomen de navolgende verzoekschriften om vergunning voor het verkoopen van sterken drank in het klein, als:

1e. **Laurens Reitsma,** Pantoffelstraat Wijk B. no. 3.

2e. **Antoon Hubertus Mooren,** Markt, Wijk B. no. 202.

3e. **Martinus van den Boogaard,** Binderseind, Wijk C. no. 314.

4e. **Johannes Gruijters,** Deurnesche weg, Wijk D. no. 2.

5e. **Marie Markenstein,** Station, Wijk D. no. 175.

6e. **Antoon Tersteeg,** Groenewoud, Wijk D. no. 395.

En opdat niemand onwetendheid zou kunnen voorwenden, zal deze worden afgekondigd en aangeplakt waar zulks gebruikelijk is.

HELMOND, den 6 April 1886.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,

W. F. WOLTERS, Secr. VAN HOECK. Burgem.

De bekendmaking van de aanvraag van een drankvergunning door (onder andere) Marie (van) Markenstein (5e).

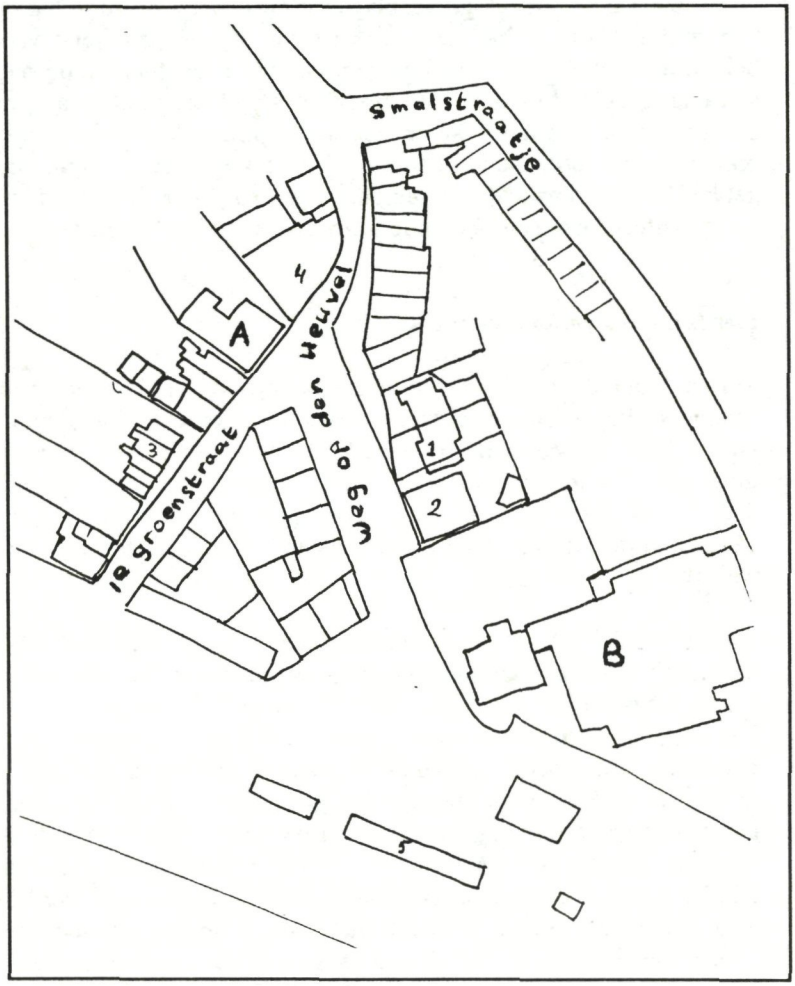

Situatie op de Heuvel anno 1887, ingetekend op de kadasterkaart van 1906.
Verklaring der cijfers: 1. D. Bijlo; 2. J. Stevens/Hof van Holland; 3. P. Manders; 4. Ramaer-Vincent/Hotel de Bruxelles; 5. De Vries-Hogendijk/Station;
A. kantongerecht (gebouwd 1906); B. bontweverij van Terwindt, Arntz & Holtus.

"Juffrouw Marie mocht graag plagen. Soms zette ze voor haar raam een mombakkes en had dan veel plezier als we schreiend voor het 'lelijke menneke' aan de haal gingen. Op een keer, toen ze bij ons was, werd er gebeld. Moeder deed open en stond een ambtenaar van de belastingen te woord. Of we er een hond op nahielden? Nauwelijks had mijn moeder ontkennend geantwoord, of uit de kamer klonk een luid geblaf. De ambtenaar duwde moeder opzij en rende de gang door. Om in de achterkamer een blaffende juffrouw Marie aan te treffen..."

Piet Manders en knecht Tinus

Marie: "Aan de overkant van ons huis was de stalhouderij van Piet Manders die tevens caféhouder was. Zijn knecht Tinus was onze vriend. Als hij van een trouwpartij of begrafenis naar huis kwam, mochten we soms naast hem op de bok zitten. En hoe statig reden we dan de stal binnen. 's Avonds als de paarden naar de wei gebracht werden, zette hij ons op een paard en in triomf ging het dan de landweg af."

Jeanne schrijft: "Dan zat ik bovenop het hoge paard, met een hand krampachtig de manen vasthoudend, de andere in die van Tinus. Wij reden langs de stille rustige landweg. De enkele mensen die voorbij kwamen, keken naar me, lachend om "t oarig dörske, dat zo hoog op 't perd zat.' Het moede, toch flink doorstappende paard, verlangend om in de wei te komen bij het geurige gras. Iedere avond, als het maar enigszins weer ertoe was, bracht ik het paard met Tinus naar de wei.
We waren beste vrienden alle drie. Dikwijls nam Tinus mij mee naar zijn baas, die ook een koffiehuis hield en waar ik onthaald werd op een glaasje bier met suiker of 'struif' met spek. Wanneer we onderweg het rijtuig tegenkwamen, hield hij altijd stil en mochten we instappen.
Waren er vriendinnetjes bij, 'vooruit maar', en we rolden het koetsje binnen, sloten het deurtje, deden de gordijntjes dicht en hotsten zo schaterend door de straten van Helmond. Wanneer we dan stil hielden en uitstapten, toonde ik de vriendinnen hoe goed 'de ouwe' me kende. Hij boog altijd zijn kop opzij, als ik hem riep en keek me met zijn grote eerlijke ogen aan. Zo'n goeie lobbes."

Hotel de Bruxelles

"Hotel de Bruxelles lag schuin tegenover ons huis. In de keuken zwaaide mevrouw Ramaer-Vincent de scepter. Zij sprak met een Frans accent. Wij hadden al gauw de weg naar het hotel gevonden. Daar was altijd wel wat te smullen. Wanneer wij op een onbewaakt ogenblik ontsnapt waren, wist Moeder ons daar te vinden. We zaten dan aan een schaaltje pudding of werkten een stuk appelgebak naar binnen."

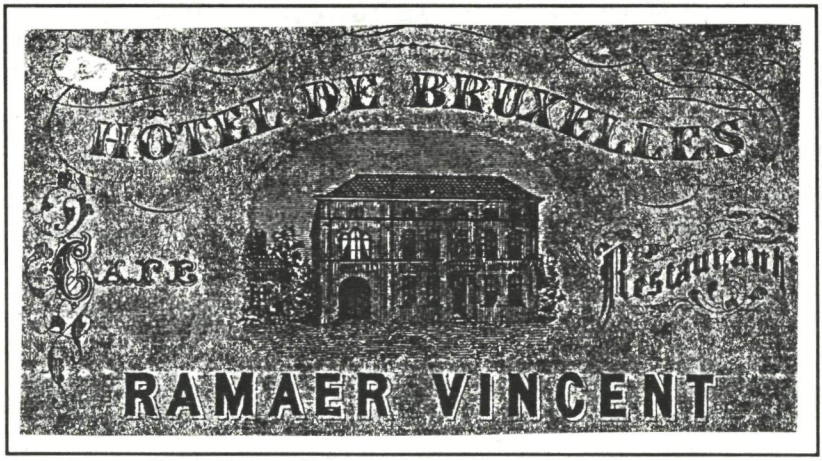

Briefhoofd van Hotel de Bruxelles

"Twee maal per jaar was in Hotel de Bruxelles[12] een expositie van zomer- en winterkleding. Onze moeder ontbrak daar nooit! Zij was een knappe vrouw die erg op uiterlijk en kleding gesteld was. Ik weet nog hoe ze daar eens een zwartfluwelen mantel had gekocht. Als ze die aan had was ze voor mij een prinses. Ook 't modieuze zomerhoedje met lila viooltjes dat koket op haar golvend haar stond, was iets zo aantrekkelijks voor me dat ik aan de viooltjes rook als niemand 't zag."

Hôtel de Bruxelles

HELMOND.

Door uitbreiding van het Hôtel maakt de ondergeteekende het geachte publiek bekend, alsdat van af heden het

Café,

hieraan verbonden, **ophoudt.**

Tevens beveel ik mijn Hôtel ten zeerste aan tot het leveren van **DINERS** en **SOUPERS.**

RAMAER-VINCENT.

Hotel de Bruxelles werd in 1968 door C. Schoofs- Van Ierland verkocht aan de gemeente "ter ontsluiting van het terrein-complex van Everts & Van der Weijden." De aankoopprijs zou 180.000 gulden moeten bedragen.[13] Korte tijd later werd het gesloopt.

Het Postkantoor

Het oude postkantoor was gevestigd op de hoek van de Kerkstraat en de Wiel. Helmond bezat nog geen telefoonnet. Telegraaf- en postverkeer waren de belangrijkste manieren van communicatie over grotere afstanden. Het Helmondse postkantoor telde in 1891 minimaal vijf personeelsleden. Directeur was de heer J. Veltman. In juni 1894 vierde hij zijn vijfentwintigjarig jubileum. Hij wordt in Het Nieuws van de Week beschreven als een ijverig en iedereen met de meeste bereidwilligheid ten dienste staand persoon.

Onder hem werkten toen onder andere de heren Pitlo, de Jonge, Bartels en Bijlo. Allen worden in het bevolkingsregister aangeduid als rijkstelegrafist.
Marie herinnert zich nog de heren Veltman, Pitlo en Heszler. Zij schrijft hierover: "Vader had het op het postkantoor erg naar zijn zin. Directeur Veltman en vooral collega Pitlo kwamen nog al eens op bezoek. Veltman heeft evenals vader een schriftelijke cursus noors gevolgd.
Pitlo was getrouwd met mevrouw Malsch. Op 20 februari 1890 werd hun zoon Hermanus geboren. Af en toe gingen wij bij hen op bezoek. Zij woonden op de Wal [nummer C 140 red.]. Kort na de geboorte van hun tweede zoon Albert in 1893 zijn ze in september 1894 verhuisd naar St. Oedenrode. Pilto werd daar benoemd tot directeur.
In 1891 werd vader tot commies der telegrafie benoemd door de Regentes, koningin Emma. De benoemingsakte droeg een rouwrand in verband met het overlijden van Koning Willem III in 1890."

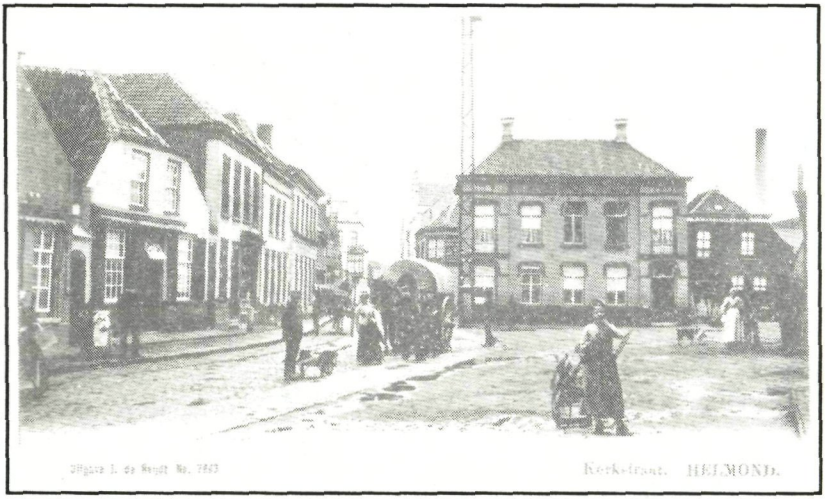

Pagina 161: Het personeel van het postkantoor. Zittend directeur Veltman, staand v.l.n.r. de heren Bijlo, Bartels, De Jonge en Pitlo.

Op deze pagina: het postkantoor aan de Kerkstraat rond 1900.

Helmond. 1 April a. s. wordt alhier het nieuwe post- en telegraafkantoor in gebruik genomen. Dit gebouw, gelegen op den hoek der Binderstraat en Wal, trekt door zijn monumentalen bouw onwillekeurig de aandacht en is een waar sieraad voor dat gedeelte der stad.

Opgetrokken in oud-Hollandschen stijl, maken de gekleurde steentjes der vensterbogen hierbij een goed effect. Ook aan het inwendige van het gebouw is veel zorg besteed. Het kantoorlokaal, dat een oppervlakte heeft van 72 vierkante meters maakt met zijne eikenhout geschilderde wandbetimmering een aangenamen indruk. Het is zeer geriefelijk ingericht, terwijl door middel van ventilators voor eene behoorlijke luchtverversching is zorg gedragen. De wachtkamer voor het publiek, die bijna zesmaal grooter is dan op het oude kantoor ziet er ook zeer netjes uit. Behalve deze lokalen bevinden zich beneden nog directeurs- en de bestellerskamer, benevens een vertrek voor plaatsing van de batterij. De geheele bovenverdieping is ingericht voor directeurswoning.

Het gebouw, dat voor rekening van een particulier is gebouwd en door het Rijk wordt gehuurd, is in teekening gebracht door en gebouwd onder toezicht van den heer J. W. v. d. Putten, bouwkundige alhier.

Het Nieuws van de Week, eind maart 1892.

STAATSSPOORWEGEN

WINTERDIENST 1891. — 1 Oct.

Vertrek der treinen van Helmond naar Rotterdam.

7.25, 8.30, 10.4, 1.6, 5.16, 8.25.

Van Boxtel naar 's-Bosch en Utrecht.

7, 8.10, 9.43, 10.45, 12.37, 2.11, 5.17, 6.6, 9.6.

Van Helmond naar Venlo.

5.41, 6.35, 8.26, 10.44, 1.3, 3.1, 6.22, 8.45.

Van Venlo naar Maastricht.

6.33, 9.25, 11.42, 1.55, 4.14, 7.27, 9,51.

Van Eindhoven naar Luik.

6.8, 10.15*, 1.48, 6.12.

Van Breda naar Vlissingen.

6.2, 9.10, 10.6*, 11.46, 1.58, 3.21, 3.30, 6 39, 7.5. 8.19*.

De met een * geteekende treinen zijn sneltreinen enkel 1ste en 2de klasse.

POSTKANTOOR

TE HELMOND.

OPEN: Dag. van 8 uur 's morg. tot 9 uur 's av. Op Zon- en Feestdagen van 8—9 's morg., 1—2 's mid. en 7—8 's avonds.

Voor de storting en uitbetaling van Postwissels en invordering van gelden op kwitantiën, alléén op werkdagen van 9 tot 1 uur en van 3 tot 4 uur.

RIJKS POSTSPAARBANK.

OPEN: Op werkdagen van 9 uur 's morg. tot 9 uur 's avonds.

PAKKETPOST.

OPEN: Alleen op werkdagen van 8 uur 's morg. tot 9 uur 's avonds,

Het op 1 april 1892 geopende nieuwe postkantoor aan de Markt (nu bureau voorlichting). Let op de Ameide die hier -de foto dateert uit de jaren twintig- nog open stroomt.

Met vader naar boekhandel De Reijdt

"Soms mochten we met vader mee naar boekhandelaar De Reijdt. Voor zijn jongste broer Jan Bijlo, die als indoloog al vroeg naar Indië was gegaan en die daar ook o.a. directeur van een leesgezelschap was, verzorgde vader de boeken. Voordat ze in een loden kist naar Indië werden verzonden, las hij ze altijd eerst zelf zodat hij van alle nieuwe uitgaven op de hoogte was. Boekhandelaar De Reijdt was dan ook een man van gewicht voor ons, die bij een nieuw verschenen boek persoonlijk langs kwam om het uitvoerig met vader te bespreken. Het verzenden van de boekenkist was voor ons eveneens iets haast onbegrijpelijks. Te denken dat oom Jan die na enkele maanden in het warme Indië, in Semarang, en later in Soerakarta, zou uitpakken."

Jaarlijkse hoogtepunten: Heuvelse kermis

"Eens in het jaar was het Heuvelse kermis. Die ging aan de Helmondse kermis vooraf. Het was een straatkermis waarbij koffiehuis en herberg het middelpunt van de feestelijkheden vormden. Hardlopers met hun belletjespakken aan, steltlopers en potsenmakers, enkele kramen en een draaimolen zorgden voor heel wat vertier pal voor de deur. Voor ons een heerlijk feest, waar ons kermisdubbeltje zorgvuldig besteed werd."

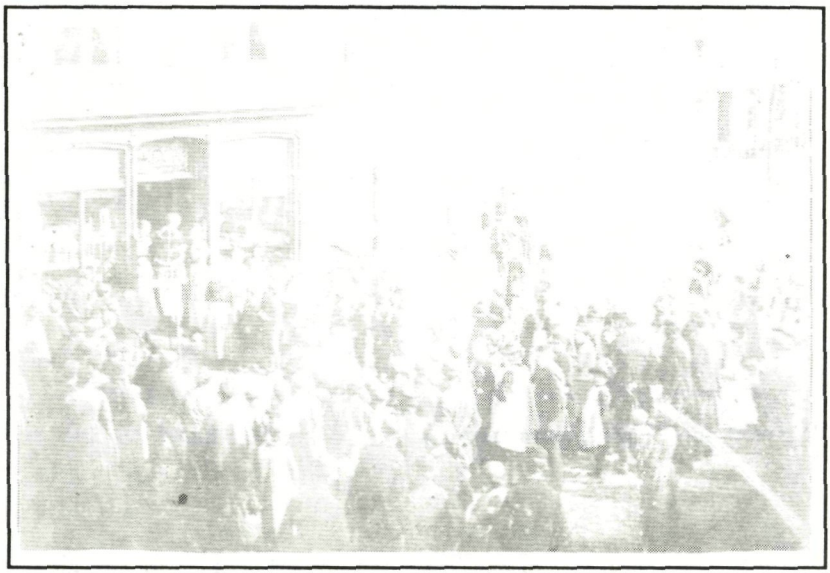

Heuvelse kermis: steltlopers voor schilder Van der Sommen in 1891. Hoewel van slechte kwaliteit, is deze foto bijzonder omdat van oude Helmondse kermissen vrijwel geen foto's bekend zijn.

Heuvel Kermis.

Op Zondag **23** *Juli* **1893**,

Groot Volks-Concert

te geven door de

LIEDERTAFEL „WERKMANSKRING"

ten huize van Willem de Roy.

Aanvang 's namiddags om half zes.

Vrij entrée.

HEUVEL KERMIS.

Volksvermakelijkheden

bij J. VERWASCH,

bestaande in Sprietloopen en Ringspringen, voor jongens beneden de 12 jaar, om twee Horlogies en eene Pijp.

Aanvang 's namiddags 5 uur.

Heuvel Kermis.

Volks-Concert

te geven door de

HARMONIE „PHILEUTONIA,"

op **Zondag 23 Juli**, in den tuin van den Heer JACQ. STEVENS.

☛ *Bij ongunstig weder in de Zaal.*

AANVANG 5 UUR. ENTRÉE VRIJ.

Koffertje met cadeautjes van oma

"Met verjaardagen kwam van grootmoeder Bijlo uit Schiedam altijd hetzelfde koffertje met de cadeautjes er in. We begrepen maar niet waarom we dat niet van de stationschef mee mochten nemen. Waarom het eerst moest worden ingeschreven en dan pas thuisbezorgd werd. We vertrouwden het bovendien niet bij meneer de chef. Hij had het koffertje al eens op een kast gezet en gezegd: "Dat koffertje blijft hier, dat krijgen jullie niet." Op een keer was het opeens verdwenen. Grote consternatie op het station. Tot onze moeder kwam waarschuwen dat het al thuis was. Rie had het stilletjes uit de goederenloods weggenomen! Je kon maar nooit weten, en zeker was zeker."

Sinterklaas

"Met Sinterklaas vonden we op de morgen van 6 december onze verrassingen in de voorkamer, uitgespreid op een wit laken op de grond. De poppen - we hadden er allebei één - hadden nieuwe kleertjes aan. Er lag een lap stof voor een nieuwe jurk. Voor ons kinderen niet zo'n interessant cadeau. Maar ook twee chocoladeletters, een hart van borstplaat en een speculaaspop. Daarnaast kregen we, van onze ouders, een presentje en een suikerbeest. Wat door ons heen ging als we al die rijkdom zagen!"

"Banketbakker Van der Korput en een paar kleinere bakkers hadden al het lekkers in een kamertje achter de winkel in etages uitgestald op witte lakens. Wij mochten met moeder een keer met ons kwartje gaan kijken en uitzoeken."

Een voorstelling van het lilliputter-gezelschap

Het lilliputter-gezelschap werd voor het eerst ter sprake gebracht door stalknecht Tinus, op weg naar de stal: "Zie je," zei Tinus, toen we langs de stille velden reden, "de grote koets is helemaal achter in de stal gebracht. Nu is er aan de voorkant een grote ruimte. Daar komt het rijtuigje te staan van de lilliputtergroep.[15] Het is zo klein, ik denk niet dat jij er in zal kunnen of misschien net. En de paardjes, prachtige beestjes, je zou ze zo op schoot nemen, 't zin krek skoothondjes."

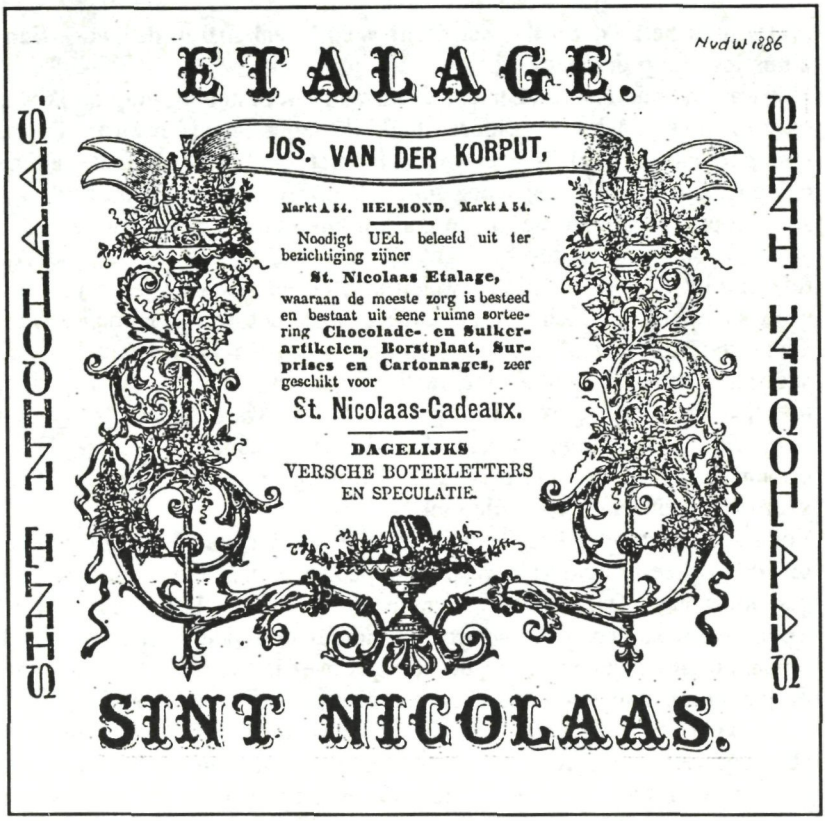

beestjes, je zou ze zo op schoot nemen, 't zin krek skoothondjes." "Maar de freuletjes, hoe zijn die?" vroeg ik nieuwsgierig. "Och zo aardig en klein. Twee dametjes en twee heren, ze reiken jou tot je schouder. Ze zijn zo om ende bij de veertig. En piekfijne kleren hoor! Zijde, en al dat gedoe." "Mag je ook gaan kijken?" "Ja, met To en Annie. Kom hier dreumes," en hij tilde me van het hoge paard."

Jeanne beschrijft de voorstelling als volgt: "De zaal was groot, doch geheel bezet. Heel achterin staken verscheidene jongenshoofden boven de toeschouwers uit, met de rug tegen de muur geleund en de hals rekkend, turend naar het grote gordijn dat zo tergend lang gesloten bleef. Daarachter hoorden we wel schuifelen en praten; erg vreemd

praten was het; To zei dat het Duits was. Ik zat tussen de twee vriendinnetjes in, op de eerste rij.
Het was voor de eerste keer dat ik naar een voorstelling ging en ik was oh zo gelukkig. Mijn programma hield ik netjes opgevouwen in de ene hand, terwijl ik mijn wangen verfriste met een zakdoek met eau de cologne, die Moeder mij meegegeven had. Het gegons in de zaal verstomde plotseling toen het grote gordijn langzaam opgetrokken werd.
Toen zagen we alles, teveel voor een ogenblik. In een hoek stond een tafeltje met vier kleine roodfluwelen stoelen en vier glaasjes wijn, alles even snoeperig en klein. In de andere hoek het kleine rijtuigje, waar Tinus me van verteld had, en door de geopende deur kwamen twee snoezige dametjes binnen aan de arm van twee haast nog snoeziger heertjes, met hoge kuiven en lorgnetten op en zwart lakense pakken en popperige witte klompjes aan. De dametjes hadden vreselijk lange slepen en hoge kapsels. Ze keken erg ernstig en praatten druk met elkaar. Weer diezelfde vreemde taal.
Toen zongen ze een lied, terwijl het ene heertje, dat door een knecht in livrei op een pianokruk werd geholpen, hen begeleidde en zelf dapper meezong. Zulke grove stemmen hadden die kleine mannetjes! Toen deden ze een dans, waarbij de dames hun sleep hoog en sierlijk opnamen en de klompen van de heertjes over het toneel klosten. Daarna gingen ze aan het tafeltje zitten, dronken wijn en babbelden druk met elkaar. Ik zat in één spanning naar ze te kijken, en beschouwde het canapeetje, hoe heerlijk zitten het daar zou zijn bij die schattige mensjes met hun wijze gezichtjes. Zouden ze ook kindertjes hebben; die waren dan zeker niet groter dan mijn kleine negerpop en ze zouden gemakkelijk in een uitgeholde pronk-appel kunnen slapen. Zouden er in dat land waar ze vandaan kwamen, allemaal zulke kleine mensjes en paardjes zijn? Och wat hadden ze een aardige voetjes en kleine handen met schitterende ringen. En het kleinste dametje was toch net zo'n snoesje! Ik zou graag haar vriendinnetje willen zijn. Zou ze ...
Toen kwam er een grote heer op het toneel, een lachende heer. Hij vroeg wat, wenkte met de hand en keek de voorste rij langs, en voor ik het wist wat er met me gebeurde stond ik op het toneel aan de hand van de grote heer. Het dametje in het zeegroen kwam naar me toe, gaf me een hand en ging naast me staan. Alle mensen klapten. De heer vertelde dat het dametje 36 en ik 7 jaar oud was en kijk: ik was nog groter.
Het dametje rook heerlijk naar odeur, ik keek met eerbied naar haar en naar haar lange sleep die schitterend op de grond lag. Toen gaf ze

me een hand, een klein, gloeiend handje was het, en we liepen een paar keer het toneel op en neer. Ze lachte telkens tegen me, het andere dametje ook, maar de heren lagen op 't canapeetje en rookten sigaretten. Terwijl het dametje nog eens zong, bleef ik naast haar staan, maar toen die heer vroeg of ik ook eens wou zingen liep ik hard het toneel af en kroop dicht naast To.
Toen de voorstelling geëindigd was, riep die heer me nog eens even en ik kreeg van het dametje een heerlijke bonbon. Ik had nog wel uren willen blijven, naast die aardige mensjes, om ze te bekijken en met ze te wandelen, al maar het toneel op en neer. Toen we de zaal doorgingen, had ik veel bekijks. Sommige kennissen knikten lachend, van alle zijden wezen vingers op me en ik stapte trots de straat over tot aan huis, waar ik in Moeders armen vloog.
De kleine mensjes heb ik niet meer gezien. Nog eenmaal mocht ik met Tinus het koetsje bekijken in de stal van de stalhouderij, Heuvel D 30. Ik mocht er even in kruipen en tegen de zachte kussens leunen; nog even het paardje strelen, dat als een trouwe hond, zijn kopje tegen mij aandrukte. Toen was alles voorbij, maar toch, hoe dikwijls maakte ik nog die heerlijke middag door en droomde van het aardige dametje, dat zo vriendelijk tegen me was en me 'Liebchen' had genoemd."

De brand van 14 februari 1895

"Het is in ons huis op de Heuvel nog lang onderwerp van gesprek geweest.
En 'brand!!' heeft mijn hele verdere leven een sinistere klank gehouden. Ik was toen het gebeurde pas zes jaar oud."

Het Nieuws van de Week van zaterdag 16 Februari 1895 schreef in haar rubriek plaatselijke berichten:

Helmond. Woensdagnacht omstreeks 12 uur, ontstond alhier brand in het stations-koffiehuis van den heer Jacques Stevens.

Men gist dat de brand is ontstaan op de kleedkamer der bovenzaal „*De Harmonie*". Om half 12 gingen de laatste bezoekers, leden der Harmonie, uit het koffiehuis. Om kwart vóór 12 hoorde de vrouw des huizes boven iets vallen, hetgeen zich herhaalde en waarvan zij haar man, die reeds in diepe rust was, kennis gaf en toen deze de voordeur opende, zag hij dat de bovenzaal aan de eene zijde reeds in lichterlaaie stond. De brandweer, die op het luiden der klok terstond opkwam, had tengevolge van den fellen vorst, een verre van benijdenswaardige taak en daarbij zeer veel moeite, om de belendende huizen, die aanvankelijk gevaar liepen, nat te houden

In een oogenblik stond het geheele bovengebouw in vuur en alles wat op de bovenzaal aanwezig is, werd door de vlammen vernield. Wat de inboedel in het benedenhuis betreft, hiervan is veel gered. Echter is op de zaal niet alleen de inboedel van den heer J. S. verbrand, maar ook onze Harmonie *Phileutonia*, die aldaar hare repetitiezaal heeft is door de ramp zwaar getroffen. De prachtige drapeau die haars gelijken niet vond, de schelleboom en de meeste en beste instrumenten zijn totaal vernield, terwijl tevens voor de waarde van ongeveer f 2000 — muziek, benevens 36 medailles een prooi der vlammen zijn geworden. Gisteren getroostte zich een der bestuursleden, de heer J. de Vries, de moeite, naar de medailles een onderzoek in te stellen, en na twee en een half uur gezocht te hebben, vond hij slechts eene gouden medaille die totaal versmolten was, eene zilveren, die erg geschonden en eene die, alhoewel geblakerd, nog geheel gaaf was.

Tevens verdient het wel vermelding dat juist deze laatste de eenige was, die de beeltenis der Koningin droeg en welke der Harmonie op het Festival te Horst was uitgereikt.

Van den geheelen bovenbouw zijn slechts de vier naakte muren boven blijven staan, terwijl de zolder zeer zwaar beschadigd is.

Het gebouw was geassureerd bij de Bossche Brandwaarborgmaatschappij voor de som van f 11.500.

Zus Jeanne had haar eigen verslag van deze brand:

DE BRAND

Lang nog hebben we er over gesproken, vooral 's avonds in het schemerdonker. Dan kropen we dicht bij elkaar en doorleefden die ene bange nacht nog eens, de ijskoude nacht, hel verlicht door de aanhoudende vonkenregen van het naburige brandende koffiehuis.
Wij lagen beiden al lang in bed, toen ik een stem hoorde: "Opstaan jongens!" En toen we slaapdronken niet reageerden, dringender: "Toe, wordt wakker!" "Wat, Moeke?" vroeg Jeanne. "Opstaan zus, er is hier in de buurt brand, wij vinden het veiliger dat jullie op zijt." Ze droeg ons naar beneden, naar de koude huiskamer, waar de petroleumlamp flauw brandde en de bloemen dik op de ruiten stonden. Moeder deed ons haastig de kleren aan en rolde ons in een dikke pelsjas. Zo werd ik bij tafel gezet. Met kloppend hart keken we de kamer rond. Op tafel lagen horloges en het mooie zilverwerk verward dooreen.
Pa ging rusteloos heen en weer van de keuken naar boven, van boven naar beneden. Zijn doodsbleek, ontsteld gezicht, dat ons niets vertelde, ons niet toeknikte maakte alles nog akeliger. Moeder sprak met sussende stem van Moeder, troostte Rie die schreiend wakker was geworden. En buiten dat flakkerende licht en vonkenregens die tot dicht tegen de ramen kwamen. Er was een geren, geroep en gejammer en daarbij een geknetter en gesis van jewelste. 't Was te veel om te kunnen begrijpen. Wat was er dan? Brand? Waar dan? Verbrandden er geen mensen? Konden wij niet verbranden. Moesten we niet weglopen? Hard weglopen, alles maar in de steek laten. Weg naar een plaats waar het donker was, waar niets meer te zien was van dat akelige, steeds scheller wordende licht?
Rie was in slaap gevallen. Moeder zette haar in de grote stoel en dekte haar warm met dekens toe, waar alleen de wang, paars van kou, nog boven uit stak. Toen vroeg ik Moeder wat er toch gebeurde. Ze zei dat in 't koffiehuis 'De Zon'[16] *een felle brand was uitgebroken. 't Vuur was niet te blussen, want het water, dat ongeveer een kwartier ver gehaald moest worden, bevroor onderweg in de emmers en spuiten.*[17] *Het aanmoedigende geschreeuw van de omstanders klonk door de anders zo stille straat. Gedurig werd er op de deur geklopt en kwamen kennissen en vrienden ons hulp aanbieden voor 't geval er ook voor ons gevaar mocht komen. De stationschef, Meneer de Vries, kwam met zijn vrouw om de meidjes te halen, maar Jeanne spartelde tegen. Kleine slaperige Rie liet*

meedragen, maar toch scheen ze wel enig besef te hebben van wat er gebeurde, want ze riep nog op straat:
"Moeke, zal U niet verbranden?" Angstig zagen wij ze na, onder een vonkenregen verdween ze op een kruierswagentje in de duisternis. Als ons huis ook ging branden, zouden wij met zijn drietjes best hard kunnen weglopen, maar Rie had nog zulke kleine beentjes.
Van tijd tot tijd mocht Jeanne met Pa gaan kijken hoe het er met de brand stond. Het was een schitterend angstig-mooi schouwspel. De reusachtige vuurkolom tegen de zwarte nacht, lange ijskegels aan de vensterkozijnen die weer afsmolten door de felle gloed. Zou er werkelijk niemand meer in het huis zijn, zouden de aardige tweeling en Lenie, ons vriendinnetje en het pasgeboren kleintje[18], gered zijn? Tot mijn geruststelling hoorde ik dat ze veilig in hotel de Bruxelles geborgen waren.
Terwijl we zo stonden te kijken zag ik Pa zijn oog richten op één punt. De grote, brandende schoorsteen rolde langzaam ... Op 't zelfde ogenblik was ik alweer in huis op een stoel gezet voor ik wist wat er gebeurde. Moeder was niet in de kamer en achter was 't een geschreeuw... Ik dacht nu is ons huis ook aan het branden, maar ik kon niet naar buiten zien, de ramen waren dik bevroren. Ik voelde plotseling zo'n vreselijke angst, voelde me zo verlaten en ongelukkig, dat ik naar het keukenraam rende. Daar, op het bleekveld lag de gloeiende schoorsteen, reusachtig nu van zo dichtbij. Moeder vertelde me bevend dat hij op het zinken keukendak was gerold.
Pa had hem, geholpen door de buren, met ijzeren tangen eraf gehaald. Met emmers water werd hij gedoofd. In de tuin konden we het brandende huis goed zien, wat zagen die kamers er nu vreselijk uit, die kamers waar ik zo dikwijls had rondgelopen en gespeeld. Ik huiverde er van.
Moeder nam me maar gauw mee naar binnen en sloeg me een dikke cape om; ik mocht op haar schoot zitten en ineens was het angstige in me verdwenen. We zaten samen stil luisterend tot het vreselijke gekraak zich weer deed horen. "'t Dak," gilde het door de straten.
Doch nu was ook het ergste voorbij. Nog lang bleef de puinhoop gloeien en roken, doch tegen vier uur in de morgen konden we met een gerust hart naar bed gaan.
Ik ging de volgende dag 's middags pas naar school en was er de heldin van de dag. Ik moest over alles vertellen en troonde de vriendinnetjes mee om 4 uur en wees ze waar ik gestaan had en hoe de vonken over me heen vlogen en op de bleek stonden allen met ontzetting naar de grote zwart-gerookte klomp te kijken.

Nog lang spraken we over de brand en 's avonds, in het schemerdonker, kon ik alleen maar rustig toeluisteren als ik mijn hand in die van Moeder voelde. Soms werd ik 's nachts schreiend wakker, in de vaste verbeelding dat ons huis brandde, doch als ik dan naar het raam holde zag ik niets dan duisternis en daarboven de klare hemel. Dan was mijn angst geweken en met een gerust hart stapte ik weer in bed."

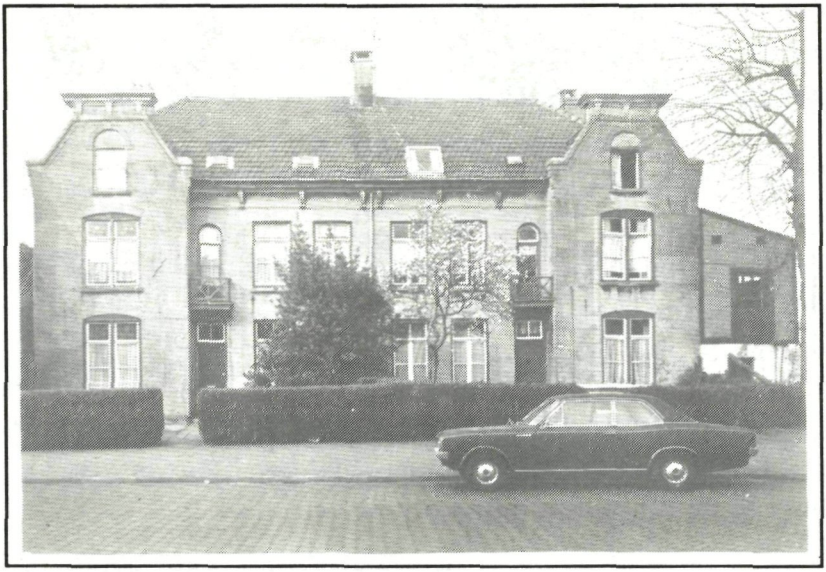

Weg op den Heuvel nummers 4 en 6, gefotografeerd in 1974

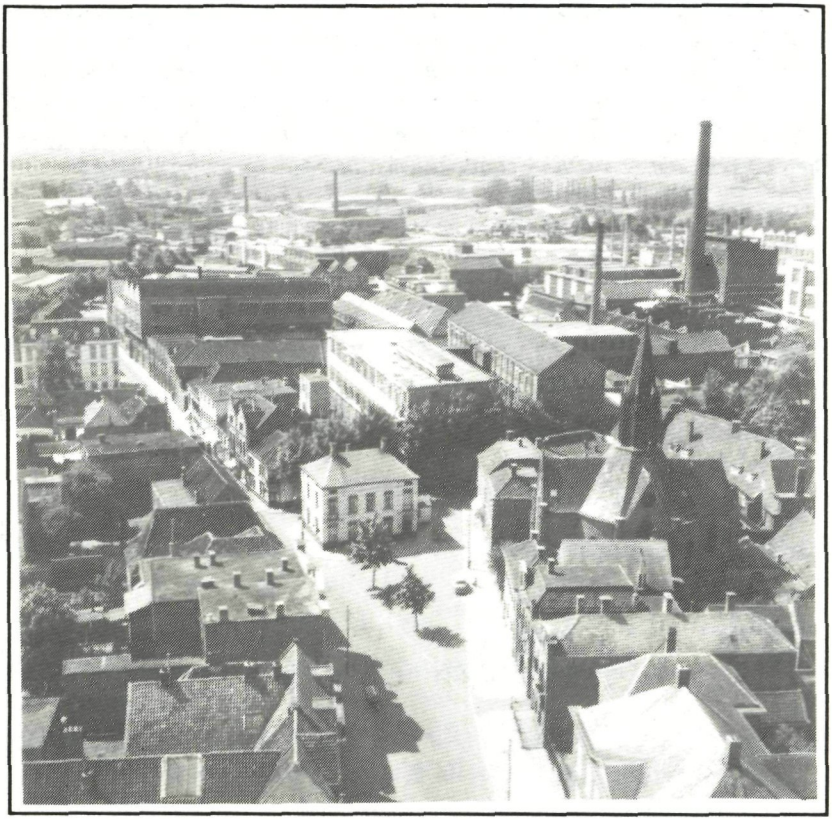

De kerkstraat richting Vlisco, gezien vanuit de Lambertustoren. In het midden het oude postkantoor, later sociale dienst en weer later parkeerterrein. Deze foto is gemaakt rond 1965.

De scholen op de Wiel: de oude school

De gedetailleerde beschrijvingen van Jeanne en Marie Bijlo over de plaats en herbouw van hun school, zijn voor de redactie aanleiding geweest een onderzoekje te doen naar dat gebouw:[19] In 1868 begint de protestantse school aan De Wiel in een wit woonhuis. Uit de kadasterregisters blijkt, dat dit pand dateert van vóór 1832. Het huis was toen eigendom van de weduwe W.A. Ramaer. Door vererving komt het in bezit van de familie P. Fentener van Vlissingen-Ramaer. Uit de aantekeningen van Marie vernemen we, dat de laagste drie klassen in één, tamelijk laag, vertrek zaten. Daar was het vooral in de winter als de grote kachel gestookt werd, erg benauwd.
In 1894 schijnt de gezondheidscommissie het gebouw als schoolhuisvesting te hebben afgekeurd.
Catharina Fentener van Vlissingen verkoopt het pand in 1894 aan de Vereeniging tot instandhouding eener bijzondere school voor Lager Onderwijs te Helmond, die het laat slopen. Het jaar daarop neemt de vereniging haar nieuwe 'school, bewaarplaats en erf' aan de Wiel in gebruik.[20]

De eerste leerkrachten van de (eerste) protestantse school waren Petronella Hoek uit Schiedam en Henrica Gelderman uit Meppel. De school heette aanvankelijk dan ook 'de school van juffrouw Hoek'. Later wordt de school genoemd naar het pleintje waaraan zij ligt: de Wiel. Jeanne gaat in 1892 voor het eerst naar school. De hoofdonderwijzeres is dan mejuffrouw Johanna Reeselaar. Zij woonde met haar zuster boven de school. Mej. Bosscher en Mej. Beenen waren de onderwijzeressen.
Marie: "De school lag bij het kasteel van Jonkheer Wesselman van Helmond. Vanuit onze klas keken we uit op het kasteel met zijn torens. Af en toe kregen we de opdracht dat na te tekenen. De schooltuin grensde aan de prachtige kasteeltuin. 't riviertje de Aa, vlak achter de school, vormde de erfscheiding. Als de peren rijp waren kwam de tuinman van het kasteel met een mand vol naar school. Dan werd op de speelplaats gegrabbeld. Op het plein stonden ook notebomen en als de noten rijp waren was 't in het speelkwartier een wedloop wie het eerst onder de afgevallen bladeren de noten vond."

'Aardrijkskundeles'

"In 1894 werd het gebouw door de gezondheidscommissie afgekeurd. We moesten de vertrouwde school verlaten, en kregen, voor behulp, les in een noodgebouw aan de Kanaaldijk oostzijde, vlak bij de boterfabriek [van Van Lookeren Campagne]. Van ons huis was dat bijna een half uur lopen over onbekende wegen. En dat gold voor de meesten van ons.

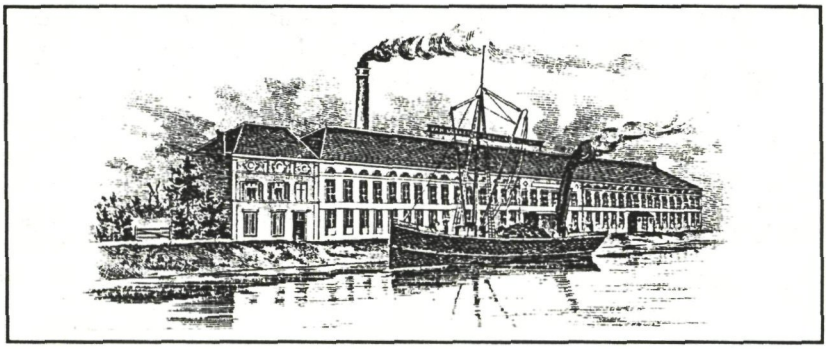

Het briefhoofd van Van Lookeren, Oyens & Co. Later is dezelfde tekening gebruikt met de fabrieksnaam 'Holland'.

Daarom kregen we een paar weken van te voren aardrijkskundeles van de stad. Juf had een plattegrond getekend en overhoorde ons de straatnamen en de namen van de belangrijkste gebouwen. Daarna werd met de juffen een stadswandeling gemaakt, waarbij het geleerde tot leven kwam. Dat was dus ons Helmond."

Jeanne herinnert zich die 'les' nog uitvoeriger: "In het voorste lokaal was op het bord een plattegrond van de stad getekend, met daarop de voornaamste gebouwen en de tramlijn naar den Bosch. Onze weg naar school vanaf en Weg op den Heuvel was gemakkelijk genoeg. Je hoefde de tramrails maar te volgen die via de Heuvel op het Beugelsplein kwam. Wij liepen links langs de huizen, de tram reed rechts. Dan bij de Kerkstraat de hoek om en de eerste weg links was al De Wiel.

Maar naar de hulpschool was een heel eind, vooral voor onze korte beentjes, Rietje was net zes en ik acht jaar! Juf leerde ons de weg vanaf onze oude school, want die wist iedereen te vinden."

"Op een mooie zonnige dag gingen we op pad, een bonte sliert giechelende en kwebbelende meisjes en jongens, die menig voorbijganger deed stilstaan. Van de Wiel linksom namen we de zandstrook van de Kerkstraat, daar kwamen geen wagens. Die gingen de klinkerweg en helemaal rechts reed de stoomtram, die leverde dus geen gevaar op voor ons. Op de hoek Kerkstraat - 't Wieleke stond de Nederlands-Hervormde kerk. Verderop aan de linkerkant dicht bij de Markt kwamen we langs de boekhandel van meneer de Reijdt waar we zo graag met Pa heengingen. Daartegenover de 'oudste' (volgens Juf) kerk van Helmond, de kerk van de Heilige St. Lambertus. Bij de Markt ging het links-af de Veestraat in. Daar gingen we over de Aa die ook langs de tuin van onze school stroomde. Voor de ophaalbrug over de Zuid-Willemsvaart sloegen we rechts af."

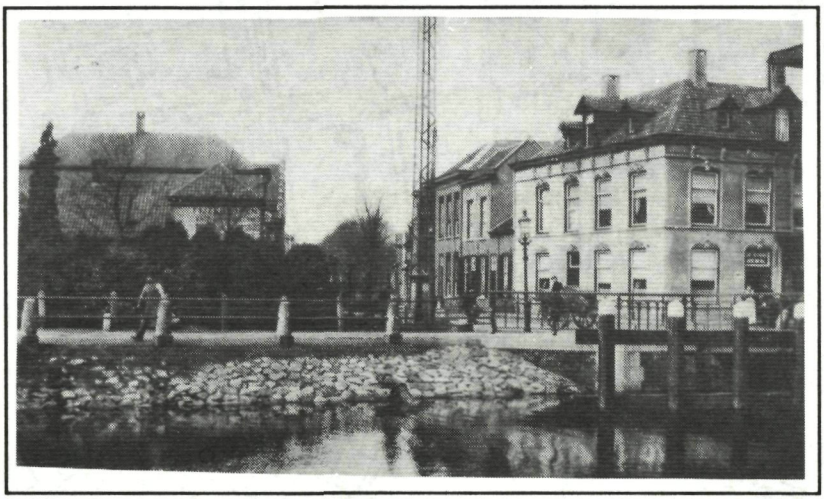

Hier boven: een blik over het kanaal bij de Veestraatbrug, voor de bouw van West-Ende en de bank.
Volgende pagina: de route zoals de kinderen die beschrijven.

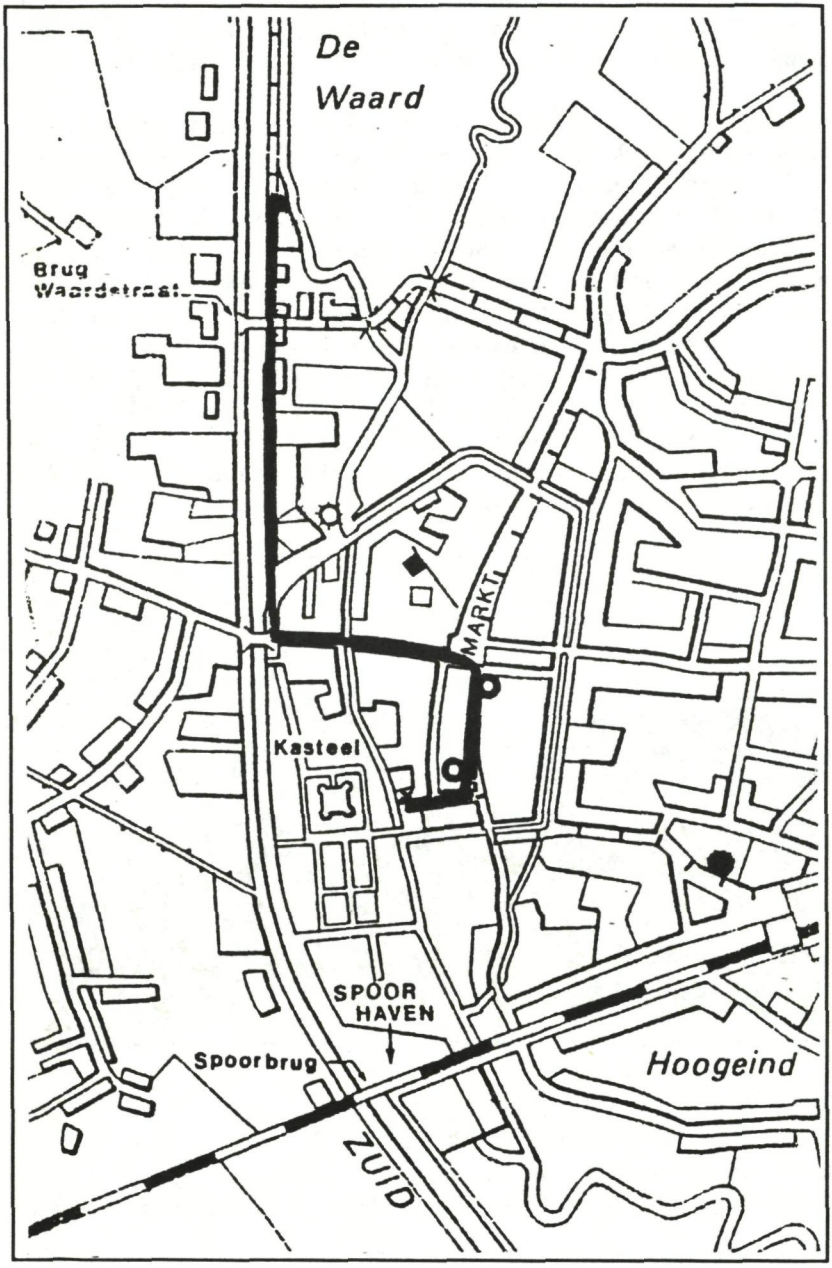
De
Waard
Brug
Waardestraat
MARKT
Kasteel
SPOOR
HAVEN
Spoorbrug
Hoogeind
ZUID

"We staken de weg over zodat we op de benedenweg langs het kanaal kwamen, het jaagpad.[21] Vooral niet over de dijk lopen, had Moeke al gewaarschuwd. Het heette hier Kanaaldijk Oostzijde, want we liepen nu naar het Noorden, vertelde Juf.
Langs het kanaal was veel te beleven. Op het water en langs het jaagpad was veel vertier van dekschuiten en pramen die ofwel met een paard ofwel met mankracht en een enkele tevens met windkracht in beide richtingen langsvoeren. Soms haalde we zo'n zwoegende man in die voorover hing in een band die met een lange lijn aan de rechter voor-zijkant van het schip vast zat. Zijn vrouw aan het roer. De stoomtram kwam pas bij de Waardstraat langs de Kanaaldijk. Je kon hem niet zien, wel horen. We waren dan ook al dicht bij onze noodschool zei Juf. Eigenlijk een gewoon huis dat vlak bij de boterfabriek lag.[22]
We rustten uit tegen de dijk. De meisjes hadden onderweg madelieven geplukt waar ze nu met hulp van Juf en van jongens met een zakmes kransen maakten. Juf had een trommel kaakjes in haar tas. Het was een echt uitje. De 'school' bleek op slot te zitten en we hadden geen sleutel mee. Maar dat deed er niet toe, het was een gezellige tocht. Jammer dat we die niet dagelijks met de hele klas konden maken.
Thuis gekomen hadden we veel te vertellen. Moeke schonk thee en Rietje sliep op het bankje in, zo moe was ze. Die zondag hebben we met Moeke en Paatje de tocht nog eens over gedaan, want binnenkort moesten we alleen op pad en dan moest het er goed in zitten."

De noodschool

Marie aan het woord: "Het 'schoolgebouw' aan de Kanaaldijk was een gewoon woonhuis. Jeanne had les in de keuken. Juffrouw had haar boeken en de schriften in de bordenkast. Wanneer we schrijfles hadden moesten we, omdat er haast geen plaats was, met tweeën aan de gootsteen zitten. We werden dan wel [door de andere meisjes - Jeanne] uitgelachen. En als juf even in een andere klas was begon er één te pompen, zodat we haastig onze leien weg moesten nemen. [hoewel er volgens Jeanne geen water uit kwam..]
Rustig was het daar bepaald niet. Telkens snorde een tram voorbij of schrikte ons het 'Hallo!' van een schipper op die met zijn schuit langs voer. Juf klaagde over onze onoplettendheid. Ze hoopte dat de nieuwe school maar gauw klaar was. Dan vertelden we haar hoe ver het er al mee stond, want we ging dikwijls kijken."

Het nieuwe gebouw

"Zo kwam de school dan eindelijk klaar en op een mooie Herfstmorgen in 1895 verlieten we de 'keuken' aan de Kanaaldijk voorgoed en betrokken de nieuwe school. Het was een stevig gebouw van rode stenen, afgezet met gele steenrandjes. Naast de eerste klas kwam de gymnastiekzaal, een saai bouwsel met naakte muren en openslaande deuren en daarachter een ontzaglijke speelplaats met een hoog rasterwerk en de bekende notebomen. 't Waren kleine klassen. Zo weet ik dat ik [Marie] met nog drie kinderen in de derde klas zat, en mijn zusje Jeanne met z'n tweeën in de zesde klas. Jeanne meldt nog, dat één van de onderwijzeressen, juffrouw Beenen, in Nuenen woonde. Zij kwam tussen de middag wel bij de familie Bijlo thuis haar brood eten, wat de kinderen natuurlijk erg gewichtig vonden. Jeanne bleef meer dan zestig jaar met haar in contact. Ook toen ze, na haar huwelijk, als Mevrouw Groeneveld-Beenen met haar man naar Pretoria trok, waar ze een hotel hadden.[23]

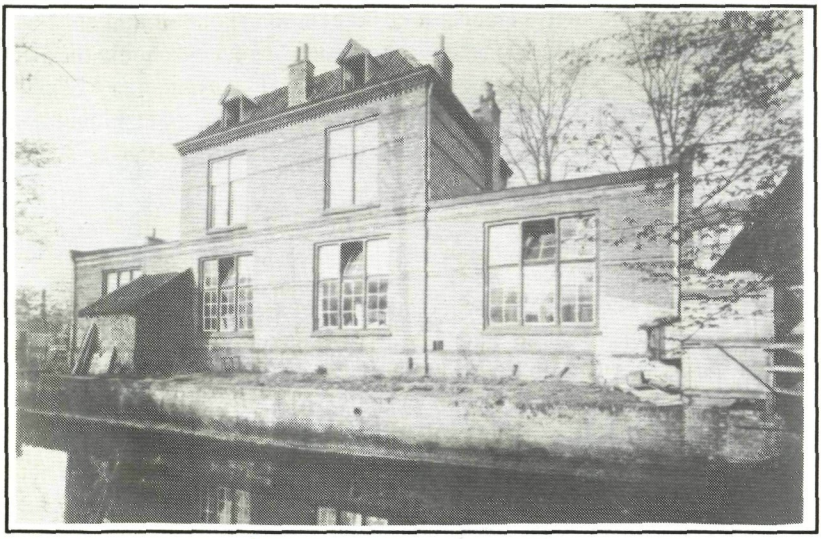

"De schooltuin grensde aan de kasteeltuin. De Aa vormde de erfscheiding."

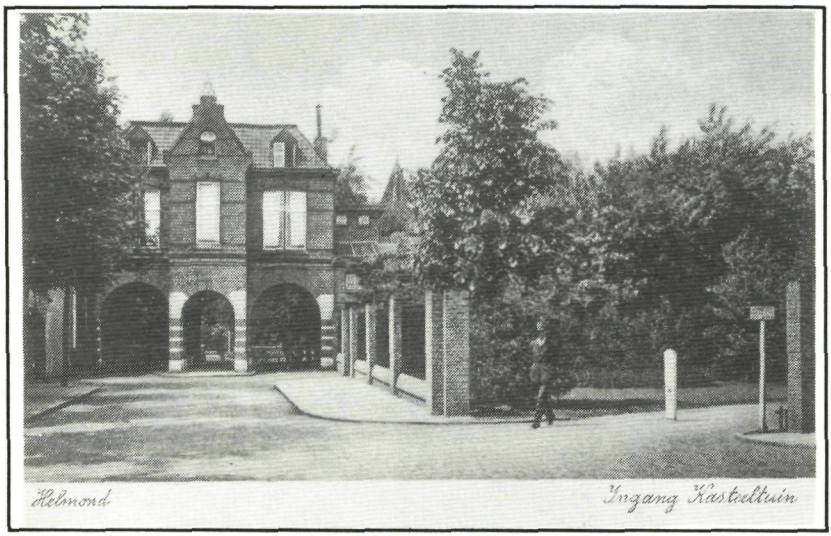

Twee foto's van de nieuwe school aan de Wiel. De eerste (pag. 183) is een opname uit ongeveer 1922. Merk op dat de nu aanwezige bogen nog niet bestaan. Hier boven een opname uit ca. 1935. Op de plaats van de deuren en de lokalen is de onderdoorgang gekomen. In 1900 verhuist de Protestants Christelijke school naar een groter gebouw aan de Wilhelminalaan.

Schoolgenootjes, vrienden en vriendinnen

Marie weer aan het woord: "Op een goede dag kwamen twee kinderen wat verlegen de klas binnen en de juffrouw vertelde: dit zijn Duco en Suze, de kinderen van baron en baronesse van Hardenbroek van de Kleine Lindt. Zij woonden in De Kluis. Dit huis lag in de bossen [de Warande]. Hun vader Cornelis Gualtherus was nogal streng en de kinderen waren daarom denk ik wat bedeesd."
Jeanne vult aan: "Het huis zag er helemaal niet uit als een kluizenaarswoning. We hebben daar binnen en in het prachtige bos er omheen heerlijk gespeeld met onze schoolkameraadjes."

De zusjes schrijven over een volgend vriendinnetje: "Een van onze vriendinnetjes, Claartje van Hengelaar woonde in Beek en Donk. Zij kwam iedere morgen met de tram naar school. Tussen de middag at ze bij ons haar brood. Haar vader had voordat hij overgeplaatst werd naar Amsterdam korte tijd als telegrafist in Helmond gewerkt. Nu was hij postdirecteur in Beek."

De schoolklas op 15 oktober 1894. Achterste, staande, rij v.l.n.r.: Jeanne Bijlo, Jo (van Mourik ?), Marie Kelder, Thea Dentz, en rechts in de witte jurkje Lilly Fentener van Vlissingen. Tweede rij o.a. Cato Jansen (3e van links), Jo de Vries (5e) en Willy van Vlissingen (6e).

"Ook zat Jo van Mourik bij ons op school. Zij woonde op het Groenewoud. Wij speelden graag bij haar. Zij had nog twee oudere zusjes en een oudere broer. De moeder was ziek en bleef altijd op haar kamer. Oudste dochter Lize deed zo goed en zo kwaad als 't ging de huishouding."[24]

"Daar was een grote tuin, waar de zoon allerlei gezellige prieeltjes en zitjes had gemaakt voor hun zieke moeder. We konden daar heerlijk ongestoord spelen. Oude stoelen werden met bont gordijngoed bekleed en met helgekleurde linten versierd. Een paal werd in de grond geslagen, daarop een ruw blad van planken gemaakt, een helder fris verfje erop gesmeerd, dan schuifgordijnen voor de ingang van zo'n gezellig sprookjeshuisje gehangen en het was voor de bezoekers gereed.
Wanneer het te koud was om buiten te spelen, vermaakten we ons in huis. Dat was haast even groot en geheimzinnig als de tuin, meestal in een schemerachtig licht gehuld, met grote lage kamers en kleine verborgen zoldertjes. Hier speelden wij ook verstoppertje, maar we gingen dan altijd met een van de groten mee, omdat het overal zo griezelig en donker was. Ik herinner mij nog goed sommige kasten vol speelgoed en kleren. Daar mochten we dan in grabbelen en rommelen, zoveel we wilden en meenemen ook wat we mooi vonden, want de kinderen gaven om niets, dan om elkaar en de tuin.
De meeste stoelen en kasten waren mank, de gordijnen gescheurd, kleedjes ontbraken, maar wat deed dat er toe? Kon het beklede botertonnetje niet evengoed als stoel dienst doen, zag iemand van buiten dat de gordijnen gescheurd waren en wie dacht er ooit aan voeten vegen?
Wat al lange winteravonden hebben we in de gezellige huiskamer doorgebracht, waar wij kinderen vrij spel hadden, daar de zieke moeder meestal in een verder gelegen kamer lag. Wij namen dan eerst het kleed op en legden dat in een hoek, de donkerbruin geverfde houten vloer kon ons gestamp en gedans wel verdragen. Soms maakten we een vesting van de kamer, soms een paleis, soms een danszaal waarbij de stoelen en tafel op elkaar gestapeld werden en in een hoek geschoven. Wij werden dan ondertussen getrakteerd op boterhammen dik met boter en suiker voorzien en op grote koppen slappe thee. Een van de zusjes waakte bij de proviand en maakte dat ieder zijn deel kreeg, en we verslonden boterham op boterham. Soms lagen we lui naast elkaar op de grond met het tafelkleed onder ons hoofd en galmden het hoogste lied, of we luisterden naar Dick's [=Michels] vertellingen. Ik hield erg veel van hem, maar hij zei altijd dat hij met Rie wilde trouwen, dan zou hij suikerbakker worden en een bed van roomhorentjes voor haar maken met een deken van chocolade.
Wanneer we 's avonds werden gehaald, verlieten we zonder gewetensvroeging de ontredderde boel."

Lize, Koos en Michel zijn aan TBC overleden, allen nog geen 20 jaar oud! Ook hun moeder stierf jong, waarschijnlijk aan TBC. Hun vader hertrouwde later.

Tubercolose

Tuberculose was in die dagen een dodelijke volksziekte. De TBC-bacil werd in 1882 door Robert Koch ontdekt, maar er bestonden geen medicijnen waarmee deze te lijf kon worden gegaan. De leef- en woonomstandigheden en de gebrekkige hygiëne werkten het besmettingsgevaar in de hand. Patiënten met zogenaamde 'open tuberculose' besmetten hun omgeving gemakkelijk. Bij hun hoesten, niezen of spreken kwamen grote hoeveelheden baccillen vrij.
Aanhoesten en het inademen van kleine druppeltjes of van met bacillen beladen opgewaaid stof veroorzaakte de besmetting. Niet iedereen werd daardoor ziek. Er ontwikkelde zich bij velen een natuurlijke immuniteit, maar wanneer dat niet het geval was breidde de ziekte zich snel uit. De meest toegepaste behandeling was de openlucht therapie. Waarschijnlijk had de tuin van Van Mourik daarom zoveel prieeltjes en bracht de moeder veel tijd in de tuin door.
Medicijnen werden pas na de tweede wereldoorlog ontwikkeld.

Het station en de familie De Vries-Hogendijk

Marie schrijft over het station: "Op ongeveer 200 m van ons huis lag 't station[25] met ernaast 't Schuttersveld. Het was een groot terrein, dat aan de stadskant door linden werd omzoomd. Er bloeide heidekruid, heidebloemen en gras wild dooreen. Aan de kant van de spoorlijn waren twee grote braambossen en een frambozenbos waar de stationstuin begon. Ook groeide er guldenroede, als gouden veren bloeiden ze in de zonneschijn en wuifden in de wind. Het was of het altijd zomer was! Het tramstation van de lijn naar Den Bosch lag er achter."

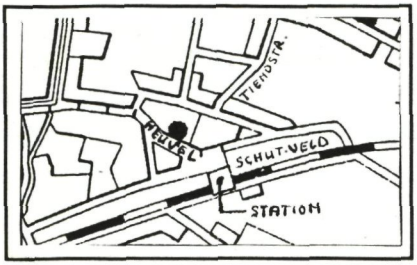

"Op het stationsplein heerste altijd bedrijvigheid. Daar vertrok de tram naar den Bosch die langs ons huis reed. Er werd gerangeerd, goederen werden in- en uitgeladen van en op allerlei soorten karren, wagens, handkarren, hondekarren en sleperswagens."

"Sjezen, koetsen en hittewagentjes reden af en aan bij aankomst en vertrek van trein en tram. Mensen kwamen aan en vertrokken. In de koffiehuizen, cafés en de herberg was altijd bedrijvigheid."

"Op het stationsplein heerste altijd bedrijvigheid."

"Het perron en de wachtkamer waren een geliefd speelterrein, er liepen destijds maar enkele personentreinen per dag binnen.
Mejuffrouw Marie van Markenstein was voor ons een belangrijke figuur. Zij stopte ons graag wat toe en fantaseerde met ons mee als we met de poppen in de wachtkamer reizigertje speelden. De kruiers werden daarbij dan ook ingeschakeld om de koffers, lege dozen van Blookers cacao of iets dergelijks, van de dames te sjouwen."

"In de zomer was het Schuttersveld onze speelplaats. We snoepten van de frambozen en de bramen, zaten op de onderste takken van de linden of bonden het lam, dat ieder jaar uit het moederschaap geboren werd strikken om. De bezoldiging van de stationschef in die tijd was laag. Het schaap werd gehouden voor de melk en iedere dag door een wegwerker gemolken."

Het schuttersveld met het tram(eind)station. We kijken ongeveer naar het noorden, waar nog net de molen aan de Wolfstraat zichtbaar is.

"Het station, waar de familie de Vries woonde, werd voor ons een erg belangrijk gebouw. Moe de Vries was altijd vol van een of andere liefhebberij, pianospelen, Frans leren, voordrachten instuderen. Pa de Vries, of pa de chef zoals we hem noemden, was een grote plaaggeest. Hij genoot er van als hij ons tuk had. Hij gaf raadsels op: Ik hang in de kamer / En roep met mijn hamer / Elk uur van de nacht en de dag / Met vrolijke slag. "De klok" riepen wij, maar hij zei: "Mis, de pendule." "Maar een pendule hangt toch niet!" "Stil, een ander raadsel: Eerst wit als was / Dan groen als gras / Dan rood als bloed / Smaakt alle

kinderen zoet. Raadden wij "de kers", dan zei hij:"Mis, de aardbei" en omgekeerd. We werden er soms wanhopig van."

"Onze ouders waren bevriend met de stationschef en zijn vrouw. Hun dochtertje Jo werd onze hartsvriendin. Iedere zondagavond waren de beide families bij elkaar. Er werd dan gewhist en de kinderen bleven slapen, wij bij Joke, of Joke bij ons.
Ja, dat gezin was ons tweede thuis. Er was daar voor een kind zoveel te genieten. 't Grote huis aan de voorkant, met 't uitzicht op de Heuvel en het tramstation. Uit 't keukenraam zag je de spoorlijn, waar je de treinen al van verre kon zien aankomen. Fantastisch was 't vooral in de avond, als de laatste uit de duisternis opdoemde 't gedender van de wagons langs 't perron.
Bij de aankomst van de personentreinen mochten we niet op 't perron zijn, wel in de rozentuin of op 't Schuttersveld. Pa de Vries, die met zijn rode pet op en zoals Jo zei "met zijn dienstgezicht," nooit ontbrak als er een trein binnenliep, onderhield zich met de bekende fabrikanten en zakenlieden die van een reis huiswaarts keerden."

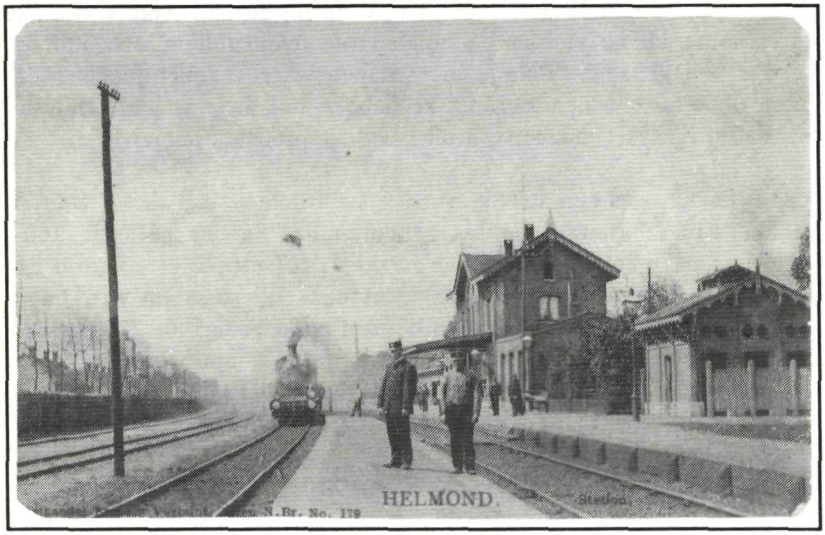

Een trein loopt station Helmond binnen rond het einde van de vorige eeuw.

"'s Zondags 's morgens kwam er in Helmond een trein uit de richting Venlo - de zgn Amsterdammer - die rangeren moest. Hij reed dan tot Eindhoven om op een ander spoor te komen en dan weer terug naar Helmond. Die rit mochten wij kinderen dan meemaken. We waren dan al vroeg present en kregen van de stationschef een oud kaartje en hij vroeg welke klas de dames wilden reizen. Meestal kozen we de eerste klas. Dat rode fluweel van de bekleding had grote aantrekkingskracht. Met onze pop en een koffertje met boeken en speelgoed, installeerden we ons in de coupé. De rit duurde ongeveer een uur. De bewoners van de verschillende wachthuisjes, waar we langs reden, kenden ons al en soms gooiden ze wat naar binnen, veelal appels. Wat een bijzondere belevenis voor drie kleine meisjes."

"Af en toe lieten reizigers iets in de trein achter, waaronder wel eens een zakje lekkers. Zag het er schoon en smakelijk uit dan borg de chef het in een kast op zijn bureau. Waren we er dan weer eens te spelen, dan zei Pa de chef: "Wie wil er eens wat zien?" We wisten wel wat dat betekende en liepen hem blij achterna. Langzaam deed hij de kastdeur

open, en liet ons de inhoud zien, dan deed hij de kast weer dicht. We waren maar kleine meisjes en huilden van teleurstelling. Jo's moeder werd er bij gehaald. "Ben je die schapen weer aan het plagen?" "Ik vroeg of ze wat wilden zien, en ze hebben het toch gezien!" Het slot was natuurlijk dat we ieder wat uit het zakje mochten nemen."

"Langs de lijn was een strook grond waar groente werd verbouwd. Als de kool volgroeid was kon het gebeuren dat Pa de chef zei: "Jullie krijgt een paar kolen mee voor je moeder". Hij propte er enige in een oud kussensloop, wij namen dan ieder een punt beet en trokken er mee huiswaarts. Bij het hek stond de chef en keek ons na. Hij wist wat er zou gebeuren. Op een ogenblik scheurde de dunne sloop en de kolen rolde op de straat en wij stonden er beteuterd bij. Dan stuurde hij een kruier met een handwagen die de kolen en ons er op zette en naar huis reed."

"Kort na de brand in februari 1895 verhuisden we van de Heuvel naar de Vossenberg, zoals het laatste deel van de Molenstraat toen heette. Ook al weer een berg die zo plat als een dubbeltje was!
Door onze verhuizing waren we tamelijk ver van het station, en dus van ons vriendinnetje Joke komen te wonen. We ontdekten echter al spoedig een korte weg tussen de korenvelden via de Achterweg en het Moordenaarspaadje,[26] dat uitliep op het Schuttersveld. Een lugubere naam, maar het zei ons niet veel in die tijd."

De Vossenberg / Molenstraat, voorjaar 1895 - mei 1898

"Vader was een groot liefhebber van de natuur en buiten wonen was zijn ideaal. Zo heeft hij er nog eens ernstig over gedacht 't klein kasteel van Deurne te huren. 't Stond al een jaar leeg en de huur bedroeg *f* 50,- per jaar. Maar de verbinding met Helmond was slecht, de wegen waren over het algemeen zandpaden. We hadden toen nog geen fietsen!"[27]

De Molenstraat in 1894, vanuit de toren van de Lambertuskerk. Het capucijnerklooster (midden) is in aanbouw, de Rijks HBS staat er al vanaf 1867.

"Er werd gekozen voor een huis aan de rand van de stad.
Ik weet nog goed dat ik met moeder naar 't nieuwe huis ging waar ze maten ging nemen. 't Was een bijzonder warme zomerdag. Ik scharrelde wat in de bloementuin, waar een rode roos bloeide en een kamperfoelie tegen 't huis omhoog slingerde. Verder herinner ik me irissen met donkerpaars fluwelen bloemblaadjes, kamillen en violen."

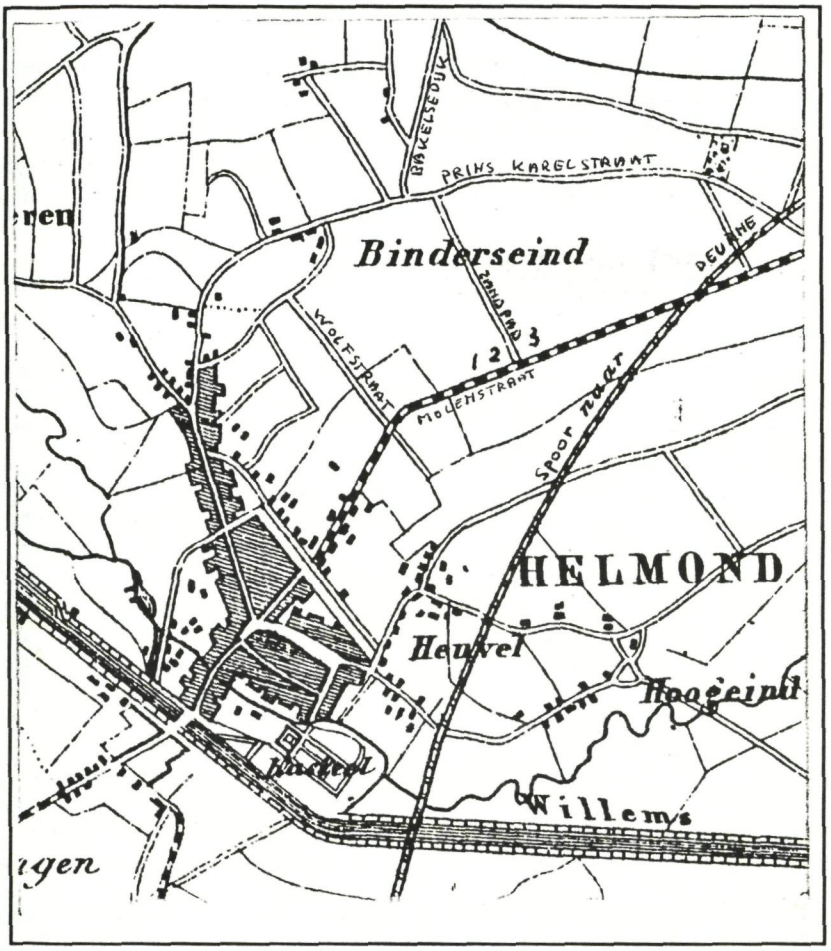

De Vossenberg op een kaart uit 1866. Aan de Molenstraat staan vrijwel geen huizen. 1. woning familie Bijlo; 2. Van Vlissingen; 3. hier komt in 1905 het Clarissenklooster.

"Beneden was de zitkamer, daarachter een grote keuken, een lange gang met W.C. en daarachter een stenen plaats met schuur. Boven twee kamers en een klein kamertje en daarboven de zolder. Door 't achterraam keken we op 't Roomse kerkhof waar de gekruisigde Chris-

tus, een groot wit beeld, de armen uitstrekte naar de bossen en de heidevelden aan weerskanten."

"Op de Vossenberg hebben we twee heerlijke jaren gehad.
Daar stonden pas zeven huizen.[28] Vier waren aangebouwd tot 'Huize Weltevreden'. 't Waren witte huizen met tuinen er voor, een grasveld met een lindeboom en verder een bloemenrand. De tuin was door een zwart ijzeren hek afgesloten van de weg. Een door een indischman gebouwde villa 'Slamat Datang', wat Hartelijk Welkom betekent, grensde aan Weltevreden. Aan de overkant van de straat stonden twee huizen.

Huize Weltevreden. Onder het kruis nummer 82, van 1895 tot 1898 het woonhuis van de familie Bijlo. Rechts woonden de families Compter-Daenen en Matthijsen.

De buren

"[Links] Naast ons woonde de familie Thomas Royakkers. Vader Royakkers was bouwkundige. Hij had onze huizen gebouwd.[29] Drie ongetrouwde dochters en een ongetrouwde zoon woonden nog thuis. Ze waren even oud als pa en ma. Ook woonde er een meisje Théreeske. Ze was ongeveer even oud als ik. Het was de dochter van de oudste zoon die in Nieuwer Amstel woonde. 't Was een erg teer kind, dat niet gedeide in Amsterdam. Daarom was ze bij haar grootmoeder in huis. 't Was een fijn popje, dat door haar oma en de tantes verwend werd.
's Zondags ging ze in een rijtuig mee naar de kerk, met glacé handschoentjes aan. Als ze van een logeerpartij bij haar ouders, uit Amsterdam terugkwam, bracht ze voor ons een ongekend heerlijke verrassing mee, een roomsoes!"

"Aan de andere kant woonde de familie Compter-Daenen met een dochtertje Anna Maria Elisabeth, die Betsie genoemd werd. Zij werd mijn beste vriendin. Haar vader was boekhouder. Zij was iets jonger dan wij, geboren op 20 juni 1890."

"Naast hen woonde de familie Alexander Pieter Matthijsen. Zij kwamen bijna gelijk met ons op de Vossenberg wonen en waren geparenteerd aan de familie Van Vlissingen. Zeer deftige mensen met één klein zoontje. De heer Matthijsen was fabrikant, net als de heer Fentener van Vlissingen."

"In Slamat Datang woonde de familie Willem Anthony Fentener van Vlissingen. Ze hadden twee dochters, Johanna Sophie die Han genoemd werd (van 1885) en Lilly (1887) en één zoon Willem Antoni die toen nog een luierkind was (van 1893). Mevrouw van Vlissingen was een zwitserse en heette Bienfait. 't Was een bijzonder knappe vrouw met kastanjebruin haar, dat ze, omdat 't zo zwaar was, dikwijls los droeg, waarbij 't als een mantel om haar schouders golfde. Meneer was een eenvoudig, vriendelijk mens, die ook fotografeerde, wat voor ons zoiets als toveren was."

"De Indische villa had een groot souterrain, waarin onder andere de speelkamer was. Wat je daar zag was voor ons kinderen een openbaring, een hobbelpaard zo groot als een veulen, een poppenkast, ook was er een grote kist met kleren om je te verkleden, waar door ons

Slamat Datang ('hartelijk welkom'), in 1870 gebouwd door Gerrit van Stenis.

druk gebruik van werd gemaakt. Er was een mooie bloementuin en ook een moestuin met vruchtbomen. De tamme kraai die ze hadden heeft eens een paar zilveren lepeltjes en een zilveren vingerhoed van m'n moeder in z'n nest in de kerseboom verborgen.
Bij Van Vlissingen werd voor iedere maaltijd de bel geluid, die boven op het huis was aangebracht, en die riep ook ons naar huis."

"In de twee huizen tegenover huize Weltevreden woonden de families Van Doesburg en Van Stappen. Pieter Cornelis van Stappen afkomstig uit Zierikzee was leraar wiskunde aan de HBS. Hij was getrouwd met Maria Rensje Douwes de Boer en zij hadden een dochtertje, Maria, die veel jonger was dan wij, een echte peuter nog, geboren op 14 december 1894."

"Bij de familie Van Doesburg, waren al veel grotere kinderen. Vader Van Doesburg was boekhouder bij de firma W.G.J. Ramaer & Co.[30] De oudste zoon heette net als zijn vader, Johan Jacob, was 20 jaar en leerling stuurman. Zijn zusje Elisabeth, Betje genaamd, 17 jaar, was in de huishouding, Johanna of Jo, van 19 was op kantoor en Clasien, die op 21 augustus 1880 geboren was, ging naar de middelbare school, terwijl Anton, de jongste in één van de hoogste klassen van de lagere school zat. Hij was geboren op 29 mei 1886.
De vader was streng en de moeder zeer onderdanig. Mijn moeder bezorgde de meisjes menig gezellige avond."

Het capucijnerklooster op de Vossenberg

De nu volgende fragmenten uit de opstellen, geven weer wat de kinderen meenden te hebben gezien. In de krant Het Nieuws van de Week wordt begin juni 1894 melding gemaakt van open dagen van het nieuwe klooster. Moeder Bijlo is er naar alle waarschijnlijkheid met haar dochters heen geweest. Over dit bezoek gaat het eerste deel.

"Het leek net een gevangenis. Enge kamertjes met een smal houten ledikant, de doodkist er naast en de houten stoel aan de andere kant. En dan die paters, die we ontmoetten in de lange duistere eindeloze gangen, zwijgend voortlopend in bruine pijen met bruine koorden om het middel, waaraan de rozenkrans bungelde. De hoofden kaalgeschoren op een randje na rondom de kruin. De blote voeten in sandalen. Het benauwde ons kinderen, het liefst waren we teruggerend naar de hoofddeur. Toen de pater die ons begeleidde ons weer uitliet, slaakten we een zucht van verlichting, dat was dus een klooster.
Mijn belangstelling voor het klooster was een heel eind gedaald tot ons verteld werd: "Om één uur 's nachts werken de paters aan hun graf."

Na hun verhuizing woonden ze vlak bij een begraafplaats[31]. De woorden 'Om één uur 's nachts werken de paters aan hun graf', hebben wellicht zoveel indruk op de kinderen gemaakt dat zij beiden verhalen het hierna volgende te hebben gezien.

"We maakten een afspraak om wakker te blijven en 'het' te zien. Maar iedere avond vielen onze ogen toe en sliepen we in, soms met de handen de bedrand vasthoudend gereed om er uit te springen. Maar op

een nacht werd ik wakker - één uur!! Ik maakte Rie wakker. Eerst wachtten we nog tot het klokkespel uit was; toen een kleine pauze, dan één harde slag - bom. Zachtjes, op de tenen liepen we naar het venster en trokken de gordijnen op. Even weken we terug voor de diepe duisternis. Spoedig ontdekten we de omtrekken van het klooster, dat er nog somberder uitzag dan anders.
De rechtervleugel was flauw verlicht door een lantaarn, maar de andere vleugel, waar het kerkhof lag, was in diepe duisternis gehuld. Gespannen keken we naar het zijdeurtje, we wisten, daar moeten ze uit komen. Niet lang duurde ons wachten. Eén voor één kwamen ze te voorschijn, als donkere, zwijgende schimmen. De spade in de hand, het hoofd enigszins gebogen, liepen ze voort. Onze ogen volgden ze, alle slaap was eruit verdwenen. Onze handen grepen elkaar vast, zonder dat we naar elkaar keken, als door een geheimzinnige macht gestuurd. De donkere gestalten waren neergeknield bij hun graven. Even was het stil en onderscheidden we nauwelijks enig menselijk wezen, zozeer waren ze met de duisternis versmolten.
Toen verrezen ze langzaam en de hand aan de spade slaand begonnen ze te werken, zonder op te zien, zonder te spreken. Soms lichtte er een even het hoofd op en staarde peinzend in de duisternis, en begon dan weer. Zo duurde het voort, hoe lang weet ik niet meer. We staarden als betoverd naar dat nachtelijke schouwspel in de sombere kloostertuin.
Plotseling begon een klokje te luiden, fijn en klaar, dat bracht ineens verademing. Langzaam verhieven zich de gedaanten nu, als uit de dood opgewekt door het klokgelui. Met de spade in de hand vingen ze de terugweg aan, met langzame, afgemeten pas. De voorste deed de zijdeur open, één voor één traden ze geluidloos binnen. De stoet werd snel kleiner, de laatste sloot de deur langzaam achter zich. Toen zweeg ook het klokje stil en was er alleen nog de duisternis."

Wat zij werkelijk gezien hebben zal wel altijd een raadsel blijven. Een teraarde-bestelling op de gewone begraafplaats is, volgens Lilly van Vlissingen, door de zolderraampjes op Slamat Datang te zien.[32] Misschien geldt hetzelfde voor de huizen Weltevreden. Ophelderende reacties worden door de redactie op prijs gesteld.

JOAN ZWAAN
SCHIEDAM
Hoogstraat E. 98.

Ons leven in de Molenstraat

"In mijn herinnering wachtte moeder ons in de zomer altijd onder de lindeboom op. Terwijl 't tuintafeltje al gedekt stond met daarop de kersenpannekoeken als twaalfuurtje. Tegen het eind van de middag zaten we vaak vader in de erker op te wachten, terwijl moeder zijn eten opwarmde.
Ieder schemeruurtje namen wij te baat om moeder te verleiden tot het vertellen van verhalen. We trokken haar dan in de grote stoel in het hoekje bij het raam, waar ze dan met fluisterende stem vertelde hoe Rie de dag van Broertjes geboorte de hele tijd onder aan de trap had gezeten en er niet vandaan was te krijgen en hoe ze Pa vertelde, dat die lelijke witte vrouw niet wilde dat ze Moeder goedendag ging kussen. En hoe Jeanne bij een onweer voor het raam naar de zwarte lucht stond te kijken en met boze stem, en dreigend opgeheven vingertje riep: "Willen jullie daar boven wel eens ophouden met dat tonnen-rollen; moet je zusje wakker maken?" Zo zaten we dan zonder dat we Pa met zijn vertaalwerk hinderden."

"Langs Slamat Datang liep een heidepad, dat ons in een paar minuten naar de heide met haar vennetjes en de bossen bracht. 's Zomers mochten we daar met de vriendinnen ons avondbrood opeten in een zandkuil.[33] Langs ons huis trokken de processies die naar Kevelaar en Ommel ter bedevaart gingen. Een eentonig gezoem kondigde hun komst aan. Voor Het Rooms-Katholieke kerkhof vielen ze met een doffe plof op hun knieën. Zingend trokken ze ons huis voorbij."

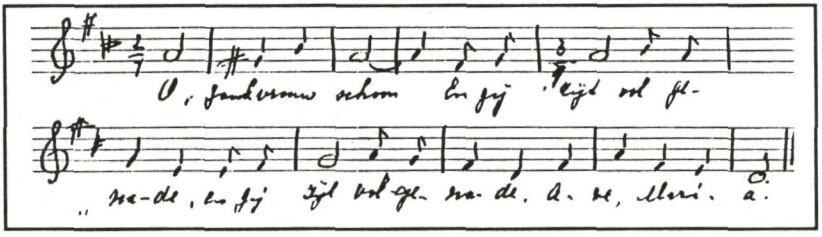

"We zongen dan uit volle borst mee van: "Oh, Jonkvrouw schoon, en Gij zijt vol genade, ave Maria"."

Links: Marietje, Marie, Daniël en Jeanne Bijlo-Sterk, augustus 1893.

Mijn verjaardag (Jeanne Bijlo), 7 juli 1896

"'s Morgens, toen ik op school kwam, werd ik met gejuich ontvangen. Een ieder feliciteerde me. Ik werd warm van al het knikken en handen drukken. Suze van het Kasteel bracht me een grote bouquet violen, donkerpaarse en rouwviolen. Ik mocht ze in de gootsteen van de pomp zetten, die bij de tuinmanswoning behoorde. Een fonteintje hielden we er niet op na.
't Was nog lang geen negen uur, daarom liepen we de speelplaats op en af. Eén voor één kwamen ze naast me lopen en ik moest vertellen wat ik zo al gekregen had. Alleen twee vriendinnetjes, tweelingen, deden erg geheimzinnig tegen me. Ze vlogen telkens achter het huis.
Daar hoorde ik ze lachen en roepen en als ik dan eens ging kijken, moffelden ze gauw iets onder haar schort weg. Ik was een beetje teleurgesteld, doch het volgend ogenblik werd ik bestormd door twee anderen. Van de een kreeg ik een doos met zuurtjes, van de andere een rolletje pepermunt.

Lilly, die voortdurend bij mij was, holde telkens met de cadeautjes, wanneer ze genoeg bewonderd waren, in de school, om ze in mijn tas te bergen. Karel, de ondeugendste jongen van de klas, bracht me een grote roos aan een kort steeltje. 't Was een geschenk van zijn hondje, vertelde hij me. Hij hield ontzettend veel van zijn hondje, altijd kregen we er verhalen over en als de juffrouw hem een standje gaf over zijn domme antwoorden, zei hij altijd, "U moest mijn hondje eens kennen, dat is veel knapper dan ik." "Nou bedank je hondje wel hoor," zei ik.
Toen kwam een ander meisje op me af, ik had het niet erg op haar begrepen, want ze had een vals karakter. "Wat heb je van Ziska en Hester gekregen?" vroeg ze. "Wel, heerlijke zuurtjes en pepermunt". "Wat gek! Die doos van de zuurtjes is helemaal niet nieuw hoor. Die hebben ze maar gevuld. Vind je mijn doos met flikjes niet prachtig, die is nieuw,zie je, dat kan je wel zien hè?" Of na een poosje: "Niet helemaal nieuw. Zie je, ik heb hem met St.Nicolaas gekregen, maar 'm zo bewaard, dat het net is alsof ze nieuw is. En wil ik je eens wat vertellen? Die twee achter het huis geven je een kaatsbal. Daar zijn ze nu mee aan 't ballen, maar ze willen niet hebben dat je het ziet. Flauw hè?" Ik knikte, maar in mijn hart vond ik haar nog flauwer om haar klikken.
Plotseling hoorden we een geschrei van achter 't huis komen. Een van de tweeling holde op de juffrouw toe, de ander hield me vast: "Je mag niet gaan kijken, blijf hier", riep ze. De juffrouw kwam uit de school te voorschijn met een kaartenstok en ze begaven zich met zijn allen naar het

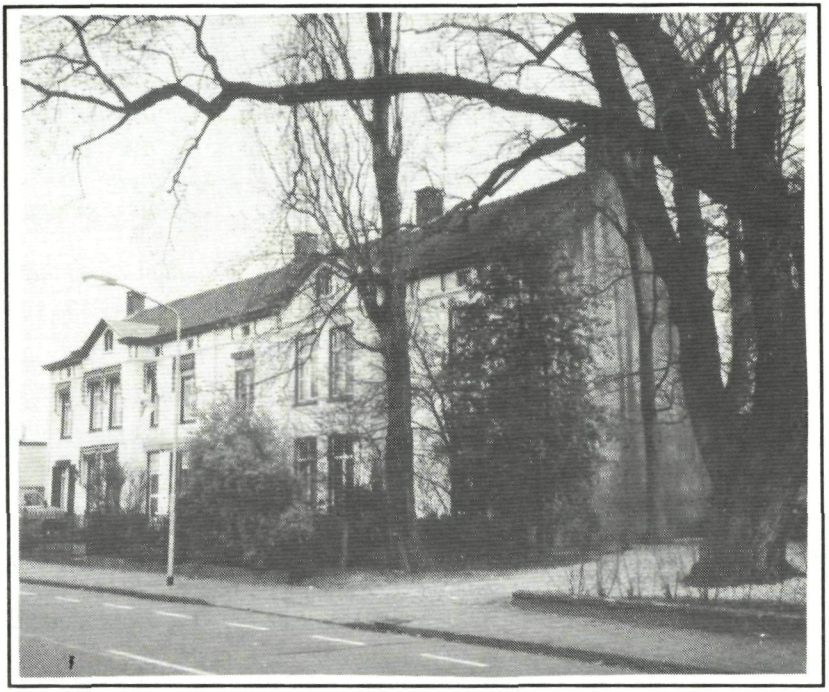

Weltevreden rond 1980.

riviertje de Aa, dat achter onze school stroomde. Eén voor één bukten ze zich over het hek met de stok in de diepte, terwijl de juffrouw ze krampachtig vasthield. Al die tijd nog had Mia mij vastgehouden; toen vertelde ze me de droevige geschiedenis: de kaatsebal was in het water gevallen. Met treurige ogen keken we allen het grijze balletje na, dat op het water dobberde, heel vrolijk en lustig, als of het er pret in had dat we het niet bereiken konden; al verder en verder dreef het weg.
"Was mijn hondje maar hier," zei Karel, "die zou het wel terugbrengen, dat beest kan toch zo goed zwemmen." Maar het hondje was er niet en er was verder niets aan te doen. We gingen in de school, en omdat ik jarig was, mocht ik zeggen waar ik het liefst wilde zitten. Ik koos de achterste bank, naast Karel. Hij vond het prettig en tekende voor mij zijn hondje uit op zijn lei. Toen opeens kreeg hij een inval. Hij trok een touw uit zijn zak, bond dat om zijn middel en begon opeens akelig te kreunen. De juffrouw vroeg wat er hem scheelde. Maar toen ze het touw bemerkte,

begreep ze alles. Hij moest voor de klas komen en het daar af doen. Maar hij deed net of het erg vast zat en bleef treuzelen. Toen werd de juffrouw woedend; ze trok aan het touw, dat met een ruk los vloog. Maar Karel, die tegen een deur stond aangeleund, schoot achteruit en rolde in de andere klas. Daar was het een gelach zonder eind. Hij moest de klas uit, wat hij echter niets vervelend vond, omdat hij dan altijd door de achterdeur sloop en bij de tuinman van het kasteel een praatje ging maken.

Om twaalf uur rende ik naar huis, want om één uur zouden de genodigden komen. Op de plaats, zelfs tot in het tuintje, stond een lange tafel gedekt. Er was juist plaats voor twintig personen. Mijn stoel was met klimop en rozen versierd; die van Karel en Lilly, die naast mij zaten, hadden ieder één roos. Tegen één uur kwamen ze een voor een afzakken. In de huiskamer werden ze ontvangen. Chefke Royakkers, een buurvriendje, hielp me de cadeautjes op tafel schikken en wanneer ik weer de een of ander tegemoet ging, kwam hij me achterna en fluisterde: "Heb je weer wat gekregen?" Twee zusjes en een broer brachten me achtereenvolgens een kopje, een schoteltje en een bordje, die tesamen een mooi déjeunertje vormden. Van een ander vriendinnetje, 't dochtertje van een bakker, kreeg ik een grote peperkoek met mooie witte letters er op: "Voor Uw Verjaardag." Deze werd in het midden van al 't andere lekkers op tafel gezet.

Toen werden de gasten uitgenodigd plaats te nemen. 't Was een geroep en gelach aan tafel zonder einde. Zo'n twintig schoolkinderen waarvan de oudste misschien 12 jaar was. Moeder en de meid liepen maar op en neer om te bedienen, zo tussen beide was er een gevecht tussen twee om een broodje met heerlijk veel krenten, dat Moeder moeite had om ze te scheiden. Tot slot werden twee grote schalen met kersen op tafel gezet.

Toen was het een gezoek naar 'tweelingen' of 'drielingen' alsof ons leven er van afhing. Chefke fluisterde me in dat zijn zusje ook wel graag zou mee gaan, straks naar de hei. Ik mocht haar met hem gaan halen. "Zie je", zei hij onderweg, "dan krijg je alweer een cadeautje. Lien zal je wel iets moois geven, ze houdt zo veel van je. Ik hou ook veel van je, heus!" Het was zo'n aardige prater van zes jaar, dat ik niet kon laten hem een zoen te geven. Lien zou dolgraag van de partij zijn; ze beloofde me dat ik de volgende dag, wat van haar in de stad mocht gaan uitzoeken. Toen we terugkwamen was de zitting al opgeheven en stonden ze allen reisvaardig; voor de aftocht het tuintje plunderend en zich versierend met kamperfoelie, maandroosjes en goudsbloemen. Toen werd gecommandeerd, voorwaarts mars en de stoet zette zich in beweging. Van alle kanten, vanuit de ramen en tuinen werden we toegezwaaid en werd een 'Lang zal ze leven'

aangeheven, waarmee de hele Vossenbergbuurt instemde. "Dat is alles ter ere van jou", zei Lilly, "nu ben jij eigenlijk vandaag Koningin, nu moet je naar alle kanten buigen."
Maar ik lachte maar zo wat en wuifde met mijn meidoorntak de achterblijvenden toe. En vrolijk babbelend sloegen we het mulle heipad in."

De Molenstraatse kermis anno 1895

"De eigenlijke Helmondse kermis was op de eerste zondag van augustus. Voor die tijd werden op verscheidene plaatsen net buiten de stad een soort voor-kermissen gehouden. Deze gingen uit van daartoe aangewezen herbergen.[34]
Dicht bij de Vossenberg had die pret ook ieder jaar plaats. Voor ons was dat een dag van groot genot. Reeds vroeg waren we bij de hand en liepen de Vossenberg en de Molenstraat op en af. Telkens weer stil staand voor de herberg, waarvoor lange tafels met stoelen werden neergezet. Ook Mie uit het kleine snoepwinkeltje ontbrak niet. Gezeten achter haar snoepgoed, dat zo'n dag dubbel zoveel aftrek had, en dat voor ons vanuit de verte met een begerig oog werd gadegeslagen, omdat het ons verboden was 'suikerstelekes' of 'zekskes' te kopen. Ook het inslaan van de klimpaal was een punt van gewicht; daarna het ophijsen van de ring, waaraan de cadeautjes zouden komen te hangen.
Tegen één uur begon de eigenlijke pret pas. Dan mochten wij de tuintafel met de stoelen in het tuintje voor het geopende huiskamerraam zetten. De stoelen werden dan met bloemen versierd, en we bonden madeliefjes en boterbloemen om de oortjes van de theekopjes.
Dan stroomde van alle zijden de menigte samen, druk en woelig door elkaar krioelend. Jongens zochten een plaatsje uit in de droge sloot, waar ze door de dichte doornige meidoornhaag beschut zaten tegen de gloeiende zonnestralen. Groepjes die aan de wedstrijden zouden meedoen, stonden puffend en blazend te midden van minder gelukkige vrienden, hun gesteven overhemden staken helwit af tegen de rode gezichten."

"Voor ons tuinhek stond weer dezelfde visboer met krabben van het vorig jaar. Een echt Zeeuws boertje met een rond kaashoedje met omgeslagen rand op zijn hoofd, en een dikke gebreide visserstrui aan. De jongens verdrongen zich om zijn mand heen en zogen de griezelige slappe massa uit de schalen. Soms hield hij de mand naar ons omhoog,

VOLKSVERMAKELIJKHEDEN

bij den Heer **J. VAN AALEN**, bestaande in **Mastklimmen, Zakloopen** enz., opgeluisterd door de

fanfare der Kon. Ned. Machinefabriek,

op **Zondag 17 Juli a. s.**

Aanvang 's namiddags ten half vijf.

maar Moeder schudde het hoofd, hoewel wij begerig naar het heerlijks keken. Wij mochten hem een glas bier brengen, en toen hij het glas teruggaf, kregen we ieder een krab van hem. We waren er eerst wel een beetje vies van, en toen Moeder hem zag, moesten we hem dadellijk teruggooien. Maar we vluchtten met onze schat achter de brede lindenstam om hem op ons gemak te bekijken. We kwamen niet verder dan eens aan de pootjes te zuigen; de rest gooiden we buiten het hekje.

Ondertussen was het zakkenlopen begonnen. Een zestal jongens stond naast elkaar, rare gedrochten met wijde, grijze onderstellen, de armen achterwaarts houdend om een flinke uitval te kunnen doen. Het eindpunt was het kerkhofhek. Spoedig rolde er één om, wezenloos liggend blijvend. Vrienden moedigden hem aan door te gaan, luidkeels roepend dat zijn zak veel stijver om zijn benen zat, dan bij de anderen. De overwinnaar werd vereerd met een zakmes, dat hij zegevierend in de hoogte stak.
Eindelijk begon het paalklimmen. Enkele kleine jongens hadden van te voren al een poging gedaan in de paal te klimmen, maar ze waren er gauw afgejaagd. Hier en daar vulde een deelgenoot stilletjes zijn zakken met zand om de handen, die om de met zeep ingesmeerde paal moesten grijpen, wat minder glad te maken. Jongens die hen wilden verraden, werden bedreigd met een "smoel houwen!" Met stijf op elkaar geklemde lippen werden ettelijke pogingen ondernomen. Velen moesten na vergeefs worstelen de strijd opgegeven en de benen langzaam langs de paal naar beneden laten glijden. Maar geen hunner werd ontmoedigd, en wanneer hun beurt weer gekomen was, onderna-

men ze met evenveel vuur de tocht opnieuw. Wat een vreugde als eindelijk een hand de ring kon grijpen en van beneden het geroep klonk: "De segaren, Piet!" "Ben de zot Driekske, ge pakt het vernikkelde gelozie en ernoast hangt het zulveren." We zagen ook een kleine jongen, die een bruin leren reistasje koos en met een blij geroep van "Moeder, veur de bodskappen", het in de hoogte hield. Zo verdwenen de cadeautjes langzamerhand één voor één, tot eindelijk de paal verlaten bleef staan.

In de herberg ging het lustig toe. De herbergier en een paar gehuurde bedienden hadden druk werk de glaasjes te vullen.

De poppenkast vermaakte ondertussen zowel oud als jong. Jan Klaassen met verstelde kleren en één been oogstte veel bijval en het oude valse orgel knerpte aan een stuk door.

Langzamerhand werd het duister, er was niets meer te beleven. Gaandeweg verminderde de drukte. Een grote troep liep met het orgel mee, welks valse tonen langzaam wegstierven. Alleen in de herberg was nog enig leven in de brouwerij."

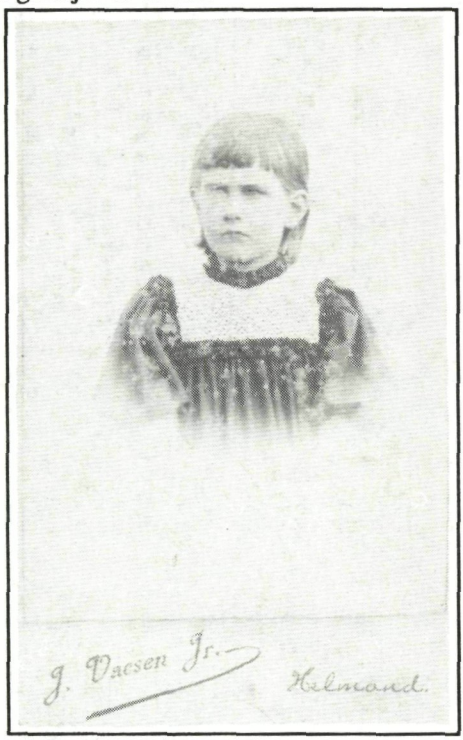

Claartje van Hengelaar uit Beek.

Uit logeren

"Dit weekeinde mochten we met Claartje mee naar Beek. Voordat we vertrokken werd ons op het hart gedrukt dat we ons net moesten gedragen. De logeerpartij begon met een tramreis langs het kanaal. Pa bracht ons naar het tramstation. Dat was een heel eind lopen van de Vossenberg. We haalden de tram precies. Eerst reden we door de stad. Toen langs de Kanaaldijk met de enkele villa's. Bij de

zevende kromming van de weg zagen we in de verte de ophaalbrug en, boven de lage huizen uit, het rode dak van het postkantoor. Daar, dicht bij de brug, stond Claartje. Ze zwaaide uit alle macht.

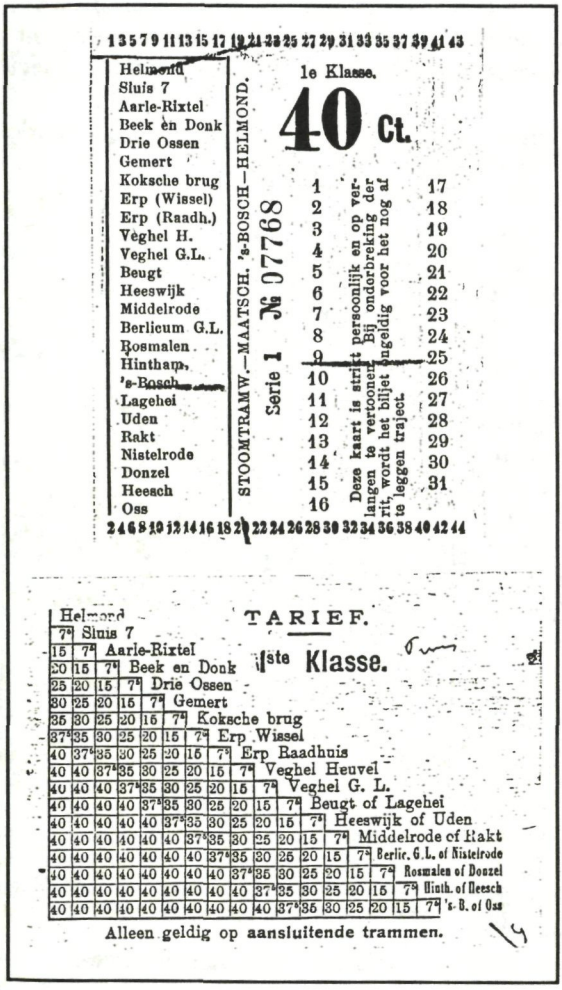

Voor- en achterzijde van een tramkaartje.

Het was heerlijk spelen in 't grote huis met de mooie tuin. Bij slecht weer mochten we spelen op zolder. Daar konden we schommelen.

Claartje kreeg eens in de maand een grote trommel vol kleine kaakjes, kersepitten genaamd. Ze moest daar de hele maand mee doen. Wij hebben er duchtig van gesnoept. Haar moeder was erg streng maar met haar vader konden we ravotten. Nadat we de hele dag hadden gespeeld, werden we naar bed gestuurd. Toen, 't was de eerste keer dat wij een nacht van huis waren buiten Helmond, kreeg ik opeens zo'n verlangen, dat de tranen over mijn wangen liepen en ik, met mijn hoofd tegen Rie aangeleund eerst laat insliep."[35]

Marie noteert: "Van de logeerpartijen bij Grootouders Bijlo herinner ik me dat we ons gedroegen als een paar Van Alphens, altijd bang iets verkeerd te doen. Wat waren we daar braaf. Zo'n logeerpartij begon met extra gesteven en gestreken goed: de kraagjes en de blouses, waar we zuinig op moesten zijn en een paar nieuwe schoenen!

Veel spelen kon je bij Grootmoeder niet. Soms speelden we bloemenwinkeltje. Ons werd dan op het hart gedrukt enkel de uitgebloeide en afgevallen bloemen te gebruiken. 's Avonds zaten we netjes met Grootvader en Grootmoeder op de bank in het besloten stadstuintje. 's Ochtends maakten we iedere keer dezelfde wandeling. En we moesten rustig zijn voor de teringlijdster die zolang als ik me kan herinneren op het balkon lag. Jaar in jaar uit.
Zaterdags deden we met Grootmoeder inkopen voor het Zondagsbezoek. Als we met onze boodschappen thuiskwamen, ledigde Grootmoeder de zakjes in de dekschalen, die ze 'sjetten'[36] noemde.

Marietje Bijlo, juli 1895.

's Zondags kwamen alle familieleden die in Schiedam woonden, op bezoek, 's morgens op de koffie en de borrel, 's avonds op de avondboterham. Totaal waren we dan met zo'n twintig man. Wie beneden de zestien was moest in de keuken eten; boven de zestien kreeg je een plaatsje toegewezen bij de groten in de kamer. We smokkelden wel eens een jaartje, want in de keuken was het veel leuker.

Bij Grootmoeder mochten we, o heerlijkheid, in een bedstee slapen! Boven onze hoofden was een plank waarop de po stond en waarop voor mijn zusje en mij ieder een halve eierkoek lag. Op het kastje tegenover de bedstee stak Grootmoeder het patent-olielichtje aan, en ze zette er om het licht wat te temperen, een kleine koperen eifeltoren voor. Na haar "nacht kinderen," ging ze weg. Door de lange rok met de stootband zagen we haar voeten niet. We hadden daardoor het idee dat ze niet liep, maar schreed.
Een enkele keer verraste ze ons zelfs met vijf centen voor de paardetram die door de stad reed."

Sinterklaas-voorbereiding

"Rond sinterklaastijd vroeg Moeder iedere avond de meisjes van de Vossenberg op bezoek van zes tot acht. We maakten dan, onder haar toezicht, handwerkjes voor de ouders. Moeder las uit de kinderbijbel voor of een verhaal uit een boek en hielp ons bij 't werk. We kregen chocolademelk met beschuitjes. Vooral Lilly [F. v. Vlissingen] vond 't een belevenis. Ze kwam met haar schort vol appels, die op tafel gedeponeerd werden, en die we poften op de kachel. Als de bel van acht uur luidde, was ze zeer teleurgesteld dat de avond alweer om was.
Een keer mochten we met de heer W. Fentener van Vlissingen, de vader van Lilly, een avond mee naar Van der Korput, en daar mochten we ieder twee dingen uitzoeken. 't Gaf niet wat 't was. Een chocolade negerpop met geel zijden rokje en een bal met allerlei kleuren zilverpapier beplakt staan gegrift in mijn geheugen."

"In september 1896 verscheen er een blad voor de jeugd, 'Ons Blaadje'. Met Sinterklaas kregen we daarop een abonnement. We hebben het stukgelezen. De kosten bedroegen *f* 1.- per jaar, het werd dan thuis bezorgd. Haalde je het echter bij de depothouder in de Kerkstraat af, dan kostte dat maar 1 cent of 52 centen per jaar! Het abonnement werd dan ook niet verlengd." "Zo 'n wandelingetje kost geen geld en is gezond," zei Pa."

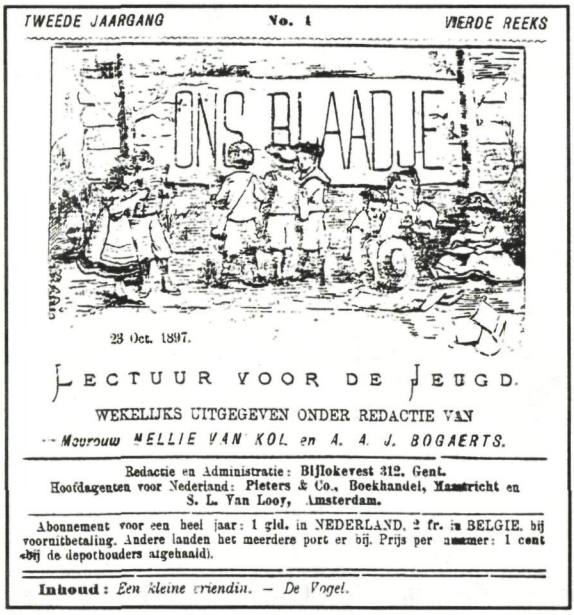
TWEEDE JAARGANG No. 1 VIERDE REEKS

ONS BLAADJE

23 Oct. 1897.

LECTUUR VOOR DE JEUGD.

WEKELIJKS UITGEGEVEN ONDER REDACTIE VAN
Mevrouw NELLIE VAN KOL en A. A. J. BOGAERTS.

Redactie en Administratie: Bijlokevest 312, Gent.
Hoofdagenten voor Nederland: Pieters & Co., Boekhandel, Maastricht en S. L. Van Looy, Amsterdam.

Abonnement voor een heel jaar: 1 gld. in NEDERLAND, 2 fr. in BELGIE, bij voornitbetaling. Andere landen het meerdere port er bij. Prijs per nummer: 1 cent (bij de depothouders afgehaald).

Inhoud: *Een kleine vriendin.* — *De Vogel.*

Voorpagina van 'Ons Blaadje'.

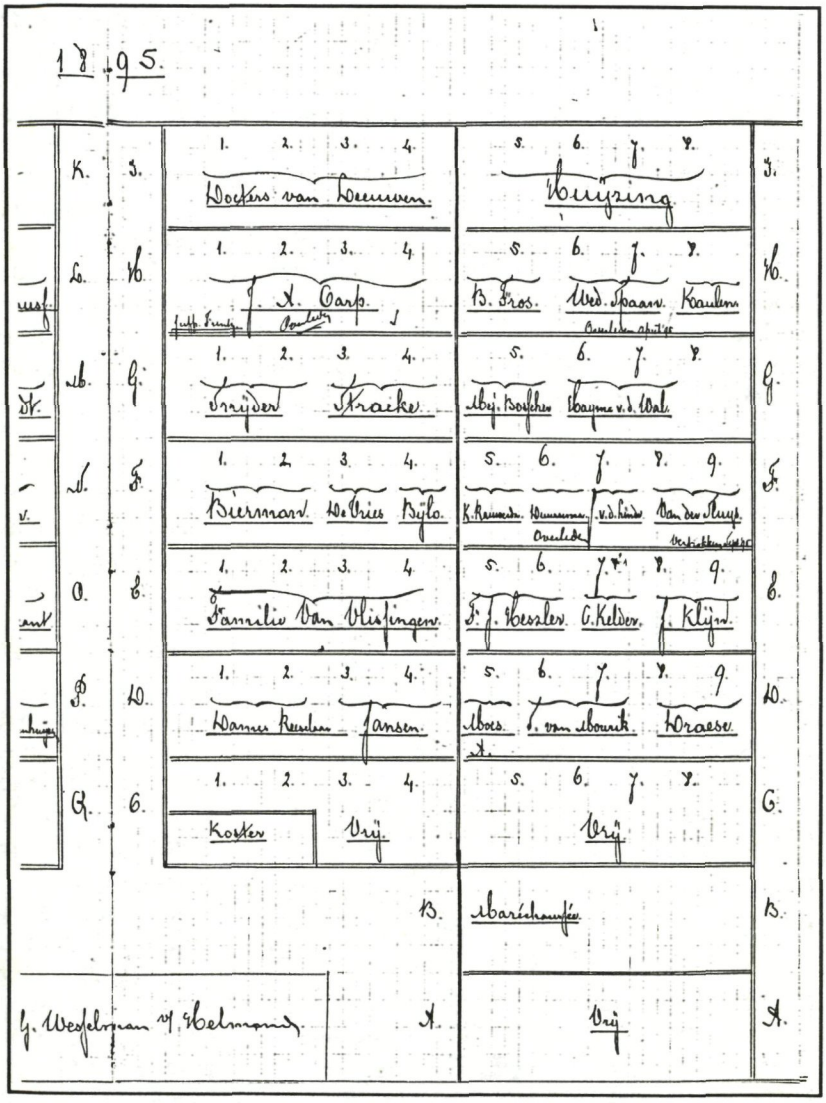

Rechterhelft van de plattegrond met de zitplaatsen in de N.H. Kerk aan de Kerkstraat met de namen van de huurders van 1895. (NHgem inv. nr. 115).

"Het Kerstfeest vierden we in 't kerkje. Ik zie nog de grote kerstboom met z'n witte kaarsjes en enkele slingers, waarbij wij onze kerstliederen zongen. Alle kinderen kregen een boek of spel en een sinaasappel. Ik, Rie, vond 't een bijzondere belevenis. Naast mijn moeder zittend, die haar ogen dicht had tijdens 't gebed zei ik: "Doe Uw ogen toch open, 't is hier al donker genoeg."

Vastenavond in Beek en Donk

"We hadden met Claartje van Hengelaar al van te voren er over gesproken, hoe we Vastenavond in Beek en Donk zouden doorbrengen. Met Moeder hebben we in de kleine zijkamer gepast en gemeten, tot eindelijk voor ons beiden een carnavalspak gereed was. Ik stelde een Tiroler boerin voor en Rie een bloemenmeisje. Op een witte neteldoekse jurk hechtte Moeder slingers van zachtrose papieren rozen - die ze zo prachtig maken kon. Verder kregen we nog een bloemenmandje vol rozen mee om in onze haren te schikken. In een vloeipapier gewikkeld stond het op het naaitafeltje te wachten, naast het koffertje waarin onze kostuums waren gepakt.
De volgende morgen waren we reeds vroeg bij de hand. Rie deed haar jurk al aan, de rozenslingers waren bij de andere in het vloeipapier gedaan. 't Was zondagmorgen en nog stil op de weg. Er woei een lastige wind. Rie's dunne jurk stond aanhoudend bol, net of ze wou gaan vliegen. Met beide handen greep ze telkens naar het dunne vloeipapier, dat verdachte geluiden maakte. Opeens vlogen de rozen in het rond. Ik moet nog lachen als ik er aan denk. Ik zie ons nog met ons drieën op de eenzame mulle landweg, schaterend, grijpend en de rozen achterna rennend. Een paar jongens die kwamen aanlopen hielpen ons mee ze op te rapen en ze in de mand te verzamelen.
Daarna hield Pa de mand achter de pand van zijn jas om de rozen uit de wind te houden. Die arme rozen, hoe beslijkt en verkreukeld lagen ze daar, niets was er overgebleven van hun frisheid. Enkele hagen in de verte hadden verdachte rose stippen en op het water in de sloot dreef hier en daar een eenzame roos. Toen we er eindelijk zoveel mogelijk hadden verzameld en toen Pa de jongens 10 centen had gegeven voor hun moeite, waarover we ze in de verte nog hoorden kibbelen, haastten we ons naar de tram.
Met gejuich werden we door de familie Van Hengelaar binnengehaald. Rie en ik gingen ons gauw verkleden, boven op de grote logeerkamer.
Beneden in de tuin vulde Roodkapje een mandje met rozen, waarmee we Rie opschikten. Nadat we in het priëeltje koffie hadden gedronken, met wafelen natuurlijk, gingen we arm in arm naar de verschillende kennissen van Claartje. De brievenbesteller, de kruidenier, de melkboer enz.
We liepen door allerlei grappige smalle laantjes, dicht begroeid met heesters, en kwamen zo van de een bij de ander. Overal hadden we veel bekijks. Uit mijn costuum konden ze geen van alle goed wijs. De

een meende dat ik een Rus was, de ander een Paljas en ik weet niet wat nog meer. Claartje deelde overal wafels uit, Rie gaf kleine bouquetjes en we smulden van de boerenbrokken en koeken. Erg voldaan, met onze zakken vol lekkers, kwamen we naar huis.
Na het eten werd er aangebeld. Voor de deur stond een hele stoet kinderen, allen met stralende gezichten, vreemd verlicht door het schijnsel van veelkleurige lampions. We sloten ons bij hen aan en zo ging het in optocht naar Eykenlust. De lange oprijlaan werd door de lampions spookachtig verlicht. Zingend kwamen we op het grasveld voor de opengeslagen serredeuren aan. Daar bleven we staan en zongen onze liedjes.
We mochten binnenkomen en werden onthaald op lekkers. Daarna deden we spelletjes in de lange marmeren gang en de grote zaal. In optocht gingen we weer terug naar Claartjes huis. Het was al laat en we gingen moe en voldaan naar bed."

De verjaardag van Lilly, 1895
(Opstel van Jeanne)

"We woonden nog maar kort op de Vossenberg, toen Lilly jarig was. Ze had me al vooruit gezegd, dat ik gevraagd zou worden. Wim, haar broer, had me al in het geheim verteld, dat Lilly van hem een paar stelten zou krijgen. Een paar dagen voor haar verjaardag zaten Lilly, Wim en ik aan de slootkant hengelen, opeens zei hij met een zucht: "Zus, je krijgt iets heel moois van me, raad eens?" Lilly noemde alles op wat zij maar bedenken kon, doch hij schudde telkens het hoofd. Toen zei hij met een kleur als vuur: "Je mag alles raden maar stelten krijg je toch niet." Toen liep hij hard weg.
De bewuste dag was eindelijk aangebroken. Dadelijk na het koffiedrinken kleedde ik me aan en stapte met een rose, stijf gesteven jurk, mijn zondagse flaphoed op en een doos griffels netjes in een vloeipapiertje gewikkeld, het hek van Slamat Datang binnen. Lilly kwam me al tegemoet gesprongen en nam dankbaar het cadeautje aan. In de huiskamer werd het uitgepakt. Ze moesten allen erg lachen toen ze hoorden dat er honderd griffels in zaten. Lilly legde mijn hoed in de voorkamer. Toen holden we naar beneden, naar de speelkamer. Lilly klom op het hobbelpaard en vroeg wat ik het liefst zou willen spelen. Maar ik beweerde dat het haar toe kwam, omdat ze jarig was. "Laten we dan eerst de appels gaan rapen die gevallen zijn," zei ze. "Ma heeft gezegd, we mogen ze alle-

maal hebben". "De zoete ook?" informeerde ik, als dolle liefhebster daarvan. "Ja, alles!"
We haalden Wim's karretje uit het wagenschuurtje om de appels in te laden. "Ga jij nou de appels achter Bello's hok oprapen, dan blijf ik hier," zei Lilly. Gauw was ik klaar en kwam met een bloempot vol aandragen. "Zeg!" Uitgelaten kwam Lilly me tegemoet: "Ik weet een dol plan. We zullen ons gaan verkleden en de appels op de Vossenberg gaan verkopen."
We renden weer naar de speelkamer en sjorden de verkleedgoedkist uit de kast. Lilly deed een pakje van Roodkapje aan, toen hielp ze mij aankleden. Mijn costuum werd een allegaartje, een lichtblauw satinette jurk, die nog eens dienst had gedaan bij een van onze opvoeringen. Maar omdat hij te kort was, kreeg ik daar een groen zijde rok overheen. Omdat die me te wijd was snoerde Lilly daar een koord omheen. En omdat hij veel te lang was rolde ik er telkens over. Maar toch moest ik, toen ik me in de spiegel bekeek bekennen, dat ik er fijn uitzag. De zijden zakdoek, die Lilly als een mutsje handig om mijn hoofd had geplooid, paste niet erg bij het costuum van een groentevrouw. We zetten de verkleedgoedkist in een hoek en gingen naar buiten.
Lilly duwde het karretje, ik liep met een blikken monsterbusje van thee om de opbrengst in te doen. We verkochten veel: zure appels een 1/2 cent, zoete 1 cent. Lilly en ik knipoogden elkaar van tijd tot tijd eens toe. "Wat zullen we met dat geld doen?" vroeg ze. We besloten er geen gomballen of een andere lekkernij voor te kopen maar het in de bus te doen van onze club, 'de gezellige sauskom'.
Toen we er genoeg van hadden, gingen we weer naar huis, en ik was blij dat Lilly voorstelde onze gewone plunje weer aan te doen. Ik geloof zeker

Jeanne in juli 1895 (Schiedam).

dat wanneer ik die sleepjapon nog langer had aangehouden, ik nooit met hele benen weer zou zijn thuisgekomen.
We besloten om nu verstoppertje te gaan spelen. Katie en Will[37] *deden ook mee. Ze zaten al in de tweede klas van de Burgerschool en eigenlijk gezegd zag ik een beetje tegen hen op; ze konden soms zo grote-mensachtig doen. Willy zou hem het eerst zijn. Lilly en ik kropen op het hooizoldertje boven de wagenschuur. We klauterden het laddertje op en schoven het een eind weg. Toen gluurden we door de reten om te zien wat de anderen uitvoerden. Katie en Wim waren al gauw gevonden. Toen gingen zij er met zijn drieën op uit om ons te zoeken. We hadden veel pret maar toch was het erg benauwd op het warme hooi onder het lage afdakje. "Ik wou dat ze ons maar vonden, ik bak hier!" zei Lilly.*
Eindelijk kreeg Katie achterdocht. "We zullen dat laddertje maar zolang wegzetten," zei ze. Van angst gilden we zo hard, dat we ons zelf verraadden. De bel voor het eten ging, dus klauterden we naar beneden.
Ik was nooit erg op mijn gemak als ik bij vreemde mensen at. Die middag hadden we macaroni en knolletjes, waar ik geen van beide van hield. Ook hadden ze een Franse gouvernante. Ik durfde niets tegen haar te zeggen. Lilly kon het ook niet; wel probeerde ze het, maar nadat ze gezegd had: "Veux-tu me donner la jus?" en ze daarvoor van haar Mama een standje had gekregen, zweeg ze maar. Na het eten verbeurden we pand. Wie het won kreeg een stuk Lindt-chocolade.
't Was erg gauw half tien en toen ik wegging beloofde Lilly me de volgende dag een stuk chocolade mee naar school te brengen om het daar samen op te smullen."

De verjaardag van Lilly, een jaar later

Marie schrijft in haar dagboek: "In juli kon de vreugde niet op. Want Lilly, evenals Jeanne, geboren 24 juli 1887, gaf een partijtje in het Hezer Bos. Het begon met een heerlijke tocht in een versierde Landauer, met daar achter nog een boerensjees, zodat alle vriendinnen mee konden. Wat genoten we daar in die ongerepte natuur; dansten, vlochten bloemenkransen voor in het haar, deden verstoppertje, boompje verwisselen en pandverbeuren. En natuurlijk was er van alles te smullen. De middag vloog om. Uitgelaten zingend keerden we naar huis terug. Omdat we vlakbij woonden, mochten we mee alle vriendinnen per rijtuig thuis brengen."

Afscheid van Helmond

"In 1898 kwam een abrupt einde aan die heerlijke Helmondse tijd. Vader was benoemd op de inspectie van de PT in Middelburg. Er werden afscheidsvisites gemaakt. We realiseerden ons niet dat we een belangrijke periode van onze jeugd voorgoed hadden afgesloten.
Samen met moeder moesten we een paar afscheids-visites afleggen. Gestoord in ons spel met Lilly en Wim renden we naar moeder. We spraken af straks verder te spelen.
Moeder stond thuis op ons te wachten. Ze had onze hoeden al in haar hand. De vuile schorten werden afgedaan en ieder aan een kant van Moeder huppelden we mee. Eerst naar Mee Peters. Ze was de vrouw, die altijd turf bij ons bracht. Toen we het winkeltje binnen kwamen, kwam ze ons tegemoet, haar handen aan haar schort afvegend. Ze was juist bezig geweest de geit te slachten! "Wel wel, en ge vertrekt zo, Mevrouw, en waar naar toe, de kant van Vechele?" "Nee," zei Moeder, "een beetje de andere kant uit. Maar je mag wel turf blijven brengen." "Nou, als het dan nog wijter als Vechel was, zou ze het maar niet doen." Toen we weggingen zei ze: "Nou Mevrouw, het ga je goed; als ik je in de hemel zie, vlieg ik dadelijk naar je toe." We werden ieder bedeeld met een 'suikersteelske', dat we, zodra we buiten waren, moesten weggooien."

"Toen gingen we naar de familie Meinen, een Duitse familie. Meneer schilderde veel en dikwijls zaten we bij elkaar in een hoekje gedoken, vol eerbied naar hem kijkend, terwijl hij bezig was. De hele familie was lichtblond. Daar stak ik erg donker tegen af en vaak zei Meneer: "Schwarzkopf, je moet je eens wassen."
We werden vriendelijk ontvangen en op een glas Brabants bier onthaald. Toen vroeg Ziska, 't oudste dochtertje, of we mee naar boven gingen. We bewonderden de schilderijen, bekende landschappen uit de omtrek. Daarna gingen we naar Wilhelm's kamer, waar een doos met meikevers stond. Ziska liet ze ons zien. Toen hoorde we plotseling een zacht getrippel en Hester, 't jongste zusje, stond achter ons in haar hansop. "Maar Hes," zei Ziska, "gauw naar bed, of ik jaag je er met de beddeplank in." "Als je dat doet zeg ik tegen Mama dat jij gisteren tot bij half elf bij een kaars hebt liggen lezen." "Nou, even dan," zei Ziska, wat zachter gestemd "maar dan stil hoor." Hester beloofde het. En Ziska liet de meikevers vliegen. We zagen ze in het halfdonkere kamertje niet maar hoorden ze wel snorren, terwijl er zo nu en dan een

tegen ons gezicht vloog. Plotseling begon Hes woest in het rond te springen op één been, terwijl ze de ander in de hoogte hield. "Oh Zis, het kriebelt zo, toe gauw!" En Ziska haalde een dikke meikever van Hester's blote been. "Maar nu gauw naar bed", zei ze en ze holde achter Hes aan, die aan het hoofdeinde in het ledikant kroop. Tot afscheidscadeau kregen we van Ziska een klein schilderstukje van haar Papa, en een bordje met postzegels beplakt."

Galgemaal

Weer thuisgekomen herinnerde wij onze belofte aan Lilly, die zeker al lang op ons stond te wachten.
Spoedig waren we weer in de grote tuin. De tafel stond al gedekt en Lilly liep op een paar Italiaanse klompen met hoge hakken meikevers te vangen langs de heg. "Als jullie niet gauw komen, eet ik alles alleen op," riep Wim, die als een geduldig slachtoffer zat te wachten. Hij kon zijn ogen niet van al die heerlijkheden afwenden.
Toen schaarden we ons naast elkaar voor de trap, de een op een omgekeerde boterton, de anderen op hun knieën, en er werd rondgedeeld. "Het is ons galgenmaal," zei Lilly treurig. "Galgenmaal," zei Wim, die het woord niet begreep, "we zullen jou eens aan de galg hangen, met je huilgezicht. Geef me liever een glas bessensap. Maar niet met zoveel water erbij." "Hier Meneer Allebedil, eet maar alles alleen op. Gaan jullie mee meisjes?"
We stonden op en liepen zacht neuriënd, arm in arm de lange tuin door. "Ik vind het zo gek, ik kan het me niet begrijpen, dat jullie weggaan," zei Lilly "ik zou er best om kunnen huilen." En huilen deed ze niet gauw.

Eén van onze laatste visites was aan de familie De Vries en Marie van Markenstein. Jo was bezig de tuin te harken. We klommen over het hek terwijl Moeder naar boven ging. "We moeten even wachten, dadelijk komt er een trein. Dan zullen we eerst zien wie er zo al meegaan en dan gaan we huishoudentje spelen. Ik heb er heerlijke dingen voor.
De trein kwam aan maar er was niet veel te beleven. Een oude heer met een pelsjas, een oude dame en een moeder met kinderen stapten uit. Er waren maar weinig pakjes in te laden en spoedig werd er afgebeld. We wuifden tegen de stoker en de conducteur en gingen toen in het prieeltje, waar een heerlijke verzameling scherven lag; halve borden, oude kommen zonder oor en kapotte ketels. Dat alles had Jo op de vuilnishoop achter de schaapskooi gevonden.
We gingen onze hengelstokken halen, die in het kantoor van de goederenloods stonden, kropen door het hek van het Schuttersveld en zaten gedurende vijf minuten in het poeltje te vissen, zonder iets te vangen. Toen zei Jo dat ze geen zin had om nog een uur te wachten en we sloegen de weg naar huis in. "We kunnen wel domineetje gaan spelen," zei Jo. "Op de zolder ligt een stapel hout. Daar maken we banken van."

We keken eerst een poosje uit het ronde zolderraam en gooiden steentjes naar een wegwerker die verbaasd in de rondte keek. Toen klom ik op de waskist. Jo en Rie namen beide een boek in hun handen en zongen versjes van de zondagsschool. Daarna hield ik een redevoering over de zon. "De zon zendt haar gouden stralen op de aarde en de mensenkinderen. De zon is in werkelijkheid groter dan ze lijkt, dat hebben de profeten bewezen. Amen".
Toen ging Jo, alles in de grootste ernst natuurlijk, met het zakje rond; een muts opgehangen aan een bezemsteel. We gooiden er onze liefdesgaven in, de dominee incluis. Toen hadden we er genoeg van en gingen naar beneden. Op het perron reden de spoorwegwerkers ons op een handkar en kregen we van Pa de chef ieder een handvol hazelnoten, die in de trein gevonden waren.
Maar de echte lust om te spelen was er niet. We hadden alledrie een beklemd gevoel, omdat het de laatste keer was, dat we bij elkaar waren."

De verhuizing

De hele loods en ook de plaats achter ons huis stond vol pakken, kisten en manden. De lucht vertoonde niet de minste neiging tot regenen. Daarom hadden we het ook maar gewaagd alles buiten te zetten. De kamers waren zo hol en leeg en leken nu veel groter dan gewoonlijk.
Ons tuintje stond zo mooi in bloei. De eerste knoppen van mijn rozenboompje begonnen al uit te lopen. Ik had Moeder gesmeekt het te mogen meenemen omdat ik het van klein struikje af had opgekweekt. Maar ze zei me dat het zou doodgaan indien ik het tijdens de bloei zou verplanten.
Eén van de heerlijkste dingen van nu was, dat je bij het binnenkomen niet dat "Voeten vegen!" hoorde. 't Moest eigenlijk nooit anders zijn. Samen met Lilly klom ik de trap op naar de zolder. Daar lag een hele rommel van kranten, modeplaten en andere dingen die we niet meenamen. Het was er altijd erg donker omdat er maar twee kleine zolderraampjes waren. Hè, ik pufte van de warmte, het was er erg broeierig.
Om wat frisse lucht te happen, stak ik mijn hoofd door een der zolderraampjes. Van hieruit had je een aardig gezicht op de Vossenberg: links de grote tuin van Slamat Datang, dan de vier kleinere van 'Huize Weltevreden', een complex van vier woningen. Aan de overkant de twee huizen van de families Van Doesburg en Van Stappen. We schar-

relden de zolder rond en bekeken wat daar nog lag. We knielden bij de rommel neer en verlieten ten slotte de zolder met een armvol 'Gracieuses'[38]. Maar Moeder wou niet hebben dat ik ze meenam. Daarom gaf ik ze aan Lilly, die er blij mee naar huis rende.
Ik liep ons voortuintje nog eens door. De fris-rode maandroosjes stonden in volle bloei. Daarnaast groeide langs ons hele hek een kamperfoelie struik die vooral 's avonds heerlijk sterk geurde. De geraniums uit het middenperk namen we gelukkig mee."

"De laatste avond op de Vossenberg gingen we pas om half elf naar bed. Voor het raam borstelde ik mijn haar. De uitgestrekte korenvelden lagen in het maanlicht en staken goudachtig af tegen het dennenbos daarachter. Meer opzij zag ik duidelijk de witte grafstenen van het Roomse kerkhof en heel achteraan op een heuveltje hing tegen het kruis een vergulde Kruislieveheer.
De volgende morgen om half zeven zaten we al kant en klaar op het tuinhek: Anton, Lilly, en een paar vriendinnetjes van Rie: Betsie en Théreeske. Om de beurt sprongen we er af en keken of de verhuiswagen nog niet in het zicht kwam.
Eindelijk reed de met twee Zeeuwse paarden bespannen verhuiswagen voor. We hielpen op onze manier met inladen. Voor de grap sjouwden we de bloempotten weer naar boven en lieten ze in een mandje uit het raam weer naar beneden zakken. Daar vertrok de verhuiswagen. Ze hadden een hele rit voor de boeg. De volgende dag zouden ze pas tegen de avond in Middelburg aankomen."

"Om acht uur hadden we van onze klasgenoten afscheid genomen die nu naar school waren. Wij waren vandaag vrij. Allen hadden vrolijk gelachen. Alleen Lilly was stil. Als afscheidsgroet had Lilly voor mijn moeder een bouquetje in de kamperfoeliestruik gestoken. Ze zag heel bleek en stond voortdurend naast me. Toen ze me een hand ten afscheid gaf zei ze: "Als ik groot ben koop ik een automobiel. Dan reizen we samen de wereld door, naar de Kaffers en de Hottentotten in Afrika, weet je wel?" "Ja, heerlijk." "Veel schrijven hoor, veel schrijven!" "Ik beloof het!" Zo vertrok ze. Ik keek haar na tot ze om de hoek van de straat was verdwenen op weg naar school, alleen nu.
Nog eenmaal renden we het huis door en keken in alle kamers en kasten. Nog eenmaal besprenkelde ik mijn rozenboompje. Toen werd de sleutel in het slot omgedraaid, het oude tuinhek piepte voor de

laatste maal. Met de sjees, Tinus op de bok, werden we naar het station gebracht.

In de stationstuin, gefotografeerd in 1906 door F.W. Gelderman. V.l.n.r.: Marie van Markenstein, de heer De Vries, Joke de Vries, Marietje met boeket, mevrouw De Vries-Hogendijk en Jeanne met parasol.

"Wij sliepen die nacht bij de familie de Vries[39] en namen de eerste trein naar Middelburg. Een onvergetelijke tocht dwars door Brabant en Zeeland. We hadden een tweedeklas compartiment voor ons alleen."

Naspel

En zo verhuist de familie Bijlo-Sterk in de lente van 1898 naar Middelburg. Ze betrekken daar een huis aan de Herengracht. Een huis met een souterrain - de onderwereld volgens moeder- en een prieel in de tuin. Vader ging werken op de inspectie aan de Lange Noordstraat. Alle scholen zijn vol. Eerst krijgen de meisjes thuis les van moeder maar dan wordt besloten ze naar de 'dure' meisjesschool aan de Haringplaats te sturen.

Na korte tijd blijkt het huis voor moeder te bewerkelijk. De familie verhuist naar het dubbele bovenhuis aan de Herengracht nr. 36. Op 1 mei 1903 wordt de Daniël Bijlo benoemd tot commies 2e klasse.

Jeanne en Marietje blijven op de meisjesschool, die ook een afdeling voortgezet onderwijs heeft, een soort meisjes-HBS. Ze krijgen een uitgebreide reeks vriendinnen en genieten volop van het leven in de kleine stad en van de natuur van Walcheren. Studeren, wandelen, fietsen, concerten, operettes, logeerpartijen in Delft en Schiedam vullen hun bestaan.
De postale loopbaan voert Daniël van Middelburg naar directeursposten te Leerdam, Schoonhoven en tenslotte Maassluis. Hij gaat in 1922 - na 45 dienstjaren - met pensioen. Hij overlijdt in 1924. Marie Sterk sterft in 1930.

Jeanne

Jeanne verlaat de meisjes-HBS aan het eind van de vierde klas, om vanaf maart 1905 de 'normaallessen' te gaan volgen. Zij doet in 1907 eindexamen en gaat dan als onderwijzeres waarnemen; eerst in Schiedam, later in Westkapelle. Zij verlooft zich in mei 1907 met Henk Zeilstra, die zij heeft leren kennen tijdens de logeerpartijen in Schiedam bij grootmoeder Bijlo.[40] In augustus 1908 behaalt Jeanne haar Lagere Akte Frans en kort daarna wordt zij als onderwijzeres benoemd aan de Nutsschool te 's-Hertogenbosch.
Bovendien was ze een voorvechtster voor het vrouwenkiesrecht en een actief lid van de Vereeniging voor Vrouwen-Kiesrecht afdeling 's Hertogenbosch.
Zij trouwt op 28 december 1911 te Leerdam. Ze overlijdt in 1973 in Dordrecht.

Marie

Marie doet in 1909 eindexamen en treedt op 1 september 1909 in dienst van de Post-en-Telegraafdienst als tijdelijk hulptelegrafist te Rotterdam. Daar volgt ze dezelfde cursus als destijds haar vader. Zij wordt op 1 juli 1910 benoemd tot hulptelegrafist te Middelburg.
In 1911 wordt vader Bijlo benoemd tot directeur van het Postkantoor te Leerdam. Marietje blijft in Middelburg achter en gaat op kamers

wonen. Op 1 november 1912 wordt zij overgeplaatst naar Delft. In november 1913 komt de zestienjarige Gerard Laros werken als leerling-telegrafist. Amor slaat toe.
Marie Laros, zus van Gerard, vertelt later over die tijd:
"Kort daarop wordt Gerard voor militaire dienst opgeroepen. Ons land is in staat van mobilisatie. Bij een contrôlebezoek van de militaire arts wordt een pleuritis vastgesteld. Hij moet thuis kuren. Marie Bijlo blijkt even later vlektyphus te hebben opgelopen, een ziekte die zich op dat ogenblik in Nederland verspreid. Ze is naar de woonplaats van haar ouders, Maassluis, overgebracht. Gerard is niet meer in bed te houden. Op de fiets gaat het dan tegen de wind in naar Maassluis. Het woonhuis is niet toegankelijk. Voor de deur, die verzegeld is, staat een soldaat op zijn geweer te leunen. Gerard weet echter over de tuinmuur het kantoor te bereiken, en via het kantoor de ziekenkamer. Marietje is net voor het eerst bij bewustzijn gekomen. Al heur haar is uitgevallen.
De volgende dag ligt hij met hoge koorts te bed. Hij wordt opgenomen in het sanatorium te Renkum. Volledige bedrust voor de eerste maanden. Maar na enkele maanden worden er al boeken binnengesmokkeld. De postale examens staan voor de deur. Zijn verloofde is inmiddels helemaal hersteld. Ze heeft prachtig krullend maar spierwit haar gekregen. Gerard wordt afgekeurd voor de militaire dienst. In maart 1921 vertrekt hij als kantoorbediende tweede klasse naar Baarn, zijn jaarwedde is *f* 1800.-[41]
Marie Bijlo en Gerard Laros trouwen op 5 september 1921.
Marie overlijdt een dag na Jeanne in 1973 te Bilthoven.

Bij AUG. PELLEMANS is van de pers:

HET NIEUWE TARIEF

voor

TELEGRAMMEN.

Dit tarief is zeer breedvoerig en duidelijk, waarop de prijs van 1 tot 50 woorden voor ieder land op eenvoudige wijze wordt aangegeven.

Volstrekt onmisbaar voor Handelaars en Fabrikanten.

Prijs 10 Cents.

BIJLAGE 1

Brief van D. Bijlo aan zijn ouders

Dordrecht 16 april 1884

Geliefde Ouders!

Heden avond ben in naar mijn aanstaande woning geweest om het een en ander te bespreken. De kamer was nu opgeruimd en zag er zeer netjes uit. Met vuur en licht kon ik hier voor *f* 35,- per maand komen. Maar wat was nu het geval. Buiten weten van haar broer, was de juffrouw al in besprek met iemand die deze kamer met nog een aangrenzende, voor drie maanden zou huren. Zij stelde mij nu voor een verdieping hoger een andere kamer met een apart slaapkamertje te nemen voor *f* 30.- per maand. Deze kamer heeft twee ramen op straat uitziende en is tamelijk netjes gemeubileerd, in ieder geval veel mooier en beter dan de kamer die ik nu heb. Daarenboven nog veel meer gelegenheid om het een en ander op te bergen. Nadat ik, na een nauwkeurig onderzoek, bevonden had dat het hier kraakzindelijk is, heb ik dan ook maar besloten deze beide kamers te nemen, met het recht omzo het niet bevalt, na drie maanden naar beneden te verhuizen. Dat zaakje is dus in zoverre weer geschikt.
Maar nu nog even iets anders en veel belangrijkers. Ja, iets dat van het grootste belang is voor mijn volgend leven, namelijk over de keuze ener levensgezellin.
Veel liever had ik U hierover persoonlijk gesproken, maar daar mij de gelegenheid hiertoe ontbroken heeft, doe ik het nu maar schriftelijk. Tot recht begrip van de zaak zal ik U de gehele geschiedenis hoe ik aan mijn liefde gekomen ben, enigszins uitvoerig vertellen. Na lezing zult U zeker de waarheid van het spreekwoord bevestigd zien, dat kleine oorzaken dikwijls grote gevolgen hebben.
Zoals U weet werd ik de 1 april 1881 van Delft naar Schiedam overgeplaatst. Bijna twee jaar had ik in de huize Sterk doorgebracht en daar ontegenzeggelijk vele gelukkige dagen gesleten. Bij mijn vertrek had ik dan ook gaarne ieder der vier meisjes een klein bewijs van mijn erkentelijkheid gegeven, doch helaas de middelen ontbraken mij om hieraan gevolg te geven. Ik nam me echter voor, daar ik thuis zijnde, over meer

geld kon beschikken, ze ieder bij gelegenheid van hun verjaardag het een of ander te zenden. En dit heb ik ook gedaan. Nadat ik Bets, Neeltje en Lydia wat gegeven had, kwam Marie aan de beurt, daar die het laatst, 12 oktober, van allen jarig is. Ik kocht voor haar een werkmandje en ging daarmee de Zondag volgend op haar verjaardag naar Delft om haar bij mijn gelukwensen ook dit cadeau te geven. Tot mijn spijt vond ik haar niet thuis. Ze was een paar dagen te voren naar Halfweg gegaan, om, daar haar broer Matthijs binnenkort zou trouwen, voor die plechtigheid het een en ander in orde te maken.
Het mandje werd opgezonden en naar aanleiding daarvan ontving ik van haar een brief waarin ze mij bedankte voor het toegezonden cadeau, maar ook het een en ander over haar nieuwe omgeving schreef, om mij ten slotte te vragen bij gelegenheid wat terug te schrijven. Ik voldeed hieraan en onwillekeurig ontstond tussen ons een correspondentie, die hoe langer hoe meer van vertrouwelijke aard werd. Toch kon ik toen nog niet zeggen dat ik veel van haar hield. Ik noemde haar mijn beste vriendin, en meer was zij ook niet voor mij, zo dacht ik ten minste. De liefde kwam eerst later, die kwam de 25ste mei van het jaar 1882, toen ik bij gelegenheid dat ik in Amsterdam was, haar bij haar broer Matthijs te Diemen ontmoette. Nooit had ik iemand in zo'n korte tijd zulk een verandering zien ondergaan, als mijn goede Marie. Te Delft had ik haar altijd gekend als een mager ziekelijk meisje en nu was het de bloeiende gezondheid in persoon. Zo akelig als zij er vroeger uitzag, zo flink en gezet was zij nu. Nooit zal ik die middag vergeten toen we met ons vieren Matthijs met zijn vrouw en Marie met mij naar Amsterdam wandelden. Ik zal me er dus van onthouden, U haar deugden op te noemen.
De ondervinding zal ook U doen zien, wat een goede flinke, vrolijke meid Marie Sterk is. Dit alleen kan ik U wel zeggen, geld heeft ze niet. Alhoewel ik er ten volle van overtuigd ben dat geld veel aan het levensgeluk kan bijdragen, evenzeer staat het bij mij vast, dat het toch niet de hoofdfactor is voor het geluk, maar dat dit alleen te verkrijgen is door tevredenheid en plichtsbesef.
Ik ben heel onbekend met de vormen die bij het sluiten van een engagement in acht genomen moeten worden. Ik heb U deze brief geschreven, opdat U van alles af zou weten. Wees dus zo goed mij eens te schrijven, hoe U over mijn gewichtig plan denkt, zo nodig naar Marie te informeren en alles te doen wat U in een zaak als deze nodig acht of gebruikelijk is. Opdat U enigszins over het uiterlijk van mijn a.s.

zoudt kunnen oordelen, zend ik U hierbij haar portret, met het verzoek het in de volgende koffer terug te mogen ontvangen.
Bijna 25 jaar hebt U mij met raad en daad ter zijde gestaan. Door steeds mijn best te doen het zo ver mogelijk in de wereld te brengen, hoop ik Uwe goedheid enigermate te hebben beloond. Wil mij in deze gewichtige levenskwestie Uwe voorlichting niet onthouden.

Vele hartelijke groeten van liefhebbende zoon

DAAN

Vader Nicolaas Bijlo schreef zijn zoon terug:

Schiedam 24 april 1884

Waarde zoon,

Wij hebben Uw grote belangrijke brief ontvangen, en zagen gaarne dat Uw derde woning in Dordt U nog al aanstond en gij besloten waart met 1 mei die te betrekken. Het is al veel waard gij het er nog al zindelijk gevonden hebt. Nu kunt gij beproeven hoe het daar gaat, om dan later al dan niet naar die lagere kamer te vertrekken. Wij stellen het op prijs dat U de kwestie van Uw liefde niet stilzwijgend aan ons voorbij liet gaan. Die tijding verraste ons en verblijdde ons tevens. Bij al het heen en weder trekken en dan altijd zo in de vreemde moeten verkeren, kunnen wij het ons zeer goed begrijpen dat gij er over gaat denken om een meer bestendig gezellig leven te zoeken. En daartoe de algemene weg wilt gaan om een eigen huis en haard op te richten.
En wat nu Uw keuze betreft, het spijt ons daarop niet te kunnen antwoorden, aangezien Marie Sterk ons bijna onbekend is. Wij willen echter zeker veronderstellen, gij over die keuze ernstig hebt nagedacht en haar in handel en wandel hebt leren kennen als een allessints goede en handige meid. Gij hebt dunkt ons lang genoeg in dat gezin vertoefd om U daarvan te kunnen verzekeren. Is dat zo dan moeten wij Uw keuze billijken, en met U hopen zij U nimmer berouwen, maar de grond mogen leggen tot een lang gelukkig Christelijk leven.
Dat gij Uw best doet om steeds vooruit te komen, daarover hebben wij nooit te klagen gehad, en nu vooral vertrouwen wij dat gij daar mede

blijft voortgaan, opdat gij in staat wordt eenmaal Uw eigen gezin te onderhouden. En als dan de liefde bij U beide op de regte plaats is, dan kan die veel goed maken.
Gij moet natuurlijk bij Uw aanvraag tot toestemming der ouders, ook zo'n beetje opening van zaken doen, opdat ook de ouders van Marie enigsints kunnen beoordelen, in hoeverre gij in staat zijt haar als vrouw te onderhouden, en dan - gij komt zeker vooraf nog wel eens in Schiedam, welnu dan zal het overige wel mondeling volgen. Voorals nog hebben wij niemand met Uw voornemen bekend gemaakt.
Het ons gezonden portret ontvangt gij hierbij terug. Het is bij twaalven dat ik deze schrijf, daarom is het niet zeer netjes.
Bij ons en bij Klaas is alles wel, ik heb het deze week nogal druk gehad door het overlijden Mej. M.W. Rijnbende, de zuster van mijn patroon, dat U mogelijk reeds bekend is. Zij overleed kalm en zacht na een ziekte van twee dagen op woensdag 16 dezer.

Zijt hartelijk van allen gegroet.

Weet gij iets bijzonders, meld het ons en geloof mij steeds

Uw Vader.

Daniël en Marie Bijlo-Sterk in augustus 1893.

BIJLAGE 2

Onze werkster Kee

Waarom word ik gedreven, iets over onze vroegere werkster Kee te vertellen? Er is toch niet zoveel belangrijks in haar leven gebeurd? Ze was alleen maar intens goed; zo goed, dat zelfs wij, als kleine kinderen, daar erg in hadden.
Het was de geschiedenis van een leven als dat van duizend anderen: van zorgen en sloven. Al jong was ze wees. Ze werd aangenomen en grootgebracht door oom en tante Kreuger.
Ze vergoedde hun de zorgen, die ze om haar hadden, met voor hen te werken; te verzorgen, toen ze ouder werden; eerst hen samen, na tante's dood, oom alleen.
Oom was schoenmaker en koster van de Protestantse kerk. Na oom's dood, werd Kee kosteres. Hiervan kon zij niet bestaan; daarom ging zij kostgangers houden.
Toen ze ouder werd en het zorgen voor meerderen haar te zwaar ging vallen, bleef alleen De Broekert bij haar. Het lot had twee eenzamen bij elkaar gebracht.
De Broekert was, toen hij jong was, met ouders en zuster naar Amerika vertrokken. Al spoedig werd bij moeder t.b.c. geconstateerd, ten gevolge waarvan de kinderen niet mochten blijven. Ze werden door de vader teruggebracht naar Holland en in een weeshuis ondergebracht.
Later trouwde de zuster en vertrok naar Indië; De Broekert bleef dus alleen achter.
Hij heeft het moeilijk gehad in het leven; kon niet op dreef komen met werk; zwierf van de ene plaats naar de andere. Tot hij in Helmond verzeild raakte en bij Kee in huis kwam. Hij is er gebleven. Bij haar heeft hij een 'thuis' gevonden. Heeft hij gepeild de goedheid van haar hart; beseft wat een schat aan zorg en trouw en onbaatzuchtigheid in haar woont? Zij op haar beurt, heeft iemand gevonden, die bij haar ouder worden, op zijn beurt voor haar zorgt zoveel, hij kan.
Eén dag heb ik, op doorreis naar Arcen, hun samenleven meegemaakt; gezien, hoe prachtig die levens in elkaar vergroeid zijn. Hij maakte het fornuis, zorgde per slot voor 't hele maal, omdat Kee maar niet uitgepraat raakte over de tijd, dat ze bij ons werkte, en het er zo prettig had.

Als ze op een ogenblik iets wilde meehelpen, snauwde hij: 'Laat toch staan; ik heb oe niet nodig.' En zacht tegen mij, ze was knap doof, 'Ik heb ze wél nodig, hoor!.'
In de kerk, waar ik samen met haar rondliep door de holle kille ruimte, wees ze op het werk, dat De Broekert -zij sprak op z'n Brabants van 'Broekerde'- op zich had genomen, er te doen. Ze zag, dat er iets kapot was,'ik moet Broekerde zeggen, dat ie 't maakt.'
Aan tafel vertelde ze, dat ze een nichtje in huis zou krijgen, om haar te helpen met de huishouding. Toen ik even met haar alleen was, zei ze: 'Als ze komt, wil ze met Broekerde trouwen.'Later ontmoette ik het nichtje er; ze maakte de indruk van een bazige vrouw.
Nog later schreef Kee me: 'Nichtje is weer vertrokken. Ze is in een betrekking als huishoudster in De Cocksdorp op Texel. Ze wil zo ver mogelijk van ons vandaan zijn heeft ze gezegd.
Ik stelde me voor hoe het gegaan was; hoe de bazige nicht tante Kee in een hoekje duwde omzelf het heft in handen te nemen. En hoe De Broekert het aanzag; niets zei, maar zwijgend stond aan Kee's zijde. Hoe -als hij nog enig idee had gehad, haar te trouwen,- dus helemaal van afzag, omdat Kee in de verdrukking kwam.
En zo bleven ze samen, en leefden weer het oude leventje. Ze schikten 't wel. Kee ging maar eens een keertje extra zitten, en hij pakte, als hij thuiskwam van zijn werk, maar wat harder aan, om met de bezigheden van het huishouden en van de kerk klaar te komen.
Hij zou alles voor haar willen doen, om zijn 'thuis' maar te kunnen houden; het eerste, dat hij na het afscheid van zijn moeder, had gevonden.
Want bij Kee vind je een thuis. Onopgemerkt en bescheiden is ze door het leven gegaan, maar wie dat leven in zijn goedheid en zelfopoffering heeft weten te peilen is dankbaar, haar te hebben leren kennen.
Op 8 October 1949 is Kee overleden.
Over haar laatste levensdagen schreef De Broekert me: "Tegen vijven was ik weer naar de kerk gegaan om het een en ander te doen. Terwijl ik in de consistorie-kamer bezig was, kwam Kee eraan. Zij wandelde het middenpad door, en ging in de bank van Wesselman van Helmond zitten, de hand op het hart, en hijgend. Haar blik ging naar links en naar rechts; ik begreep, dat ze alles aan haar geest voorbij liet gaan, wat ze gedurende haar leven voor de kerk en de gemeente had gedaan. Nog eenmaal doorleefde zij dit, en ik begreep, dat zij besefte, voor de laatste keer hier te zijn.

Ik wachtte in de consistoriekamer, tot zij de bank verliet, en heel langzaam kwam aangelopen. Ik nam haar onder de arm; voetje voor voetje gingen wij het middenpad weer door; weer keek zij om zich heen, en ik volgde haar blik, maar wij spraken geen woord.
Toen ik haar in de woonkamer in haar stoel had gebracht, vroeg ik of zei een kop thee bliefde. Zij knikte, en keek mij aan, zij voelde, dat ik haar gedachten wist, en dat was haar genoeg."

Begrafenis

"Om twee uur verlieten wij de woning, het oude 'Spuithuys' waarin zij het grootste deel van haar leven heeft doorgebracht, de Wiel over; de Kerkstraat in, terwijl voor de kerk even werd stilgehouden.
Zij is bijgezet in het graf van haar oom; dat was altijd haar wens, en ik geloof dat zij 'in vrede rust'."

Gedurende enige jaren zijn De Broekert en ik elkaar blijven schrijven; hij mij op mijn verjaardag; ik hem op Kee's verjaardag. 'Ik mis mijn goede kostvrouw,' schreef hij. Af en toe stuurde hij me een Helmondse krant, als die iets bijzonders meldde.
Tot zijn brieven niet meer kwamen. Is hij gestorven; in stilte heengegaan, zoals Kee, als een der nooit gekende? Maar wel gekend door God!

BIJLAGE 3

De Helmondse fabrieken anno 1890, zoals genummerd op de kaart van pagina 140:

1. Helmondse Gasfabriek 1862
2. Textielfabriek Gebr. v. Thiel 1884-1890
3. Textielfabriek Diddens & v. Asten 1825-1983
4. Textielfabriek Henry Raymakers & Co. 1885-1903
5. Metaalfabriek Gebr. v. Thiel (1842) 1872-1975
6. Textielfabriek J.A. Raymakers (1730) 1841-
7. Metaalfabriek H.P. Prinzen & Co. 1871-1893
8. Textielfabriek W. Swinkels 1860-1935
9. Textielfabriek H.C. Bogaers & Zn. 1870-1921
10. Metaalfabriek (Begemann) Kon. Ned. Machinefabriek 1872-
11. Ververij J.A. Carp 1860-1970
12. Textielfabriek G.J. Coovels & Zn. 1868-1895
13. Margarinefabriek Lookeren, Oyens & Cie 1871-1907
14. Katoendrukkerij v. Vlissingen & Co. 1846-
15. Cacaofabriek 1895-1932
16. Houtzagerij / Smederij Th. Roijakkers & Zn. 1875-1898
17. Textielfabriek P. de Wit & Zn. 1887-1900

NOTEN:

1. Dan nog zonder 'Telefoon' waarop A. Bell in 1876 patent aanvraagt.

2. Ook de broers van Daniël hebben aantekeningen en brieven achtergelaten. Daarnaast hebben hun kinderen een aantal verhalen van hun vaders opgetekend.

3. In het protestants-getinte Nieuws van de Dag?

4. De klopvrouw zorgde ervoor dat mensen bijtijds gewekt werden. Maar dat was niet haar enige taak. Zij dreef ook de water- en vuurnering. Bij het wekken - kloppen - zette de vrouw meteen een stoof met een ketel kokend water voor de deur. Daarmee werd dan thee gezet.

5. Bevolkingsregister Helmond (BR) 1880-1890, deel 4 fol. 359 en 394.

6. — Den 7en Juli geboren en den 18en September gedoopt Maria Adriana, dochter van Daniël Bijlo en Maria Johanna Catharina Stark.

— den 4 April 1889 geboren en den 28 Juli gedoopt Maria Johanna Christina, dochter van Daniël Bijlo en Maria Johanna Christina Stark.

7. Tot 1893 woonde de familie G. van der Sommen-Dings, huisschilder, links naast de familie Bijlo. Op 7 Augustus 1887 overleed in dat gezin de vier dagen oude Willem. Bij de andere buren, de familie Stevens, was in maart 1885 een veertien maanden oud zoontje, Jacobus, overleden. Beide kinderen kan Jeanne alleen gekend hebben 'van-horen-zeggen'. Ze is immers zelf in juli 1887 geboren.Bij de families Hoogstraten en Compter, de overige buren, zijn in de periode 1883-1892 geen overledenen.

8. De tramlijn Den Bosch-Helmond werd in 1883 geopend.

9. N.H. Gemeente te Helmond, inventarisnummer 140, fol. 7 (8 juli 1898)

10. Dit graf is in 1990 gelicht, de steen is verdwenen.

11. Op de prentbriefkaarten van de Heuvel, waarop het geboortehuis van de zusjes Bijlo staat aangeduid met een kruisje of stippellijntje is het verkeerde huis aangegeven, Weg op den Heuvel 14. Wellicht zijn de bomen op de foto misleidend geweest. Zowel de verhalen in de dagboeken als de gegevens in de bevolkingsregisters wijzen op Weg op den Heuvel 4 of 6. De preciese huisnummering rond 1880-1900 is momenteel onderwerp van studie. Waarschijnlijk hebben de families Compter en Hoogstraten bovenhuizen bewoond en Van der Sommen en Bijlo de benedenwoningen. De brand bij de buren, waarover Jeanne een opstel schrijft, had plaats bij Jac. Stevens (Weg op den Heuvel 2).

12. In de krant zijn zijn alleen advertenties van dit soort shows te vinden van Jac. Stevens van koffiehuis Hof van Holland.

13. Weekblad Traverse 31 oktober 1968.

14. In 1920 kocht het Rijk het postkantoor op de Markt. Tot die tijd werd het gebouw gehuurd.

15. Vanaf eind negentiende eeuw sloegen diverse variétégezelschappen op de Gedempte Haven hun tenten op en gaven daar voorstellingen.

16. Van Jac. Stevens. 'De Zon' komt als aanduiding van het koffiehuis nergens voor. De verslagen in de beide Helmondse kranten duiden het pand alleen aan met namen 'stations-koffiehuis van den heer Jacques Stevens', 'Zaal De Harmonie' of 'Sociëteit De Harmonie'.

17. We zitten midden in de strenge en langdurige vorstperiode van 1895.

18. De kinderen Stevens heetten Francisca Elisabeth Helena (1880), Jan Adam en Hermanus Jacobus (tweeling, 1882), Theodorus Cornelis Jacobus Maria (1890) en Christianus Jacobus Franciscus Maria (1894).

19. In de literatuur over deze school is overal sprake van één gebouw op de Wiel. De afbraak en herbouw in 1894-1895 kwam door het onderzoek naar aanleiding van de verhalen van de zusjes Bijlo aan het licht.

20. Kadaster Helmond, perceelsgewijze legger 1876, art. 2200.

21. De haven is gedempt in 1884.

22. Naar alle waarschijnlijkheid een deel van het woonhuis van de heer D. van Lookeren-Campagne, bestuurslid van de Vereeniging tot instandhouding enz., gelegen pal ten noorden van de Boterfabriek.

23. "Aan mejuffrouw D. Beenen, onderwijzeres aan de Bijzondere Protestanse School alhier, is op haar verzoek met ingang van 1 december a.s. op de meest

eervolle wijze onstlag verleend terwijl in haar plaats benoemd is mejuffrouw H. G. Giljan te Vlagtwedde." (Zuid Willemsvaart 1897, microfiche 735.)

24. De vader was Symen van Mourik, geboren 5 januari 1851, boekhouder; Moeder was Petronella Verlee, geboren op 14 maart 1849.
De kinderen Van Mourik:

Elisabeth Dirkje, geboren	25-12-1879
Michel Jacobus	9 - 8-1881
Margaretha Jacoba	23-10-1883
Johanna Humana	4 -11-1885

De kinderen hebben op de burgerlijke stand allen de naam met een 'a' in plaats van een 'o' gekregen.

25. Het station, zoals de zusjes Bijlo het kenden, was het oorspronkelijke gebouw uit 1866. Het gebouw werd in 1911 sterk uitgebreid tot wat wij ons nu als 'oude station' herinneren.

26. Het Moordenaarspaadje of Moord(enaars)laantje was ruim een kwart eeuw de volksnaam voor de Tiendstraat. Zij kreeg die bijnaam naar aanleiding van de moord op de 22-jarige Henrica Antonetta Breynaerts. Henrica werd op 22 oktober 1883 dood in de sloot naast de Tiendstraat aangetroffen. Ze bleek door verstikking om het leven te zijn gekomen. Haar vriend werd wegens de moord veroordeeld tot tien jaar tuchthuis, maar overleed al in 1885.(Bron: H. van Schijndel-Kattestaart, Helmondse straatnamen IV. In De Vlasbloem deel 7 (1986) blz. 74-75.)

27. Dit verhaal is waarschijnlijk een kinder-interpretatie van een losse opmerking van hun vader. Ter vergelijking: voor een herenhuis in de Molenstraat werd een huur van *f* 200,- per jaar gevraagd.

28. Kennelijk was het buurtje voor het meisje niet groter, want op de Vossenberg stonden toen al enkele huizen meer.

29. Over Thomas Royakkers (1821-1898) schreef Giel van Hooff in 1982 een serie artikelen in Helmonds Heem.

30. Uit: J.S. Fentener van Vlissingen en L(illy) Ver Loren van Themaat - F. v. Vlissingen, Herinneringen aan een vorige generatie 1957, blz. 26 - 27.

31. De 'nieuwe' begraafplaats uit 1880. De oude lag meer naar de stad toe, daar waar in 1992 het gebouw met o.a. de Kwantum staat.

32. Als noot 30, blz. 34.

33. Dat pad liep naar de Prins Karelstraat. Nu bestaat alleen nog het eerste stukje van het pad.

34. De dichtsbijzijnde herberg in de Molenstraat is de herberg van Van Aalen geweest. Hij stond ongeveer ter hoogte van de huidige pastoor van Leeuwenstraat.

35. In de laatste jaren van haar leven logeerde Marie ieder jaar in het koetshuis van het kasteel Beek en Donk, waar zuster Desson van het St. Antoniusziekenhuis haar zomerhuis had.

36. Vergelijk 'assiette'.

37. We hebben niet kunnen achterhalen wie bedoeld zijn.

38. Gracieuses was een modetijdschrift.

39. Pa de Vries en zijn dochter heb ik [C.D. Laros] in 1940 in Breda leren kennen. Joke was ongetrouwd gebleven en verzorgde Pa die ver in de tachtig was.
In 1945, terugkerend uit Frankrijk, heb ik bij hen een fiets geleend op weg naar huis.

40. Adriana Zeilstra is de oudste zuster van Hendrik Zeilstra, de echtgenoot van Jeanne Bijlo. Adriana was voor Jeanne tegelijk tante en schoonzus, want Adriana zelf was getrouwd met de jongste broer van (vader) Daniël Bijlo.

41. Gerard Laros keert op 1 september 1954 als referendaris terug in Delft in de functie van directeur van dit 1e klasse PTT-kantoor.

INDEX VAN NAMEN

Niet apart vermeld in de index zijn de namen Daniël Bijlo, Marie Sterk, Jeanne en Marie Bijlo.

Aalen,van	herberg	238
Annie		168
Bartels		161
Becht	uitgeverij	143
Beenen	mejuffrouw D.	176, 181, 236
Bell, A.		235
Bienfait		195
Bijlo	De Belg	146
	familie	181, 208
	grootmoeder	167, 223
	grootouders	208
	Jan	140, 164
	Nicolaas	141, 146, 148, 228
	Willem	140
Bijlo-Sterk	familie	222
Boer, de	Maria Rensje Douwes	196
Bosscher		176
Breynaerts	Henrica Antonetta	237
Broekert, de		154, 231
Buying	G.	154
Compter	Anna Maria Elisabeth (Betsie)	195
	Betsie	221
	familie	235, 236
Compter-Daemen	familie	195
Cromzigt		154
Desson	zuster	238
Doesburg, van	Anton	197, 221
	Clasien	197
	Elisabeth (Betje)	197
	familie	196, 197, 220
	Johan Jacob	197
	Johanna (Jo)	197

Fentener van Vlissingen
J.S. 238
Catharina 177
familie 197
familie Willem Anthony 196
Johanna Sophie (Han) 196
Lilly 196, 202, 204, 211, 215, 217, 218, 238
220-222
W. 211
Willem Antoni (Wim) 196
Wim 215, 218, 220
Fentener van Vlissingen-Ramaer
P. 177
Frenssen Gustav 144
Gelderman Henrica 177
Giljan mejuffrouw G. 238
Gist- en Spiritusfabriek 144
Groeneveld-Beenen 182
Hardenbroek, van Cornelis Gualtherus 184
Duco 184
Suze 184, 202
Meinen familie 218
Hester 202, 218
Wilhelm 218
Ziska 202, 218
Helsper Maria 147
Hengelaar, van Claartje 185, 207, 214
familie 214
Heszler 162
Hoek Petronella 177
Hoogstraten familie 155, 236, 237
P. 155
Hotel de Bruxelles 159, 174
Jonge, de 162
Karel 202-204
Katie 217
Kee dienstmeisje, zie Kreuger 154, 232
tante 141
Koch Robert 187
Korput, van der banketbakker 168, 211

Kreuger B. 155
Bruinis Johan 154
Kee 154, 232
Kruseman professor 144
Laros C.D. 239
Gerard 225, 239
Marie 225
Lookeren Campagne, van
boterfabriek 178, 181
D. 237
Maart tante 141
Malsch 162
Manders Piet 158
stalhouderij 158
Markenstein, van Marie 155, 158, 188, 220
Matthijsen familie Alexander Pieter 196
Mie uit het kleine snoepwinkeltje 205
Mourik, van Dick (Michel) 186
Elisabeth Dirkje 238
Jo 185
Johanna Humana 238
Koos 187
Lize 185
Margaretha Jacoba 238
Mia 203
Michel 187
Michel Jacobus 238
Symen 238
Nater Johanna Catharina 144
Peters Mee 218
Pitlo Albert 162
Hermanus 162
Ramaer W.A. 177
Ramaer & Co firma W.G.J. 198
Ramaer-Vincent 159
Reeselaar Johanna 177
Reijdt, de boekhandel 165, 179
Rijnbende firma 142
Roosen A. 155
E. 155

Roy, de Wilhelmus 147
Royakkers Chefke 204
familie Thomas 196
Lien 204
Théreeske 196, 222
Thomas 238
Sommen-Dings, van der
familie (Willem) 236-237
Stappen, van familie 197, 221
Maria 197
Pieter Cornelis 197
Sterk Bets 228
Cornelis 144
familie 142, 227
gezin 145
Lydia 228
Mathijs 143, 228
Neeltje 228
Stevens Christianus Jacobus Franciscus 237
familie 236
Francisca Elisabeth Helena 237
Hermanus Jacobus 237
Jac. 147, 237
Jacobus 236
Jan Adam 237
Lenie 174
Maria 237
Theodorus Cornelis Jacobus Maria 237
Tinus 158
To 169
Veltman J. 161
Ver Loren van Themaat - F. v. Vlissingen
Lilly 238
Vereeniging tot instandh. eener bijz. school
voor Lager Onderwijs te Helmond 177
Verlee, Petronella 238
Vries Pa de 239
Vries, de 141, 173
familie 189, 220, 223
Joke (=Jo) 141, 190, 192, 220, 239

Vries-Hogendijk, de
familie 187
Wesselman van Helmond 177
Willy 217
Zeilstra Adriana 239
Hendrik 239
Henk 224